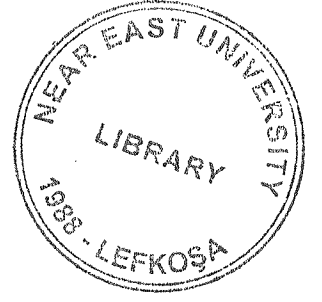

**YAKIN DOĞU ÜNİVERSİTESİ
FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ**

TRABZON

FATİH BİRTEN

970591

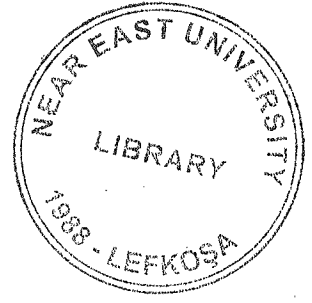
4/A

MEZUNİYET ÇALIŞMASI

Danışman Hoca : Doç.Dr.Habib DERZİNEYESİ

LEFKOŞA-2002

Kabul edilmiştir
H. Derzineyesi

İÇİNDEKİLER

AHMET ÖZER

•Dünden Bugüne Trabzon

1

MEHMET BİLGİN

•Trabzon'un Tarihi

3

SEMAVİ EYİCE

•Trabzon'un Ünlü Bir Ziyaret Yeri:

•Meryem Ana (Sumela)Manastırı

33

AHMET ÖZER

•Dünden Bugüne Trabzon'da Kültür

39

HASİM KARPUZ

•Trabzon İl Merkezi ve İlçelerindeki

•Önemli Tarihi Yapılar

•Trabzon'da Yayla Kültürü ve Yayla Evleri

•Trabzon'un Geleneksel El Sanatlarından Bazıları

44

59

63

AHMET ŞEFİK MOLLAMEHMETOĞLU

•Trabzon'da Ekonomi ve Ticaret

64

BEKİR GERÇEK

•Eski Bir Başkent

68

ÖNSÖZ

Sahip oldukları kültür değerleri ve varlıkları ile insanlar gibi, şehirlerin de kendilerine mahsus vasıfları vardır. Beş bin yıllık uzun bir tarihi geçmişi, çok farklı kültürlerin merkezi oluşu ile Trabzon, bu tip şehirlerimiz arasında ilk sırada yer alır. Tarihi süreç içerisinde, önemi giderek artan Trabzon, bugün de memleketimizin önde gelen bir tarih, ticaret, bilim, kültür ve sanat merkezidir.

Tarih boyunca, gerek stratejik konumu gerekse tarihi İpek Yolunun vazgeçilmez uğrak limanıyla, ticaret yolları içinde önem inden dolayı nice orduların sefer eylediği Trabzon, 1461'de Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilip Osmanlı Devletimizin bir eyaleti durumuna getirilmiştir. Yavuz Sultan Selim Trabzon da valilik yapmış; onun zamanında Trabzon, abideleri, bayındırlık eserleri, kültür kurumları ile tam bir Osmanlı şehri kimliği kazanmıştır. Dünyanın Muhteşem Süleyman olarak tanındığı Yavuz'un oğlu Kanuni Sultan Süleyman da bu şehirde dünyaya gelmiştir.

Trabzon; surları, su kemerleri, camileri, türbeleri, Sumela Manastırı, köprüleri, bedesten ve hanları, hamamları, çeşmeleri, konak ve evleri ile tarihi günümüze taşıyan kültürel bir zenginliğe sahiptir. Geçmişten günümüze süregelen bakırcılık, bilezik, telkari işçiliği, Trabzon bezi dokumacılığı gibi el sanatları da Trabzonlular'ın hünerli ellerinde yaşatılmaya devam etmektedir.

Tarihi konumu, yetişmiş insan gücü, girişimci yapısı, turizmdeki potansiyelleri, tarihi ve kültürel birikimi ile geleceğe damgasını vurmaya hazırlanan Trabzon'u ele alan bu Tezi sizlere sunmanın bahtiyarlığını yaşıyorum.

Dünden Bugüne Trabzon

Trabzon, Karadeniz'in kıyıcığında, binlerce yıl, bir düşle iç içedir. Kimleri, neleri görmemiştir ki... Bir an düşünür, tarihe bakar: Toprağında, Sinop'tan gelen Miletli göçmenler tarafından bir koloninin kurulduğunu anımsar. Her ne kadar geçmişin dört bin yıllık tarihi olduğu söylene de bilinen gerçek, milattan önce 8. yy'da bütün gerçekliğiyle durur karşısında.

Üst üste uygarlıklara beşik olan, nice insanların sefer eylediği bir kenttir Trabzon. Medler, Persler, Romalılar, Bizanslılar, Kommenler ve Osmanlılar gelmişler kente. işgaller, kurtuluşlar yaşamış kent. Ksenefon'un anlattığı Onbinler'in yolculuğunda adı geçer. Haçlıların Anadolu'ya yaptıkları akınların 4.'sünde Kommenoslarla tanışır. Apollon kültürünün egemen olduğu kadim çağda ise işlek bir limandır. Kentte bastırılan paraların bir yüzünde Apollon başı, diğer yüzünde gemi burnuyla bir çapa vardır.

1071'de Anadolu kucak açar Türk akıncılarına. Selçuklular bir dönem can atarlar kenti ele geçirmeye. Moğol baskısına karşı vergi verilir bir sıra. Çepniler dayanır bir çağda kapılarına... Ve 1461'de II. Mehmet, İstanbul fatihliğine katıverir bu güzelim toprağı. Yavuz Sultan Selim'in valilik yaptığı, muhteşem Süleyman'ın (Kanuni) doğduğu bir kenttir Trabzon. 1916'da Rusların işgaline giren, 1918 24 Şubat'ında kurtuluşu yaşayan...

Cumhuriyetimizin kurucusu Mustafa Kemal, 1924, 1930 ve 1937'de üç kez onurlandırır burayı; vasiyetinin bir bölümünü de burada yazar. Tarih boyunca; Menüzir'ül Av~lim'in yazarı Mehmet Aşık'a, Evliya Çelebi'ye, Katip Çelebi'ye, Theophile Deyrolle'a, Charles Texier'e, Ruy de Gonzales Clavio'ya, Minas Bijişkyan H.W. Lowry'ye, Şakir Şevket'e ünlü şair Hamamiz~de İhsan'a Mahmut Goloğlu'na ve daha binlercesine konu olur Trabzon: Bir sevdayı, bir tutkuyu insanın yüreğine nakışlayarak, tarihle iç içe bir büyük serüveni yaşayarak...

Trabzon, Karadeniz coğrafyasında, dünden bugüne getirdiği güzelliği, toprağında boy veren insanının yüreğine bir sevgi olarak işler. Bir kemençe sesinin kıvrak, coşkulu büyüsünde, bir maninin aşkla yoğrulan sözlerinde, yerinde duramayan bir insan görürsünüz. Davul ve zurnanın, bu toprağın insanların sevincine kattığı o sarsıcı coşku, silah tutkusunu da içten içe ateşler. Neylersin ; dağının dik yamaçları, denizinin o hırçın güzelliği, dalgasının karayı döven inatçılığı, yağmurun, ille de yağmurun o zifiri karanlığı, doğayla bir büyük mücadeleye hazırlar onu. El hüneriyle yaptığı kocaman takalar, dalgayla savaşa hazırdır artık. Kadının peştemalindeki renk belki de dağların zifin ve komar çiçeklerinden getirilmiştir. Kadın ki Karadeniz'de doğanın var gücünü omuzlayandır. Dağların 'vargit' çiçekleri, köyüne dönüşünün habercisi olmuştur ; kardelenler, dağlarına yükünü sarmaya...

İsmet Zeki Eyüboğlu, "Karadeniz Aşk Türküleri"nde, bu güzelliklerden yüzlercesini bir araya getirir. Aşkla cinselliğin bir güzel dokumayla örüldüğü bu türküler, sevdayı; coşkuyla yoğurur:

*Ay vurur ayan ayan
Çık pencereye dayan
Geliyorum ufagum
Uykudayısın uyan*

*Sevdaluk ede ede
Alişdi canlarımız
İkinizi bir vurun
Garişsun ganlarımız*

Gün gelir, bir türkü eşliğinde denizden ağlarını çeker. Gün gelir horonun o ter atan ritmine kaptırır kendini. Topladığı findığı yemyeşil çimenlerin çevirdiği bir harmana dökerken, tütünün demet demet yaprağını bir ipe dizerken de aynı sevdanın içindedir.

Ya hamsi? Hamsisiz edemeyen bir halkın türküsüdür söylenen. Ömer Turan Eyüboğlu'nun dizelerinde şöyle boy verir:

*Kız Fadime duydun mi
Gene Hamsi Çıkayi
Mubareğin hasreti
Yüregimi yakayi*

Hamsi üzerine nice türküler söylenmiş, nice şiirler yazılmıştır. Temeli, Dursun u Fadime'yi konu edinen bir fıkra olsun da katıla katıla gülünmesin... söz mü? Derler ki kendisiyle bir çeşit dalga geçmektir bu. Belki de sevincini kendi kaynağında bulan bir insanlık kültürü.

Bir bakar insan çevresine: Trabzon Ayasofyası yüzlerce yıllık tarihinin kültürünü taşır içten içe. Altındere vadisindeki Sumela Manastırı, tarihi koyuda gezdirir, bir kayanın göğsüne gömülü durarak. Ya kentin içindeki Atatürk Köşkü? Gabayanidis'ten Cumhuriyet'e oradan bugüne denizi izleyen Soğuksu'da, bir mücevher gibidir.

Bir yanı denizle, bir yanı dağla çevrili kentin yükseklerinde, bütün bir yaz, bir büyük aşkı harmanlayan yayla şenliği yaşanır. Kadirga'da Sis Dağı'nda, Honefter'de, Karapkal'da, İzmiks'te, Şolma'da... Yurdun dört bir yanından, yurt dışından binlerce Karadenizli gökyüzünü tutan bulutların altında, kadın-erkek el ele tutuşarak bir büyük horonun halkasını oluşturur. En güzel giysilerini giymiş genç kızlar, kemençenin kıvrak

sesinde, yarına yolculuğa çıkar.

Evliya Çelebi'ye göre "Trabzon'lular temiz giyimli, okumuş bilgili insanlardır. İçlerinde Farsça bilen şairler vardır. Çarşıları çok zengindir... Trabzon çarşısında dünyaca tanınmış kuyumcularda, buhurdan, gülabdan, kılıç, gülsuyu kutusu, Trabzon baltası ustalıklı yapılır."

Ahmet Özer

Trabzon'un Tarihi

Trabzon şehri ve bulunduğu bölge hakkında bilgi edinebildiğimiz en eski kaynak Ksenophon'un Anabasis adlı eseridir. Ksenophon bu eserinde, babası

Dareios'un ölümünden sonra Pers İmparatoru olan kardeşi Artakserkes II. ye karşı isyan ederek paralı askerlerden oluşan bir ordu ile M.O. 401 yılında Sardes (Salihli)'den yola çıkan Batı Anadolu Valisi Kyros'un Babil yakınlarındaki Kunaksa'da İmparatorun ordusu ile karşılaşarak yapılan savaşta yenilerek öldürülmesini ve orduda sayıları onbin kadar olan paralı Helen askerlerinin geri dönüşlerini anlatır. Onbinler diye adlandırılan paralı Helen askerleri, Doğu Anadolu'yu güney-kuzey istikametinde boydan boya geçerek Karadeniz sahillerine ulaşmak, buradan da deniz yolu ile memleketlerine dönmek üzere yola çıkarlar. Paralı askerler arasında olan Ksenophon bize bu tarihi olayın yanı sıra geçtiği bölgeler ve orada yaşayan halklar konusunda da bilgi verir.

On binler dönüş yolunda Erzurum'un kuzeyine düşen ve Osmanlı belgelerinde Tay eli olarak adlandırılan Taoklar'ın ülkesinden geçerek Khalybler'in memleketine varırlar. Khalybler, Onbinler'in geçtiği topraklardaki en savaşçı halk olduğu için Helenler onların ülkesinde yağma yapamamış ve Taoklar'dan yağmaladığı yiyeceklerle idare etmek durumunda kalmışlardı.

Khalybler'in ülkesinden geçip Harpasos (Çoruh) nehrine ulaşan Onbinler, buradan Skythenler'in (İskitler) ülkesine girip bir ovada 4 günde yaklaşık 100 km ilerleyerek köylere varırlar. Bu köylerden erzak temin eden Onbinler, Gymnias adındaki (Bayburt veya yakınlarında) bir şehre ulaşırlar.

Şehrin valisi onlara, düşman memleketlerden geçebilmeleri için bir kılavuz verir. Kılavuz Ksenophon ve arkadaşlarını beş gün içinde denizi görebilecekleri bir yere götüreceğini söyler ve yola çıkarlar. Düşman memleketine gelince, kılavuz, askerlerden orasını ateş ve kılıçla tahrip etmelerini ister. Beşinci gün Thekhes adındaki dağa vardıkları zaman denizi görmek için dağa tırmananların haykırışları arkadan gelenler arasında paniğe neden olmuştu. Çünkü yağmalayıp yaktıkları memleketin adamları onları takip ediyordu. Bunlarla artıcılar arasında çatışma çıkmış, bir kaç öldürülmüş, birkaç da esir edilmişti.

İlerleyen her birlik önde bağırarak askerlerin yanına vardıkça ve orada kalabalık arttıkça bağırma da artıyordu. Bunun önemli bir nedeni olduğunu anlayan Ksenophon hemen atına binerek ve yanına süvarileri alarak yardıma koştu. Fakat biraz sonra askerlerin "Deniz! Deniz!" diye bağırarak ve geriden gelenleri acele etmeye teşvik ettikleri anlaşıldı. Herkesi bir sevinç kaplamıştı. Askerler hemen taş toplayarak yığdılar ve bu yere bir abide diktiler. Daha sonra hediyeler verilen kılavuz Hellenler'e konaklamaları için bir köy ve Makronların memleketine giden yolu gösterdikten sonra akşam üstü memleketine dönmek üzere uzaklaştı.

Bölgenin coğrafi yapısını iyi bilmenin verdiği cesaretle, Ksenophon'un bölgede varlığından bahsettiği halklara ait bölgelerin sınırlarını çizebilmek için anlatılanları değerlendirdiğimiz zaman kılavuzun Gymnias'tan sonra kuzeydoğu istikametinde ilerleyip bu gün Soğanlı geçidinin olduğu bölgeden dağlara çıktığını söyleyebiliriz. Kılavuzun daha kısa olan Hart (Aydıntepe)-Kemer geçidi yolunu tercih etmemesinin nedeni Ksenophon'un da yazdığı gibi Skythenlerin düşmanlarına ait köyleri tahrip ettirip yağmalatmak idi. Ksenophon'un adını vermediği ve Bayburt ile İspir bölgesinde yaşayan Skythenlerin düşmanı olan halkın Strabonun M.S. 18 yılında yazdığı Coğrafya adlı eserde bahsettiği Heptakometler veya komşusu Byzerler ya da onların Strabodan dört asır evvel bölgede yaşayan ataları olması kuvvetle muhtemeldir.

Gymnias'dan aldıkları kılavuz, bu halkın Soğanlı Dağları'ndaki köylerini yağmalattıktan sonra Ksenophon ve arkadaşlarına bugün de bir bölümü hM~ kullanılan yolu izletir. Batıya yöneltip Soğanlı geçidinin batısındaki Kemer Dağı'nın kuzey eteklerinden geçirerek 5.günde denizi görebilecekleri Thekhes (bugünkü Madur) Dağı'na ulaştırır.

Kılavuzun dönüş yolunda, düşman arazisinden kendi memleketine bir gecelik yürüyüşle ulaşabilmesi, dönüş yolunda daha kısa olan yolu, Madur-Aşot Beli-Yarmıce Sırtı-Lemonsuyu-Kemer Geçidi-Hart (Aydıntepe) yolunu izlemiş olduğunu gösterir.

Ksenophon ve arkadaşlarının Madur Dağı ile hemen batısındaki Polut Dağı arasında ve Madur Dağının zirvesine yakın boyundan denizi gördüğünü söyleyebiliriz. Tarihi bir yolun dağları aştığı bu yerden Araklı Burnu ve Araklı Limanı bir tablo gibi görülür. Bu yerde ayrıca On binlerin sevinçten yaptıkları taş yığınının oluşan abideyi anımsatan kalıntılar vardır. Ksenophon ve arkadaşlarını bölgeden geçtiği zaman mevsimin kış olması sis olmadan bütün manzaranın ve denizin görünebilmesini sağlamıştır.

Bu yerin 3 km kadar kuzey doğusunda ve bugünkü Kalecik Yaylası'nın yakınında muhtemelen Romalılar tarafından ve kareye yakın dikdörtgen şeklinde inşa edilmiş küçük bir kale kalıntılarının bulunması bu yolun ilerideki asırlarda da kullanıldığını göstermesi bakımından önemlidir.

Ksenophon Thekes dağından sonra geçtikleri yerlerin Makronların memleketi olduğunu yazar. İlk gün Makronların memleketini Skythenlerin memleketinden ayıran ırmağa (bugünkü Karadere) varırlar. Ksenophon'un yazdıklarına göre sağ taraf yukarıya doğru sarp bir alan (Polut Dağı'nın batı yamaçları) soldan da aşılması lazım olan sınır ırmağın (Karadere'nin) bir kolu (Yağmurdere suyu) akıyordu. Bu ırmağın kıyıları ince, ama pek sık yetişmiş ağaçlarla kaplı idi.

Hellenler (bugün Çatak olarak adlandırılan) bu bölgeden mümkün olduğu kadar çabuk ayrılmak istedikleri için, bunları kese kese ilerlemeye başladılar. Kıdan elbiseler giyen ve örme kalkanlar ve mızraklarla silahlı bulunan Makronlar ırmağın karşı kıyısında ve tam geçit yerinde bekliyorlardı. Birbirlerine seslenerek cesaret veriyor ve taş atıyorlardı. Fakat attıkları taşlar kimseye rast gelmeden ve kimseye zarar vermeden suya düşüyordu.

Bu sırada On binlerin arasında bulunan ve Atina'da esir olarak hizmet etmiş olan birisi Ksenophon'a gelerek bu adamların dilinden anladığını söyleyerek "Zannedersen burası benim memleketim olacak. Eğer engel yoksa onlarla konuşayım" dedi. Ksenophon önce bu halkın kim olduğunu sordurdu ve Makronlar olduğunu öğrendi. Ksenophon'un "Neden bizim karşımıza çıktılar ve neden bizimle düşman olmak istiyorlar" sorusuna Makronlar "Memleketimize düşmanca girmek istediğiniz için" şeklinde cevap verirler.

Hellenler düşmanca gelmediklerini, Büyük Kralla (Pers İmparatoru II Artakserkes) savaştıklarını, memleketlerine dönmek için denize ulaşmaya çalıştıklarını söyleyerek karşılıklı dostluk yemini ettiler. Bu antlaşmadan sonra Makronlar Hellenler'in arasına karıştı ve onların ırmağı geçmelerine yardım ettiler.

Bir pazar kurarak Hellenler'e yiyecek satan Makronlar, üç gün onlarla birlikte giderek Kolkhlar'ın sınırına kadar götürürler. Burada yüksek bir dağ vardır ve Kolkhlar bu dağın üzerinde mevzilenmişlerdi. Burası muhtemelen Trabzon yakınlarında denize dökülen Değirmendere'nin bir kolu olan Kuşul Deresi'nin doğduğu Seslikaya Tepesidir. Yaklaşık 9600 kişi olan Hellenler, birkaç defa saldırdıktan sonra dağda mevzilenmiş Kolkhları kaçırıp bol yiyecek buldukları köylerinde konakladılar.

Burada rasgeldikleri arı kovanlarından bugün bölge halkının "Deli Bal" veya "Tutan Bal" dedikleri baldan yiyen askerlerde kusma ve ishal başlamıştı. Hiçbirinin ayakta duracak hali kalmamış, birkaç kişi de ölmüştü. Hastaları iki üç gün sonra iyileşen Hellenler, Değirmendere Vadisi'nin doğu kısmındaki sırtlardan iki günde yedi parasang (yaklaşık 36 km) yol yürüyerek Trabzon'un doğusunda denize inerler.

M.O. 400 yılının Şubat ayında Trabzon'a ulaşan Ksenopho, Trabzon'un (Trapezus) Karadeniz (Pontos Eukseinos) kenarında ve Kolkhların memleketinde Hellenler tarafından

kurulmuş bir Sinop Kolonisi olduğunu belirtir.

Trabzon'un yanındaki Kolkh köylerinde 30 gün kadar dinlenen Hellenler çevredeki diğer Kolkh köylerini yağmalayarak yiyecek temin ederler. Trabzon şehrindeki Hellenler ise onlara bir yandan yiyecek satarken diğer yandan da özellikle şehrin yakınlarında oturan Kolkhlar'la dostluk kurmalarına aracı olurlar.

Çevredeki Kolkh köylerini yağmalayarak yiyecek temin eden On binler, bir yandan Trabzon'un etrafındaki yüksek tepelerde toplanan Kolkhların baskınına uğramamak için tedbirler alırken, diğer yandan da memleketlerine dönmek için hangi yolu izleyeceklerini tartışıyorlardı.

Çoğunluk deniz yolunu tercih ettiği için önce aralarından birini memleketlerine kendilerini alacak bir filo ile dönmek üzere gönderirler. Fakat bunun neticesinden emin olamadıkları için Trabzon'daki kolonici Hellenler'den savaş gemilerini ödünç olarak almayı ve bölgeden geçtiğini gördükleri yelkenlilere el koymayı düşünürler. Eğer bu yolla on bin kişiyi taşıyabilecek kadar gemi toplayamazlarsa o zaman da deniz kenarındaki şehirlerden yolları tamir ederek bir an önce bölgeden uzaklaşmalarına yardımcı olmalarını istemeyi kararlaştırırlar.

Koloniciler onlara elli kürekli bir gemiyi ödünç olarak vermişti, fakat bu gemiye atadıkları kumandan gemi ile hemen bölgeden kaçmayı tercih edince On binler, Trabzon'daki kolonicilerden otuz kürekli bir gemi daha alırlar. Karadeniz'de ele geçirdikleri tüm gemileri Trabzon'a getirerek içlerindeki yüklere el koyup, bu yeni gemilerle kıyı boyunca talan seferlerine çıkan On binler talanda her zaman başarılı olamıyor, baskın anında ya da dönüş yolunda bölge halkı tarafından öldürüyorlardı.

Ksenophon, Kleainetos adlı bir kumandanın kendi bölüğü ile birlikte başka bir bölüğü de talan için tehlikeli bir bölgeye götürdüğünü, kumandanın birçok adamı ile birlikte öldürüldüğünü yazmakta fakat Karadeniz'de gemilerine el koydukları ya da köylerini yağmaladıkları halklar hakkında pek bilgi vermemektedir.

Trabzon'da oturan koloniciler, şehrin çevresindeki Kolkhlarla dost olduğu için Ksenophon ve arkadaşlarına yağmalama sırasında yardımcı olmuyorlardı. Fakat Trabzon çevresindeki bir günlük mesafede yiyecek kalmayınca onlara kılavuz vererek Trabzon'un güneyindeki dağlık bölgede yaşayan Driller'in ülkesi (bugünkü Torul bölgesi) ne götürdüler. Ksenophon, Driller'i bölgenin en savaşçı milleti olarak tanımlarken Trabzon'da oturan Hellenlerin bunlardan çok kötülük gördüğünü kaydetmektedir.

Savunmaya elverişli olmayan köylerini yakarak boşaltan Driller derin vadilerle kuşatılmış olan başkentlerine çekilmişlerdi. Önden giden 2000 kişilik grup başkenti kuşatmış fakat tahkim edilmiş bu yeri alamayacaklarını anlayarak geri çekilmeye başlamışlardı. Geri

çekilme anında Driller arkadan taarruza geçince buradan çabucak uzaklaşamayacaklarını anlayan Hellenler geriden gelen kuvvetlerden yardım istediler.

Ksenophon kumandasında yardıma gelen birlikler buradan zayıat vermeden çekilmenin mümkün olmadığını görerek şehri ele geçirmeye karar verirler. Şehrin etrafındaki hendeği ve müstahkem mevzileri aşan Hellenler şehre girince burada bir de iç kalenin olduğunu görür ve kaleden çıkan askerlerin saldırısına uğrarlar. Geri çekilecekleri yolun sarp olması ve şehirdeki iç kalenin alınmazlığı onları zor duruma sokmuştu. Ksenophon bu durumu anlatırken “Kalmak da bela idi, kaçmak da...” diye yazmaktadır.

Şehirde tesadüfen çıkan bir yangın onlar için kurtuluş olur. Şehir, kalesi hariç bütün evleri, kuleleri, şarapolleri ile yanmıştı. Fakat Hellenler ertesi gün Trabzon’a giden çok dik ve dar yoldan inerken tekrar Driller’in saldırısına uğradılar.

Trabzon ve çevresinden yiyecek sağlamak imkanı kalmadığı için Hellenler ,hasta ve yaşlıları daha önce ele geçirilen gemilere bindirir, kalanlar da yaya olarak, Trabzon’dan ayrılır. Trabzonlu kılavuzlar eşliğinde üç gün sonra Kerasus (bugünkü Giresun)’a ulaşırlar.

Giresun da Trabzon gibi Kolkhlarn memleketinde bir Sinop kolonisi idi. Burada on gün kalarak bir sayım yaparlar. Kolkhlarn memleketine girerken yaklaşık 9800 kişi kadar olan Hellenler, burada 1200 kişi zayıat vererek 8600 kişi kalmıştı.

Giresun bölgesindeki dağlarda yaşayan bir halk Giresun’daki kolonici Hellenler’le dostane ilişki içindeydi. Bazıları Giresun’a gelip kasaplık hayvan ve başka şeyler satıyor, alışveriş ediyorlardı. Ksenophon’un ordusundan bazıları bu halkın Giresun’a yakın olan köylerine giderek öteberi satın almış ve bunların küçük ve savunmasız köylerini kolayca yağmalayabileceklerini sanarak bir gece bu köyleri yağmalamak üzere yola çıkmışlardı. Fakat yağmacılar daha yolda iken güneş doğmuştu. Durumu fark eden bölge halkı hemen bir araya toplanarak baskıncıların çoğunu öldürmüşler, ancak birkaç baskıncı Giresun’a kaçabilmişti.

On binler’in Giresun’dan ayrılacağı gün bu halkın ihtiyaçlarından bazıları Giresun’a gelerek ordu kumandanlarıyla görüşüp köylerini yağmalamayı nasıl düşünebildiklerini öğrenmek ve ölümlerini gömmek üzere alabileceklerini söylemek isterler. Fakat baskından kurtulabilen Hellenler’in kışkırtması ile bu üç elçi taşlanarak öldürülür.

Giresun’dan ayrıldıktan sonra Mossynoik’lerin ülkesinin sınırına varırlar. Ksenophon, Giresun ile Ordu arasında oturan bu halkı, Hellen dilinde “Ahşaptan yapılmış evlerde oturan halk” anlamındaki Mossynoikos kelimesi ile adlandırmaktadır. Mossynoikler yaşadıkları müstahkem mevkilerine güvenerek onları memleketlerinden geçirmeyeceklerini söylerler. Bunun üzerine Trabzonlu kılavuzlar vasıtası ile daha batıda oturan ve

doğudakilerle aralarında siyasi düşmanlık olan batılı Mossynoikler'le temasa geçerler Ksenophon ile batılı Mossynoiklerin başkanları bir araya gelerek doğulu Mossnoikler'e karşı bir ittifak kurarlar. Varılan anlaşmaya göre onlar batıdan hücum ederken Hellenler'le birlikte savaşmak ve yol göstermek için de yardımcı kuvvet göndereceklerdi

Ertesi sabah, her biri üç kişi taşıyan üç yüz kayık gelir. Kayıklardaki ikişer asker karaya çıkar ve kayıklar geri döner. Yüzer kişilik altı bölük oluşturan Mossynoik savaşçıları içlerinden birinin okuduğu şarkıya eşlik ederek yürüyüşe geçer ve başkentin önündeki kaleye taarruz ederler. Fakat kaleden çıkan düşmanları kısa sürede onlara üstünlük sağlar ve onları geri püskürtürler.

Kale ve şehir ertesi gün yapılan saldırılarla alınmış ve buradan kaçanlar yukarıdaki başkente kadar kovalanmıştı. Hellenlerin taarruzlarını burada da durduramayan Mossynoikler kaleyi bırakarak çekilirler. Tepe üstünde ağaçtan yapılmış bir kule-evde oturan, halktan toplanan vergiler ve kamu malından geçinen Kralları ilk zaptedilen kalenin kralı gibi bulunduğu yerden ayrılmadığı için kule-evi ile birlikte yakılır.

Zaptedilen yerleri dostları olan Mossynoikler'e bırakan Hellenler yollarına devam eder ve tıpkı bu günkü gibi birbirlerine yaklaşık on kilometre mesafede kurulmuş olan Mossynoik şehirlerinden yürüyerek sekiz günde, pek kalabalık olmayan ve Mossynoiklerin uyruğu olarak yaşayıp daha ziyade demir madenlerinde çalışan Khalybler'in memleketine ulaşırlar.

Khalybler Ksenophon'un Karadeniz bölgesinden geçerken bahsettiği halklardan en meşhur olanıdır. Onun bize verdiği bilgilerden öğrendiğimize göre, Macronlar, Kolkhlar ve Mossynoikler ve Trabzon'dan daha önceki kaynaklarda bahsedilmemesine rağmen Khalybler'den eski kaynaklarda bahsedilmekte ve bu halk Batı Anadolu ve Ege'de bilinmektedir.

Homeros'un İlyada destanında Alybler/Alizonlar olarak geçen ve madencilikte ünlü bu halktan, Ksenophon da aynı özelliklerini belirterek bahsetmekte fakat onların Mossynoikler'in uyruğuna girmiş olduğunu belirtmektedir. Alizon sözünün Hellen dilinde "Deniz kıyısında yaşayanlar" anlamına gelmesine rağmen Bilge Umar bu sözcüğün Eski Hellen dilinde (Luwi/Pelasgos dilinde) "Deniz, tuz" anlamındaki "Ali" sözcüğünden geçmiş olduğunu belirtmektedir. Bu da bize demir madenciligi ile ünlü bu halkın sahille olduğu kadar şap madenlerinin bulunduğu Şebinkarahisar bölgesi ve kuzeyindeki dağlık bölge ile de ilgisi bulunduğunu düşündürebilir.

Bundan sonra Tibarenler'in ülkesine (Bugün Ordu'nun doğusundaki Turnasuyu Deresi'nin olduğu bölge) ulaşan Hellenler deniz kıyısında birkaç müstahkem yerleri bulunan ve nispeten düz olan Tibarenlerin ülkesinde iki gün ilerleyerek Sinop'un kolonisi olan Kotyora'ya (bugünkü Ordu şehri yakınında) ulaşırlar.

Ksenophon'un eserinin sonunda da belirttiği gibi Bayburt'tan sonra girmiş olduğu Trabzon bölgesinde yaşayan Makronlar, Kolkhlar, Mossynoikler büyük Pers krallığının Anadolu'daki valiliklerinden (satraphk) bağımsız yaşayan, kendi yasaları ile yönetilen halklardı. Orduları ya da tehlike anında harekete geçen bir savunma sistemleri vardı. Yaşadıkları vadiler yiyecek ve bazı ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz olduğu için çevrelerindeki halklarla ya da dışarıdan gelen tacirlerle daima iyi ilişkiler geliştirerek kendi varlıklarına bir tehdit yöneldiği ana kadar barışçı kalmışlardı. Ancak bir tehdit olduğu zaman süratle bir araya gelerek ortak savunma sistemlerini harekete geçiren bu halkların birbirlerinden farklı dil ve ananeleri olmasına rağmen ortak özellikleri gururlu, cesur ve özgüven sahibi olmalarıydı.

Tarım yapıp sığır besledikleri ve şarap yaptıkları gibi avladıkları yunus balıklarının etlerini tuzlayıp küplere bastırıyor, ayrıca zeytinyağı gibi kullanılan balık yağı da elde ediyorlardı. Fındık, ceviz ve kestane gibi yemişler de en önemli besinleri arasındaydı. Bunları haşlıyor ya da fırında pişirerek yiyorlardı.

Ksenophon, Mossynoiklerin başkenti ve yakınındaki bir kenti ele geçirip yağmaladıklarını anlatırken, kilerlerinde geçen seneden kalma ekmeklerin yanı sıra o senenin tahılına da rastladıklarını, bunların sapları üzerinde saklanmış kızılcık buğdayı olduğunu da yazmaktadır. Bu bize bugün birçok Karadeniz kıyısında görebileceğimiz taneleri üzerinde kurutulmak üzere Serander/Paska/Naylalara ya da evlerin saçak altına asılmış, taneleri üzerinde mısır koçanlarını hatırlatmaktadır. Ksenophonun bahsettiği kızılcık buğdayı belki de mısırdan önce bölgede yetiştirilen ve Lazut/Lazot da denilen bir tür darı idi. Lazut/Lazot adı darıya benzediği için mısıra da verilmiştir. Bölgenin en ünlü ürünü ise, bölgede yaşayan halkın dışarıdan gelen orduları yenmek için bal (Tutan Bal/Deli Bal) idi. Birbirlerine yaklaşık 10 km mesafede kurulmuş şehirlerinin ve dik vadi yamaçlarındaki köylerinin birbirine dar patika yollarla bağlandığı kuşkusuz ama Ksenophon'un da açıkça yazdığı gibi deniz kenarındaki şehirleri birbirlerine bağlayan yol sistemleri ile Karadeniz'de gezinen çok sayıda irili ufaklı yelkenli gemileri vardı.

Miletoslular, Karadeniz sahilindeki halklarla ticaret yapmak için, kendilerinden önce bu sahilde koloniler kurmuş olan Frygler'inkine benzer bir sistemle ve birçok yerde de onların eski koloni şehirlerinin bulunduğu alanlarda koloniler kurmuşlardı. Ksenophon'un merkezi ve başkenti Sinop olan koloni sisteminin Trabzon, Giresun ve Ordu'da olan üç halkası hakkında verdiği bilgileri değerlendirerek bu kolonilerin yerli halklardan bazıları ile iyi ilişkiler içinde yaşamalarına rağmen onlardan ayrı, karadan gelebilecek her türlü tehdide karşı tahkim edilmiş yerlerde yaşadıklarını ve bu yerlerin kenarında komşu halklarla ticaret yapmak için pazar kurduklarını söyleyebiliriz. Ayrıca denizden gelebilecek tehditlere karşı da savaş gemilerine sahiptiler.

Pontos Krallığı Dönemi

Ksenophon'dan sonraki kaynaklarda Trabzon'dan bahsedilmemektedir. Bazı araştırmacılar bunu Trabzon'un Pers hakimiyeti altına girmesi ile izah ederler. M.O. 6.yy da Pers hakimiyetine girmiş bulunan Trabzon bölgesi önce Kappadokya Satraplığı (eyalet) daha sonra da Pontos Kappadokyası Satraplığı sınırları içinde yer almıştı.

Perslerin Yunanlılarla olan savaşları esnasında Pers ordusuna donanma ile hizmet eden Trabzonlular Perslerin yenilmeleri ve güç kaybetmelerinden sonra boyunduruktan kurtulmuş ve bağımsız hale gelmişlerdi.

Pers İmparatorluğu'nun güç kaybettiği dönemlerde Anadolu'da bulunan satrapların bağımsız hareket ettikleri bilinen bir gerçektir. Perslerin Anadolu'daki en büyük satraplığı olan Kappadokya'nın satrapı Datames, merkezi Sinop olan Paphlagonia satrabının isyanını bastırdıktan sonra tüm güney Karadeniz sahillerinde tekrar Pers egemenliğini tesis etmiş fakat bir müddet sonra o da isyan ederek bağımsızlığını ilan etmişti. İmparatora isyan eden Datames'i diğer satraplar da izler. M.O. 361-359'da Pont Satrapı olan II. Aryabozan da isyancı satraplar arasında idi.

Pers Kralı II.Artakserkses isyan eden satraplara karşı harekete geçmiş, isyancılardan II. Aryabozan bizzat oğlu Mithradates tarafından yenilerek Datames'le birlikte krala teslim edilmişti. II. Aryabozan'ın yerine Pont satraplığına atanan Mithri ileride Pont öncüsü dates kurulacak olan Pont Krallığının öncüsü olmuştur.

Büyük İskender'in Anadolu'da Pers hakimiyetini ortadan kaldırmasından sonra Kappadokyalılar, orduların ülkelerine girmemeleri şartı ile İskender'in hakimiyetini kabul ederler. Bölgeye Sabikas adında bir vali tayin eden İskender'in Anadolu'dan uzaklaşarak Mısır'a gitmesinden sonra Pers krallığının Kappadokya satrapı olan I.Ariantes yerli halktan topladığı kuvvetlerle Sabikas'a karşı ayaklanarak bölgede krallığını ilan eder. Sinop'tan Doğu Karadeniz'e kadar olan bölgeyi hakimiyeti altına alır. Üzerine gelen İskender'in katibi Pedrikas komutasındaki orduya yenilir ve öldürülür (M.O.332). I.Ariantes'in manevi oğlu II.Arriantes ise bu savaştan kaçarak ölümden kurtulur.

İskender'in M.Ö.323'de Hindistan seferi esnasında ölmesi üzerine ülkesi komutanları arasında paylaştırılmış, Pont Kappadokyası olarak adlandırılan Kayseri ve Sivas bölgesi ile Karadeniz sahilleri İskender'in generallerinden Eumenes'in yönetimine verilmişti. Anadolu, İskender'in komutanları arasındaki çekişmelere sahne olurken bu durumdan faydalanmak isteyen II.Arriantes ortaya çıkmış, Eumenes ile anlaşarak satraplığın başına geçmişti.

Pedrikas ve Eumenes ikilisinin İskender'in Asya topraklarındaki hakimiyetini tek-

rar tesis etmek amacıyla Anadolu'dan ayrılması ve Pedrikas'ın Mısır seferinde yenilerek öldürülmesinden sonra Antigonos İskender'in generalleri tarafından kral naipliğine seçilir. Krallığını ilan eden Antigonos daha önce yanında yer almış olan Pont satrabı II.Ariantes'i düşmanları ile işbirliği yaptığı şüphesiyle öldürtür. Bunun üzerine Antigonos'un sarayında bulunan II.Arriantes'in oğlu yanına birkaç sadık adamını alarak saraydan kaçır ve Ilgaz dağlarına sığınır.

Antigonos'un İpsos savaşında (M.Ö.301) yenilmesi ve ölümünden sonra gizlendiği dağlardan inerek ortaya çıkan II.Arriantes'in oğlu Mithridates I. Ktistes (Kurucu) Ilgaz boğazındaki küçük Kimiata kasabasına yerleşerek etrafa akınlar yapıp, propagandacılar gönderir ve taraftar toplar. Kızılırmak'ın doğusundaki topraklarla Yeşilırmak'ın zengin ovalarını hükmü altına alarak M.Ö.298 yılında Amasya'yı başkent yapar ve Pont Krallığını kurar.

Pers hakimiyetinin canlı ve huzur dolu hakimiyetinden sonra İskender'in komutanlarının çekişmelerinde ezilen bölge halkının desteği ile Pont Kappadokyası'nı ele geçiren Mithridates I.Paphlagoniaya doğru ilerleyip kısa sürede topraklarını genişletir ve M.Ö.281 'de Pontos'u Selevkosların hakimiyetinden kurtarır.

Mithridates I.nin M.Ö. 226 yılında ölümünden sonra Pont Krallığı genişlemeye devam eder ve 4.kral olan I.Farnakes (M.Ö.185-169) Sinop'u ele geçirerek kendisine başkent yapar. Karadeniz'deki diğer Hellen kolonilerine karşı da harekete geçen Farnakes, Giresun'daki Milet kolonisi olan Kerasus'un yerine Farnakya şehrini kurarak Kerasus ve Kotyra (Ordu) halkını bu şehre yerleştirir, Trabzon bölgesindeki Mossynoikler ve Tibarenler hakimiyet altına alınır

Mithridates V.Euergetes'in (M.Ö.169-120) bir Yunan prensesi olan karısı Laodike'nin de karıştığı bir komplo sonucu M.Ö.120'de Sinop'ta öldürülmesinden sonra tahtı 12 yaşında küçük bir çocuk olan oğlu Mithridates VI. Eupator'a (Büyük) kalır. Fakat devleti, ortaya atılan uydurma bir vasiyetname ile kraliçe Laodike yönetmekteydi. Birkaç yıl sonra Kraliçe Laodike tarafından öldürülmek istenen genç Mithridates saraydan kaçarak Pariyadres Dağları (Doğu Karadeniz Dağları) üzerindeki sık ormanlara sığınmış ve bu bölgede yedi yıl vahşi hayvanlarla birlikte yaşamıştı.

Kraliçe Laodike (M.Ö. 120-111) Sinop sarayında eğlence ve sefahat dolu bir hayat sürerken hamisi olan Romalılar Pont Krallığını kolayca Roma'ya iltihak edecek duruma getirmişlerdi.Kraliçe Laodike de Mithridatların tahtını ele geçirmekle kalmayıp onların izlerini de ortadan kaldırmaya çalışıyordu. Krallık sikkelerine kendi resmini bastırıp, adını yazdırmış, Mithridatların arması olan Ay-Yıldız'ı kaldırmıştı.

Pont devletinin çöküntü içine girdiği ve Romalıların Anadolu'ya iyice yerleştiği

dönemde etrafına topladığı taraftarları ile M.Ö. 111 yılında Sinop'u ele geçirerek haksız olarak kral seçilmiş olan kardeşini tahtan uzaklaştıran Mithradates I. annesini de hapse attırmıştır.

Mithradates I. Eupator (Büyük) tahta çıktığı zaman Pont Krallığı batıda Amasra'dan doğuda Tibarenlerin sınırına kadar olan bölgede sıkışmıştı. Büyükbabası Farnakes'in himayesi altındaki küçük Ermenistan prensliği müstakil bir devlet haline gelmiş, Giresun ve Trabzon bölgesindeki kabileleri hükümleri altına almışlardı. Batıda Galatia ve Paphlagonya Krallık sınırlarından çıkmıştı.

Babasının dağılan adamlarını toplayarak orduyu yeniden teşkilatlandıran Mithradates VI. Kırım'ı ve Trabzon bölgesini topraklarına katarak babasının ölümünden sonra Pontos devleti egemenliğinden çıkmış olan Paphlagonia ve Galatia'yı Bithynia kralı ile paylaşma yoluna gitmişti. Anadolu'dan ve özellikle Doğu Karadeniz bölgesinden topladığı askerlerle bir ordu kuran Mithridates'in 22 dil bildiği ve ordusunda bulunan Anadolu'nun yerli halklarından olan askerlerine onların ana dilleri ile hitap ettiği bilinmektedir.

Kırım bölgesini ve Karadeniz sahillerindeki Yunan kolonilerini himayesi altına alarak onların yaptığı ticaretten aldığı vergi gelirleri ile iyice zenginleşen Mithridates VI. Eupator, Trabzon civarını ve Kolkhid'i ele geçirerek burada bir satraplık kurmuştu. Daha sonra yarı müstakil bir hale gelen bu yöredeki zengin maden yataklarını işletmiş ve ordusu için gerekli olan kereste, ip ve balmumu gibi malzemeleri bu bölgeden sağlamıştı.

Trabzon'dan ikinci olarak bahseden kaynak olan Strabon, Küçük Armenia Krallığının Pharnakia ve Trapezus bölgelerinin üst tarafında bulunan Tibarenler ve Khakdai kavmini (Khaltlar) egemenlikleri altına aldığını bildirir. Ayrıca Strabon, Mithridates Eupator'un kuvvetlenince bu bölgeyi ve Trabzon'un doğusunu içeren Kholkis i hakimiyeti altına alıp, bu yerlerde yetmiş beş kale yaptırarak hazinesinin çoğunu bu kalelere koyduğunu da belirtmektedir. Bunlardan en ünlülerinden biri bugün Bayburt ili dahilinde olan Sinoria(Sinor) idi

Anadolu'nun Roma işgali altındaki toprakları ile de ilgilenen Mithridates VI. Eupator kılık değiştirerek bu bölgeleri dolaşmış, halkın Roma yönetiminden hoşnut olmadığını görüp, Anadolu halklarının koruyucusu olarak Roma'ya karşı mücadelesini tırmandırmıştı.

Romanın kızdırttığı Bithynia'nın saldırısına uğrayınca harekete geçip M.Ö. 88 de Bithynia ordularını Ege kıyılarına çekilmek zorunda bırakan Mithridates VI. ardından Romalıların Asia eyaleti yaptıkları Bergama Krallığını ele geçirerek Bergama'ya yerleşmişti. Daha sonra Adaları ve Yunanistan'ı işgal eden Mithradates VI.M.O. 86-85'de Yunanistan'da Romalı komutan Sulla'ya yenilince Roma ile bir barış anlaşması

imzalayarak savaş tazminatı ödemek zorunda kaldı. Anlaşma gereği donanmasındaki 70 gemiyi Sullaya teslim ederek askerlerinin geri kalanları ile birlikte deniz yolundan krallığının eski merkezi olan Pontus'a döndü.

M.O.83'de Romalıların saldırısı ile tekrar başlayan savaşta önce Roma kuvvetlerine üstünlük sağlamış fakat M.O.74'de Kyzikos (bugün Belkıs) yakınlarında Lucullus karşısında bozguna uğramıştı. Bu yenilgiden sonra Kelkit bölgesine çekilen Mithridates VI. Lucullusun kendisini süratle takip edememesinden yararlanarak Orta ve Doğu Karadeniz bölgesindeki halklardan 40 bin piyade ve 4 bin süvariden oluşan yeni bir kuvvet topladı.

Başlangıçta Roma kuvvetleri ile yaptığı çatışmalarda üstünlük sağlayan Mithridates, daha sonra erzak sıkıntısı nedeni ile hezimete uğramıştı. Romalıların yağmaya girişmesinden istifade ederek krallığının en uç noktasına kaçmış olan Mithridates önce Komana'ya (Tokat'ın 10 km kuzeyindeki Gümenek) daha sonra da damadı olan Ermeni kralı Tigran'ın ülkesine sığınmıştı.

Komana'ya vardığı zaman savaşın başlangıcında Farnakiya (Giresun) kalesine gönderdiği ailesinin, Romalılara esir düşmesine mani olmak için, öldürülmeleri emrini vermiş, sadece ölüm şekillerini seçmeye hakkı olan aile fertleri bu emre uymuştu. Arkasında Romalıların kendine karşı kullanabileceği bir şey bırakmayan Mithridates'i takip için Pompeidus komutasındaki birlikleri görevlendiren Lucullus, Amasya, Sinop ve Samsun'a yönelmişti.

Pompeidus komutasındaki birliklerin takibinden kurtulan Mithridates, damadı Ermeni Kralı Tigrana sığınmıştı. Mithridates'e pek ilgi göstermeyen ve bataklık bölgede bir şato veren Tigran, Mithridates ile görüşmeyi ancak 20 ay sonra kabul etmişti. Bu sırada Romalılar, Pontos Krallığındaki kale ve şehirleri ele geçirmişlerdi. Sinop ve Amasya gibi Pontos Krallığının eski başkentleri, Krallarının döneceğini ümit ederek Romalılara direnirken Ermeni Kralı, Romalıların ülkesini işgale başlamasına kadar hiç bir şey yapmamıştı. Sonunda Mithridatesle işbirliği yaparak Romalılarla mücadeleye başladı.

Doğu Karadeniz bölgesindeki Khalbler, Tibarenler ile Fırat ile Kelkit Vadisi arasında bulunan bölgenin halkı Anadolu'nun Roma ile mücadelesinin efsanevi önderi Mithridates VI. ya sarsılmaz bir sadakat göstermişler, onun yenilgisinden sonra Roma hakimiyetini kabul etseler bile Romalılarla bütünleşmemişlerdi. Romalılar bu bölgelerdeki varlıklarını askeri garnizonlar ve koloniler şeklinde sürdürdüler. Trabzon şehri bu savaşta tarafsız kaldığı için M.Ö.63 yılında Lucullus tarafından harap edilmekten kurtulmuştu.

Tekrar sahneye çıkan Mithridates, toparladığı ordusu ile birlikte Kelkit vadisine geldi. Doğu Karadeniz dağlarında yaşayan halklar yaşlı krallarının çağrısına uyarak toplandı ve Romalılara ard arda darbeler indirdiler. Bunun Roma'da duyulması üzerine

Lucullus aleyhtarları harekete geçti ve Pompeidus, Lucullus'dan komutayı devralarak Roma'ya dönmeye mecbur etti.

Pompeidus'un ordusu karşısında tutunamayan Mithridates savaş alanından kurtularak Pontos Krallığı ile Tigran'ın ülkesi arasındaki sınırda bulunan Sinoria şatosuna ulaştı. Burada birkaç gün kaldıktan sonra Fırat Nehri'nin kaynaklarına ulaşarak Erzurum bölgesine, oradan kuzeye dönerek Çoruh Vadisi'ne ve nehri takip ederek Karadeniz'den Kırım'a ulaştı. Bu yolculuk boyunca Pompeidus'un kuvvetleri Mithridates'i izlemiş, fakat ele geçirememişlerdi.

Strabon, Pompeidus'un ordusunun Heptakometler'in (Yedi Köyün Halkı) yaşadığı dağlık ülkeden geçerken Heptakometler'in yol üzerine Deli Bal kapları bıraktığını, bunları yiyip bilinçlerini kaybeden üç Roma bölüğüne saldırıp onları imha ettiklerini belirtir.

Mosyn denilen ağaçlarda ya da ahşaptan yapılmış seyyar kulelerde yaşadıkları için bu halkın Antik devirde (Ksenophon tarafından) Mossynoik olarak adlandırıldığını yazan Strabonun verdiği bilgileri değerlendirerek Heptakometlerin bugün Trabzon, Rize il sınırındaki İkizdere Vadisi'nin yukarı kesimlerinde yaşadıklarını söyleyebiliriz. Bugün İkizdere İlçesi olarak adlandırılan bu bölge, Osmanlı belgelerinde Kur,-i Seb'a (Yedi köyler) Nahiyesi olarak geçer. Bu bölge Karadeniz Dağlarının iç kesimlere geçit verdiği yerlerden biridir.

Trabzon'dan bahseden ikinci kaynak olan Strabon bölgeyi anlatırken, Trabzon bölgesindeki halkları; Trabzon ve Giresun'un üst kısımlarında yaşayan Tibarenler, eskiden Khalybes olarak adlandırılan Haldailer (Khalt), Ksenophon'un Makronlar olarak bahsettiği Sanlar (Tsan/Can), Trabzon ve Rize'nin üst kısımlarına düşen bölgelerde, eskiden Mosyn denen Heptakometler ve Byzerler olarak sıralar. Ksenophon'un Trabzon ve Giresun yakınlarında yaşadığını belirttiği Kholklar ise daha doğuda Batum civarındadır.

Strabon kitabında bölgedeki şehirleri sayarken Jason (Ordu'nun batısındaki Yasun Burnu)'dan sonra Genetes ve sakinleri Pharnakyaya yerleşmiş olan Kytoros (Ordu) doğuya doğru, harabe halindeki İskhopolis, orta büyüklükteki Kerasos (Giresun), Hermonassa yakınında Trapezus ve ondan sonra da bu civarda bir yerde Zygonpolis (Zigana) denilen bir yerleşim yeri daha olduğunu belirtir.

Doğu Karadeniz Dağlarının önemli geçitlerinden birine adını veren Zigana'nın kuzeyinde bulunan bölge bugün Hamsiköy olarak adlandırılmaktadır. Arapça Hamse, beş anlamındadır. Bugün Hamsi olarak telaffuz edilen bu ismin doğrusu Hamseköy / Beşköy olup eskiden bu civardaki köyleri de kapsamaktaydı. Heptakometler (Yedi Köyün Halkı) ve Hamse köy (Beş köy) örneklerinde olduğu gibi bölgede vadilerin uygun kesimlerinde kurulmuş olan köylerin grup olarak adlandırılması durumunun coğrafi şartların belirlediği

ve Antik çağlardan bu yana devam eden bir durum olduğunu söyleyebiliriz.

Kırım'a kaçtıktan sonra etrafına topladığı kuvvetlerle tekrar krallığını ele geçirmek isteyen Mithridates, Pompeidus'un ısrarlı takip ve mücadelesinden sonra buna muvaffak olamamıştı. Kendine karşı düzenlenen bir isyan sonucu intihar ederek ölmesinden önce ülkesi Romalılar tarafından taksim edilerek Roma'ya hizmet edenlere dağıtılmıştı.

Bugünkü Ordu ilinin topraklarının bir kısmı ile Giresun bölgesi, Trabzon ve bu şehrin doğusu ile güneyinde yer alan bölgenin idaresi Galatların Tolistoboa boyunun tetrakı ve Pompeidus tarafından Galatya Kralı yapılan Deiotaros'a verilmişti. (M.Ö. 63)

Roma, Pompeidus ve Caesar'ın çekişmeleri ile uğraşırken Mithridat'ın oğlu ve Kırım Kralı olan Farnakes de babasının topraklarına tekrar hakim olmak üzere harekete geçer. M.O. 49'da Kolkhis (Batım civarı) bölgesini ele geçirip (muhtemelen Çoruh vadisini takip ederek) Küçük Ermenistan ve Kappadokya'ya girer. Karşısına çıkan Romalı komutan Calvinus ile Deiotaros'un kuvvetlerini Komana yakınlarındaki savaşta yener. Babasının payitahtı olan Sinop ve Samsun'u ele geçiren Farnakes'in başarılarını haber alan Ceasar, o sırada bulunduğu Mısır'dan Anadolu'ya geçerek, Pontos bölgesine gelip Farnakes'i Zile yakınlarında yener ve Kırım'a kaçırtır.

Partlar'ın Anadolu'yu istilaları ve Roma-Part savaşlarından serbest şehir imtiyazına sahip olan Trabzon Deitoros'un ölümünden sonra Romalılar tarafından Mithridates VI. nın torununa verilmişti. Fakat M.Ö. 36 da, Romalılar'ın Partlar'ı yenmesi ve Partlar'la sınır olan Doğu Anadolu bölgesinde yasal krallıklar kurarak bir tampon bölge oluşturmalarından sonra Pontos bölgesi Bithynia'da Laodike valisi Zenon'un oğlu olan Polemon'a verilir. Bundan sonra Pontos Polemonacus olarak adlandırılan bölgede yasal kral olarak hüküm süren Polemon 1 in MÖ 8' lerde ölmesinden sonra dul eşi Pythodoriş'e kalmıştı.

Strabon akıllı ve devlet işlerinde ehli bir kadın olan Pythodoriş'in Kolkhis'e kadar uzanan Tibarenler ve Khaldailer ülkesi ile Pharnakia (Giresun) ve Trapezus'u (Trabzon) yönettiğini belirtir.

Roma Dönemi

M.S.54-68 yıllarında Roma'yı yönetmiş olan Neron, Doğu Anadolu'da Roma nüfuzunu tekrar oluşturmak için düzenlediği seferde Trabzon'u ordusunun ihtiyaçlarını karşılayacağı bir üs olarak kullanmıştır. Bu amaçla I. Polemon'un torunu II. Polemon'nu tahtan indirerek Pontos Polemoniacus'u 6 şehre ayırıp M.S. 64 yılında Trabzon'u iltihak etmiştir. Devrin tarihçilerinden Tacitus, Trabzon'un elde tutulması mühim bir nokta olduğunu belirtir.

Trabzon'un Roma'ya ilhakından sonra Trabzon'da demirlemiş bulunan Polemon'un donanması da Roma Krallığı'nın Karadeniz donanması haline getirilmişti. Fakat Krallık donanması kumandanı olan Anicetus isyan ederek Trabzon'u ele geçirir ve Trabzon limanında demirli olan donanmanın bir kısmını yakar. Roma İmparatoru Vespasian, Anicetus'un üzerine Viridius Geminus'u göndererek bölgede tekrar hakimiyeti sağlar.

Vespasian, Doğu Anadolu'da mevcut yasal krallıkları ilhak ederek bu sınırın Roma ordusu tarafından korunmasını sağlamış, sınırını koruyan birliklerine kolay destek sağlamak için Trabzon bölgesini çevreleyen dağlardan askeri yollar inşa ettirmeye başlamıştı.

Roma'nın doğu hududunu koruyan Roma lejyonlarından birinin M.S. 117 yılında yerleştiği ve daha sonra önemli bir garnizon-şehir olacak olan Satala'nın (Gümüşhane'ye bağlı Sadak köyü) limanı olan Trabzon, gelişmesine devam etmiş ve İmparator Trajanus (M.S.89-117) zamanında burada bir de darphane binası inşa edilmişti. Trajanus'tan sonra tahta çıkan Hadrianus (M.S. 117-138) ünlü seyahatlerinin birinde Trabzon'u da ziyaret etmiştir. Trabzon'da bugünkü Moloz mevkiinde bir mendirek, bir hipodrom, saraylar ve su kemerleri inşa ettirerek şehrin imarına büyük katkılarda bulunmuştur. Trabzon kalesindeki Ortahisar denilen kısmın da onun zamanında inşa edildiği ileri sürülür. Hadrian'ın Trabzon'da yürüttüğü bu imar hareketlerine karşılık bugünkü Karluk tepesinde büyük bir heykeli dikilmiştir.

Trabzon'un bu dönemi hakkındaki bilgileri Hadrianus tarafından Kappadokya valiliğine atanmış olan Arrianus'un, Eyalet bölgesinde çıktığı gezilerle ilgili raporlardan oluşan "Periplo" adlı eserinde buluyoruz. Eserinde Karadeniz sahillerini Trabzon'dan itibaren anlattığı için Sataladan Trabzon'a geldiği kabul edilen Arrianus "İmparator Sezar Traiano Adriano Augusto'yu Arriano selamlıyor" diye başlayan raporunda Trabzon'dan şöyle bahseder:

"Ksenophon'un dediği gibi eski Yunan şehri ve Sinop kolonisi olan Trabzon'a vardık .Senin ve Ksenophon'un baktığı yerden Karadeniz'i coşku ile seyrettik. Taşların pürüzlü yüzünden dolayı üzerindeki harflerin açık seçik okunmadığı sunaklar hala daha ayakta ve barbarlar (Yunanlı olmayan halk) tarafından yazılmış olduğu için Yunanca yazılar da hatalı bir şekilde kazınmış. Bu yüzden sunakları yeniden beyaz mermerden inşa ve okunaklı harflerle karar verdim.

Senin heykelin parmağı ile denizi gösteriyor. Bir bakıma hareketi ile sana benziyor ama ama yapıldığı tarz sana benzemiyor. Ayrıca güzel de değil. Bunun için aynı yere senin adını taşımaya layık bir heykel gönder. Ölümsüz bir anıt için yer çok uygun.

Kare taşlardan pek küçümsenmeyecek bir tapınak da yapılmış. Fakat Hermes'in Heykeli ne bu tapınağa ne de bu yere layık. Eğer bana inanıyorsan en fazla beş ayak boyunda Hermes'in, bir de dört ayak boyunda Hilesion'un heykellerini gönder. Bence atası ile aynı tapınağı paylaşması hiç de fena fikir değil. Böylece, buraya gelenlerden kimi Hermes'e, kimi de Hilesio'ya kurban verecek ve her ikisi de Hermes ve Hilesio'nun takdirini kazanacaklar. Hermes'in takdirini kazanacaklar, çünkü soyundan gelme birini şereflelendirecekler; Hilesio'nun takdirini kazanacaklar çünkü atasını şereflelendirecekler.

Ben de bir öküz kurban ettim, ama Ksenophon'un Calpe limanında kurban bulamayıp da öküz arabasından bir öküz kurban etmek zorunda kaldığı gibi değil. Trabzonlular'ın kendilerinin bana temin ettikleri gösterişli bir hayvanı kurban ederek orada extispicio törenini yaptık ve bağırsaklarının şerefine içtik.

Kime ilk olarak varlık diyoruz biliyorsun. Sen ki yapımızı tümüyle tanıyorsun ve herkesin duasını ve oyunu bizden daha az iyiliğinden yararlananlarında duasını ve oyunu hak ettiğini biliyorsun.

Arrianus raporunda bölgedeki halklarla ilgili olarak bazı bilgiler vermişti. Arrian'ın belirttiğine göre; Trabzonlular Colchiler'le komşu idi. Ksenophon'un çok savaşçı ve Trabzonlular'la düşman diye tanımladığı Drillerin Sanni /San/Tzan/Can'lar olduğunu belirterek Canlar'ı savaşçı ve hal, Trabzonluların can düşmanı olarak tanımlamaktadır. Silahla donatılmış yerlerde ya kralsız yaşayan bu halkın Romalı İçkale lar'a vergi borcu olduğunu fakat kendilerini haydutluğa verdikleri için vergi ödemeye zahmet etmediklerini yazarak, "Eğer tanrı izin verirse ya görevlerini yerine getirecekler ya da köklerini kurutacağız" demektedir.

Osmanlı belgelerinde Samsun bölgesinin Canik olarak adlandırılmasına rağmen Arrianon'un bahsettiği Canlar'ın merkezinin Gümüşhane/Canca bölgesi olduğunu ve Canlar'ın buradan Araklı Burnu'ndaki Canayer'e kadar uzanan bölgede yaşadıklarını bölgedeki yer isimlerinden hareket ederek söyleyebiliriz.

M.S.224 yılında Philippus Arabs tarafından para basma yetkisi alınan Trabzon'un Neron'dan sonra başlayan parlak dönemi sona ermeye başlamıştı. Onun tamamen sönmesi ise Gotlar'ın yaptıkları saldırılar sonucu olmuştur.

M.S.254 yılında Karadeniz'in kuzeyindeki Bosphorus krallığının donanmasını ele geçiren Boranlar Trabzon'a saldırdılar. M.S.257 yılında yaptıkları ikinci saldırıda bir gece baskını ile şehre giren Boranlar, halkı kılıçtan geçirerek mabedleri yıktı ve şehri baştanbaşa yağmadılar. 30-40 yıl boş ve harabe halinde kalan şehir, İmparator Diocletanus (M.S. 285-305) zamanında yeniden imar edilmeye başlandı. Bunun en önemli nedeni hiç şüphesiz doğuda Sasanilerle olan mücadeledir.

Pontik II Legionun karargahı da bulunmaktaydı. Aynı dönemde Sürmene'de bir piyade bölüğü ve Rize'de de bir süvari bölüğünden oluşan garnizonlar vardı. Bu yüzyılda Bizans'ın doğu sınırının Rize'nin doğusuna kadar gerilediğini düşünürsek bölgenin stratejik önemini daha iyi anlamış oluruz. Trabzon, Roma imparatorları Vespasien, Neron ve Hadrien zamanında üstlendiği, doğu sınırlarında yapılan seferlerde ordunun ikmalinin sağlandığı bir üs ve liman görevini Bizans İmparator Yandwluğu döneminde de yüklenmiştir. Justinianos I.(527-565) zamanında batıda yapılan savaşlarda başarılar elde edilmişse de doğu sınırında İran'a karşı savunma sistemi zayıflamıştı.

Bu dönemde Justinianus, Trabzon'a gerekli önemi göstermiş, surlarını restore ederek savunmasını kuvvetlendirmişti. Şehrin su ihtiyacını karşılamak için su kemerleri inşa ettirmiş ve bu kemere şehrin koruyucu azizi olan St.Eugenes'in adını vermiş, şehirdeki bir çok kiliseyi yeniden restore ettirmişti. Rize'nin kalesini de restore ettirip savunmasını güçlendiren Justinianus bölgede birbiriyle bağlantılı birçok müstahkem mevki inşa ettirerek Rize'nin doğusuna kadar geri çekilen Bizans sınırını emniyet altına almaya çalışmıştı.

Trabzon'un civarında dağlık bölgelerde yaşayan CanlTzanlSanni adı verilen halk tam itaat altına alınamadığı için çevredeki Bizans yerleşimlerine ya da ikmal kollarına sık sık baskınlar düzenliyor yağma yapıyorlardı. Justinianus, Gümüşhane/Canca'dan Araklı burnuna kadar olan bölgede yaşayan Canları yenerek Bizans hakimiyeti altına almak için M.S.528 yılında yerli komutanlardan Tzitas'ı göndermiş ve onları itaat altına almıştı. Sık ormanlarla kaplı bölgede ormanları kestirerek yollar açtırmış, bu yolların emniyetini sağlamak için kuleler inşa ettirmiş ve bu halkın Hristiyanlaşarak dindar ve itaatli insanlar olması ve imparatorluğun sınırlarında muhafızlık yapmaları için çalışmıştır.

Heraclius döneminde (610-641) Anadolu'da İran istilası yayılmış, İranlılar İstanbul önlerine kadar ilerlemişlerdi. Heraklius Anadolu arazisini askeri bölgelere(Thema) ayırarak yeni bir düzenleme yapar.Kolordu manasındaki Thema kelimesinin ad olarak verildiği bu bölgelere askeri birlikler iskan edilmiş,askerlere sonradan çocuklarına bırakabileceği araziler verilmiştir.

Tarihçiler Heraclius'un 622 ile 628 arasında İranlılar üzerine üç sefer yaptığını kaydeder. 622 ve 623 yıllarındaki seferlerde ordunun ikmali için Karadere-Satala yolunu kullanan Heraclius 625 kışını Sivas üzerinden çekildiği Karadeniz bölgesinde geçirir. İran ordusunun Anadolu'yu baştan başa geçerek Kadıköy'e kadar ilerlediği zaman Heraclius Trabzonun doğusunda, Karaderenin yanındaki Sürmene/Sousourmania (bugünkü Araklı)'da idi. Buradan kuşatma altındaki başkenti ile kolayca haberleşmeyi sağlarken Hazar Türklerinin liderleri ile görüşmeler yaparak Bizans-Hazar ittifakını gerçekleştirmiş ve İran'ı yenerek 628'de başkente muzaffer bir şekilde dönmüştü.

Bizans devletinin İran'a karşı kazandığı zaferlerin başlangıç yılı 622 Hz. Muham-

bir ordu ile Doğu Karadeniz sahillerinde ortaya çıkmış ve 1204 Nisan'ında Trabzon'u ele geçirmişlerdi.

Büyük kardeş Aleksius Trabzon'da hükümdarlığını ilan ederken küçük olan David sahil boyunca ilerleyerek Samsun ve Sinop'tan sonra Karadeniz Ereğlisini de ele geçirmiş, fakat Theodore Laskaris tarafından daha ileri gitmesine mani olunmuştu. İstanbul'daki Latinlerin de desteğini alan Laskaris Amasra ve Ereğli'yi geri alarak Komnenosları Sinop'un batısından atmıştı.

Bu dönemde Selçuklular devreye girdi ve 1214'de Aleksius'u Sinop önlerinde ele geçirip şehri aldılar. Daha sonra yüksek bir kurtarmalık karşılığı serbest bırakılan Aleksius ile yıllık vergi ödeme, sefer zamanı Selçuklu ordusuna asker gönderme şartlarını içeren bir anlaşma yapılır ve Aleksius Komnenos I. (1204-1222) Selçuk sultanının vasalı sıfatıyla Trabzon tahtına geri gönderilir.

Sinop Selçukluların eline geçtiği için batı ile irtibatı kesilen Komnenosların Bizans tahtını ele geçirme hayalleri bitmiş fakat etrafı Türkmenler tarafından sarılmış Trabzon civarındaki sahil şeridinde Selçuklulara tabi bir devlet kurmuşlardı.

Trabzon'daki Komnenoslarla Selçukluların arası Trabzon tahtındaki Andronikos (1222-1235) zamanında Moğollar'ın Karadeniz'in kuzey sahillerindeki en önemli ticaret merkezlerinden biri olan Suğdak'ın 1223 yılında Moğollar tarafından ele geçirilip yağmalanmasından sonra çıkmıştır. Andronikos'un donanması Suğdak'a giderek gemilerle Moğollar'dan kaçan Suğdaklı Müslüman tüccarların mallarına el koymuş ve şehri işgal etmişti. Karadeniz'de çıkan bir fırtına nedeniyle yağmalanmış mallarla Trabzon'a dönmekte olan donanma Sinop açıklarına düşer ve Sinop donanmasının başında olan Reis Hayton bu gemilere el koyarak Andronikos'un komutanlarını da esir eder. Anadolu Selçuklu tahtındaki Alaeddin Keykubad'ın (1220-1237) Doğu Anadolu sınırında meşgul olmasından istifade eden Andronikos Sinop'un üzerine yürür, şehre saldırarak civarını yağmalar, gemilerini ve esir komutanlarını kurtarır.

Bu olayı duyan Alaeddin Keykubad, Reis Hayton komutasındaki donanmayı denizden, Melik Gıyaseddin Keyhüsrev ve Atabeki Mübarizeddin Ertokuş komutasındaki bir orduyu da Gümüşhane-Maçka istikametinde Trabzon'un üzerine gönderir. 1228 yılında denizden ve karadan Trabzon'u kuşatan Selçuklular'ın şehre hücumlarında çok şiddetli çatışmalar olur ve Reis Hayton ile Keyhüsrev'in amcası yaralanır. Şehrin düşmekte olduğu sırada başlayan şiddetli bir fırtına nedeni ile Trabzon kalesinin iki yanından akan dereler taşar. Yağmur ve seller nedeni ile dağılan Selçuklu ordusu dağlara doğru çekilirken Melik Gıyaseddin Keyhüsrev Maçka bölgesinde köylüler tarafından yakalanarak Trabzon'a getirilir.

Andronikos ona iyi davranmış ve asker nezaretinde Sultana göndermişti. Bu dönemde Trabzon, Celaledin Harzemşah'ı metbu tanıyordu. Selçuklu ordusunun Harzemşah ordusunu 1230'da Yassıçimen'de yenmesinden sonra Harzemşah ordusundan kaçabilenler Trabzon topraklarına sığınmışlardı. Bu savaştan sonra tekrar Anadolu Selçukluları'na bağlı olan Komnenoslar'ın 200 mızraklı süvari veya 1000 asker ile Komnenos ailesinden bir ferdi Selçuklu sarayına göndermekle yükümlü olduklarını biliyoruz.

Selçuklular'ın 1243'te Köseadağ'da Moğollara yenilmesinden sonra Moğollara tabi olan Trabzon Kralları 1256'dan itibaren Moğolların batıdaki varisi olan İlhanlılarla da iyi ilişkiler geliştirmişler, İlhanlı başkenti olan Tebriz ile yapılan ticaret ile iyice zenginleşmişlerdi. 14.yy başlarında bu ticaret Trabzon'da bulunan bir konsül tarafından idare edilen Ceneviz kolonisinin eline geçmişti. Bu dönemde Trabzon'da Cenevizlilerden başka Venedikli tüccarların oluşturduğu bir koloni daha vardı ve her iki grup da özellikle İmparator Aleksius II. (1297-1330) zamanında birçok imtiyaz elde etmişlerdi.

Anadolu'da Moğol hakimiyetinin zayıflaması ve birçok beyliğin ortaya çıktığı dönemde Trabzon Krallığı sınırlarını sağlamlaştırmak ve genişletmek için uğraştı fakat bu çabası çevredeki Türkmen grupları tarafından engellendiği gibi Trabzon toprakları bu gruplarının saldırısına uğradı. 14.yy başlarında iç kesimlerle sahil arasındaki ulaşımın yapıldığı Karadeniz dağlarındaki geçitler ve bu geçitleri koruyan kaleler birer birer bu grupların eline geçmiş ve Trabzon Krallığı toprakları Samsun'un doğusundan Harşit Çayı'na kadar gerilerken Trabzon'un elinde bu sahillerdeki birkaç kale kalmıştı.

1277 yılında Sinop'u ele geçirmek isteyen Trabzon Kralı George (1266-1280) bu şehrin civarındaki Çepniler tarafından geri püskürtüldüğü gibi Samsun'un doğu-suna kadar olan bölge tamamen Trabzon'un kontrolünden çıkmış, Trabzon sarayının tarihçisi Panaretos'un bize verdiği bilgiye göre Kral John II. Kalo Ioannes (1280-1297) döneminde Halibyanın (Ünye bölgesi) tamamı Türkler'in kontrolüne girmişti. Yine Panaretos'un kroniğinden izlediğimize göre 1301'de Çepni lideri Kuşdoğan Giresun'a saldırmış, Ordu ve Giresun bölgesini ele geçiren Bayram Bey 1313 ve 1322'de Trabzon üzerine iki sefer düzenlemişti.

Bayram Bey'in ölümünden sonra yerine geçen oğlu Hacı Emir bu günkü Ordu ve Giresun vilayeti dahilindeki topraklarda 14.yy da Hacı Emir Oğulları Beyliği'ni kurmuş ve bu bölgenin Türkleşip İslamlaşması Bayram Bey ve varisleri tarafından temin edildiği için bölge ileriki yüzyılda Osmanlı belgelerine "Vilayet-i Bayramlı" olarak kaydedilmiştir.

Trabzon Krallığı sınırlarında faaliyet gösteren gruplardan biri de Büyük İlhanlı Veziri Çoban Bey'in soyundan ve bir dönem (1318-1322) Anadolu valiliği yapmış, 1322'de Sivas'ta para kestirip bağımsızlığını ilan etmiş olan Temurtaş'ın oğlu Şeyh Hasan-i Küçük'e bağlı olan ve Çobanlı/Çapanlular'a bağlı oldukları için bu isim-le anılan Türkmenler'dir. 1330-31'de Rum Vilayeti (Sivas Bölgesi)'ne yerleşen Şeyh Hasan,

Şebinkarahisar'ı ele geçirmiş ve burada kardeşleri ile birlikte müstakil hareket ederek beyliğini kurmuştu.

1336'da Trabzon üzerine yürüyen Şeyh Hasan Boztepe de şehri savunanlarla büyük bir çarpışmaya girmiş fakat aniden yağmaya başlayan yağmurlar nedeni ile geri çekilmek zorunda kalmıştı. Panaretos bu çarpışmada Şeyh Hasan'ın önemli komutanlarından biri olan Abdurahman oğlu Rüstem'in öldüğünü bildirir.

Trabzon Krallığının topraklarını çevreleyen dağlarda birbirinden ayrı aşiretler halinde yaşayan bir çok Türkmen grubu vardı. Trabzon Krallığı en önemli gelir kaynağı olan ticareti canlı tutabilmek için dağlardaki geçitleri kontrol altında tutmak istiyor, Türkmenler ise sürüleri için zengin otlakların bulunduğu dağlara yayılmışlardı. Anadolu'da siyasi bir birlik yoktu ve Türkmenler küçük beyliklere bölünmüş, çoğu zaman birbirleri ile savaşıyordu. Arkalarında güçlü bir ordu olmayan bu grupları dağlardan söküp atmak isteyen Trabzon Krallığı saldırılar düzenliyor hayvanlarını ve ele geçirdiği Türkmenleri çoluk çocuk demeden öldürüyordu. Saldırı haberini duyan Türkmenler de derhal toparlanıp intikam için Trabzon topraklarına giriyor şehrin etrafına kadar olan yerleri yakıp yıkip yağmalyordu.

1340 yılının Ağustosunda Trabzon ordusu dağlarda sürülerini yayan Akkoyunlulara saldırdı ve birçok ganimetler aldı. Temmuz 1341'de ise Akkoyunlular intikam için Trabzon topraklarına girdi, şehri kuşattı ve çok sayıda insan öldü. Trabzon çıkan bir yangınla harap olurken ölümlerin cesetleri salgın hastalıklara neden oldu. 1343 yılında tekrar Trabzon'a saldıran Akkoyunlular bu defa da bir netice alamamışlar, fakat 1348'de şehirde çıkan veba salgınında nüfusun ancak 1/5 i sağ kalmıştı.

Panaretos 1348'de Erzincan Bey'i Ahi Ayna Bey, Bayburt Emin Rikabdar Mehmet Bey, Akkoyunlu Bey'i Tur Ali Bey ile birlikte Bozdoğan liderliğindeki Çepnilerin Trabzon'a saldırdıklarını fakat muvaffak olamadıklarını kaydeder. Tek başına bir netice alamayan Türkmen gruplarının birleşerek Trabzon Krallığını ortadan kaldırmaya yönelmeleri karşısında Trabzon Kralı Aleksius III.(1349-1390)'da onları birbirinden ayırmak ve kendi aralarındaki çekişmelerden yararlanıp Trabzon'un müttefiki haline getirmek için yeni bir siyaset uygulamaya koyulur. Bu siyasetin en önemli aracı Trabzon sarayındaki Prensesler idi ve onları çevredeki Türkmenlerin liderleri ile evlendirip akrabalık tesis edecek böylece devletin ömrünü uzatacağı.

Onun bu akıllı siyaseti bir çok batılı tarihçi tarafından eleştirilmiş ve daha önce bu siyaseti izlemiş olan Bizanslı Kralların daima gayrimeşru çocuklarını kullandıkları yazılmıştır. Oysa Aleksius tüm Anadolunun Türkleştğini ve kendi devletin sahilde adeta izole edildiğini ve bu suni ortamda yaşayabilmesinin mümkün olmadığını çok iyi teşhis etmiş ve devletin Bizans'tan bile daha uzun yaşayabilmesini sağlamıştı.

İlk evlilik 1348'de Trabzon'a saldıran Türkmen ittifakına yönelikti. 1351'de bu ittifakın önemli gücü ve Trabzon sınırındaki Bayburt'un Sinor köyünü merkez tutmuş olan Akkoyunlu beylerinden Tur Ali Bey'in oğlu Kutluğ Beğ ile kız kardeşi Maria Komnen (Despina Hatun)'u evlendirerek hem ittifakı parçalamış hem de arkasında sığınabileceği güçlü bir müttefik elde etmişti.

Dede Korkut hikayelerinden Kanlı Kocaoglu Kanturalı Boyu'na ait olanının işaret ettiği bu evlilikle temeli atılan ittifak ilerideki yıllarda başka evliliklerle devam etmişti. Kutluğ Beğ'in oğlu Karayuluğ Osman Beğ'de Aleksius IV.(1417 - 1429)'un kızı ile, Karayuluğ Osman Bey'in torunu Uzun Hasan da 1457'de David (1458-1461) in kızkardeşi Theodora Komnen (Despina Hatun) ile evlenmişti.

Trabzon prensesleri ile Türkmen beylerinin evliliklerinin ikincisi Trabzon Krallığının batıdaki topraklarını ele geçiren Hacı Emir oğulları ile ilgili idi. 1356'da Çarşamba bölgesindeki Trabzon üssü Limnia'ya giden Aleksius III. Yasun Burnu'nda 14 Türk'ü öldürmüştü. Bunun karşılığı olarak 13 Kasım 1357'de Hacı Emir Trabzon üzerine yürümüş Hamsiköy ve Maçka bölgesini yağmalamıştı. Aleksius III. 1358'de kızkardeşi Theodora Komnen'i Hacı Emir ile evlendirerek onun saldırılarından da kurtulmayı başarır.

Bayburt Emin Hoca Latif 1360 yılında Gümüşhane bölgesinde bir kale inşa ederek kendisine karşı tedbir oluşturan Trabzon Krallığına karşı harekete geçmiş ve Gümüşhane bölgesinin Dük'ü olan Ioannes Kabasites'i bozguna uğratmıştı. 1361 de Trabzon üzerine gelen Hoca Latif, Maçka'nın Hortokop bölgesinde köylüler tarafından tuzağa düşürülür ve öldürülür.

1362 yılında Şebinkarahisar'ı ele geçiren ve Selçuklu soyundan olan Kılıç Arslan, Kelkit ve Şiran bölgesinde Trabzon Krallığının elinde olan kalelere yönelmişti. 1368, 1369, 1373 ve 1374'deki çatışmalardan sonra bölgeyi kontrolüne alan Kılıç Arslan 1379'da Trabzon üzerine yürümüştü.

Kılıç Arslan'ın bu seferini Trabzon Kralını Niksar'ı merkez edinip Samsun'un doğusunda yer alan ve Yeşilırmak vadisi ile bu nehrin denize döküldüğü deltadaki toprakları kontrol eden, Hacı Fmirliler ve Kılıç Arslanla arasında çekişme bulunan Tacettinoğullar Beyliğinin kurucusu Tacettin Bey'in Aleksius III.'nün kızı Eudokia ile evliliğini engellemek amacıyla yapmış olduğunu zannediyoruz zira Kılıç Arslan'ın bu akını esnasında Aleksius III. kızıyla birlikte düğün için yola çıkmış ve

Giresun'a ulaşmıştı. Aleksius III. saldırı haberini alınca kızını Giresun'da bırakarak Trabzon'a dönmüş ve gerekli savunma tedbirlerini aldıktan sonra geri dönmüş ve

bu evlilik Ekim 1379'da gerçekleşmişti.

Trabzon'u tehdit eden bir başka grup da Harşit vadisini ele geçirerek buraya yerleşen, Tirebolu ve Vakfikebir bölgesini kontrolleri altında tutan Çepniler idi. Daha önce Sinop ve Samsun bölgesini Trabzon Krallarının istilasından kurtaran, Kuşdoğan liderliğinde Giresun bölgesini ele geçirmiş ve Bozdoğan liderliğinde Türkmen ittifakına katılarak Trabzon'a saldırmış olan Çepniler Harşit Vadisinin doğu ve batısında yer alan topraklarda bir uç beyliği kurmuşlardı. Panaretos Aleksius III.'nün 4 Mart 1380'de ordusu ile birlikte Çepnilerin, Harşit Vadisi'nin yukarı kesimlerinde Kürtündeki kışlaklarına bir baskın düzenlediğini ve bu kampta esir bazı Trabzonluları kurtardığını yazar.

Aleksius III.'den sonra Trabzon tahtına geçen Manuel (1390-1417) zamanında Yıldırım Bayezid Samsun bölgesini Osmanlı topraklarına katmıştı. Timur'un hakimiyetini kabul etmek zorunda kalan Manuel, Trabzon bölgesinden geçen Timur'un huzuruna giderek diz çökmüştü. 20 gemiden oluşan bir donanma ile ve Bizans'tan aldıkları yardımla Timur'un komutanlarının emrinde Osmanlılara karşı savaşan Komnenoslar Ankara savaşında da Timur'un ordusunda yer almışlardı.

Ankara savaşından sonra 1404 yılında Timur'a giden İspanyol elçi Klavijonun verdiği malumata göre Trabzon'da Kaleden başka biri Cenevizlilere diğeri de Venediklilere ait iki kule vardı. Bu dönemden sonra Trabzon ia Cenevizliler arsında bazı sorunlar çıktığını biliyoruz. Aleksius IV. (1417-1429) zamanında Cenevizler üçkalyonla Trabzon donanmasını yenmiş, bir manastırı ele geçirerek silah deposu yapmıştı. 1418'de Aleksius IV. Cenevizlilere harp tazminatı olarak şarap ya fındık vermeyi kabul etmek zorunda kalmış fakat daha önce tahrip edilmiş bulunan Cenevizlilere ait kulenin onarılmasına müsaade edilmemişti. Bunun üzerine Kefe'deki Ceneviz konsülü bütün Cenevizlilerin Trabzon'u terk etmesi ve Trabzon'la olan ticaretin durdurulmasını isteyince bu şatonun onarımına başlanmış ve yeni bir savaş çıkması önlenmişti.

Trabzon ve Osmanlılar

Osmanlıların Trabzon'u ilk ele geçirme teşebbüsü babası Aleksius IV.'yü öldürerek tahtı eline geçiren Kalo Ioannes (1429-1458) zamanında olmuştur. Osmanlı tahtındaki II. Murat donanmayı Trabzon üzerine göndererek şehri ele geçirmeye çalışır. Karadeniz'e çıkan Osmanlı donanması Trabzon önlerine gelmiş karaya asker çıkartarak şehri kuşatmış fakat alamamıştı. Şehrin civarını yağmalayıp esirler aldıktan sonra buradan ayrılan donanma daha sonra Kırım sahillerine yönelmiş fakat çıkan bir fırtına nedeniyle perişan bir vaziyette geri dönmüştü. Trabzon'un II. Murad döneminde yıllık 3000 altın vererek Osmanlı tahtına bağlanmış olduğunu biliyoruz. Yerine geçen oğlu II. Mehmet, İstanbul'un fethinden sonra Bizans ileri gelenlerinden bir kısmının Trabzon'a sığınması ve Trabzon Krallarının kendilerini Bizans'ın tek vanisi görmeleri üzerine Trabzon meselesini uygun bir

zamanda çözmeyi kafasına koymuştu.

Bu sırada Safevi Şeyhi Cüneyt, Suriye'den kaçmak zorunda kalınca Kelkit suyu havzasına gelerek Canik dağlarındaki Türkmenler arasında büyük bir propaganda faaliyetine başlamış, destekçisi Niksar emin Taceddinoğlu Mehmet Bey ile çevresine topladığı 4-5 bin kadar kuvvetle 1456 yılında Trabzon üzerine yürümüştü. Amacı Trabzon şehri ve etrafındaki bazı kasaba ve köylerden müteşekkil ve iç karışıklık yaşayan Komnenos Rum Krallığını başkenti Trabzon'u ele geçirip kendi devletini kurmaktır.

Kalo Ioannes Şeyh Cüneyt'i Akçabaat'ın batısındaki Akçakale de karşılamıştı. Kendisi donanma ile sahilden ilenlerken, kara ordusuna da Mesohaldia prensi Pansebastos Alexandder komuta ediyordu. Meliares'e yerleşen Şeyh Cüneyt kuvvetleri Kapanion boğazında Trabzon'un kara ordusuna saldırır. Donanma yardım için denizden asker çıkartmaya teşebbüs ettiği bir sırada çıkan fırtına nedeniyle sahilden uzaklaşmak zorunda kalır. Bu durumda cesaret alan Şeyh Cüneyt kuvvetleri taarruza geçerek Pansebastos'u oğulları ile birlikte öldürmüş ve çok sayıda esir alarak Trabzon kuvvetlerini dağıtmıştı.

Bu zaferden sonra şehrin surlarına kadar ilerleyen Şeyh Cüneyt esinler arasında bulunan sarayın İmrakor ve başarabacısı Mavrokostas'ı surlar önünde astırmıştı. Şeyhin Trabzon'a yürümesi Trabzon için tam bir felaket olmuş şehirde çıkan bir yangın nedeniyle halkın çoğu şehri terk ederek kaçmıştı. Şehirde imparatorla birlikte sayıları elli kadar olan muhafızlar vardı. Şeyh bu durumdaki şehri üç gün süren saldırılarına rağmen alamamış sağlam kale duvarlarını aşamamıştı.

Şeyhin Trabzon üzerine yürüdüğü sırada Fatih Sivas ve hudut beylerbeyi olan Hızır Bey'e emir vererek Trabzon üzerine gitmesini emretmişti. Hızır Bey'in üzerine geldiğini anlayan Şeyh Cüneyt derhal kuşatmayı kaldırmış ve Torul'a çekilmiş, birkaç defa saldırdığı Torul Kalesi'ni ele geçiremeyince Kelkit bölgesinden Uzun Hasan'a gitmişti. Bu olaydan sonra Trabzon kralı ile 2000 altın vergi ödenmesi ve anlaşmanın Fatih'e onaylatılıp verginin ödenmesi durumunda serbest bırakmak üzere rehineler alınması şartı ile anlaşma imzalayan Hızır Bey geri dönmüştü.

Trabzon kralı Kalo Ioannes bir yandan kardeşi David'i Fatih'e gönderip anlaşmanın şartlarını yerine getirmeye çalışırken diğer yandan da Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'a elçiler gönderip onun desteğini istemişti. Varılan anlaşma gereğince kızı Thedorayı Uzun Hasan'a vermeyi kabul eden Kalo Ioannes, Gürcü Kralı ve Karamanoğlu ile de temasa geçmiş Fatih'e karşı bir ittifak oluşturmaya çalışıyordu. Fakat bunları gerçekleştirmeye fırsat bulamadan 1458'de öldü. Oğlunun yaşı çok küçük olduğu için yerine kardeşi David (1458-1461) geçti.

Kardeşinin izinden yürüyen David kızkardeşini Uzun Hasan'la evlendirmiş

Papa'ya elçi göndererek yeni bir haçlı seferi düzenlenmesini istemişti. Bunun üzerine Papanın bir elçisi, Trabzon, Gürcistan, Konya ve Diyarbakır'ın batı ile ittifakını tesis etmeye çalışmıştı.

Balkanlar ve Mora'daki durumu kontrol altına alan Fatih Anadolu'daki bu fitneyi temizlemek için harekete geçmiş ve 1461 yılında Sinop, Koyulhisar ve Trabzon'u fethedeceği sefere çıkmıştı.

Gelibolu sancak beyi Kasım Bey'in komutasındaki Osmanlı donanmasının da katıldığı bu sefer esnasında önce Sinop üzerine yürünmüş, burası alındıktan sonra doğuya yönelinmişti. Doğuya doğru gidilirken seferin asıl hedefinin neresi olduğu ordudakiler tarafından bilinmiyordu. Fatih'in doğuya doğru ilerlediğini duyan Uzun Hasan da ordusunu toplamış ve Koyulhisar civarında Osmanlı ve Akkoyunlu öncüleri çatışmıştı.

Koyulhisar'ın alınmasından sonra Erzincan yakınlarındaki Yassıçimen yaylasına gelindiği zaman Uzun Hasan Annesi Sara Hatun'u bir elçi heyeti ile Fatih'in ordugahına yollamış ve yapılan anlaşma gereği Fatih kuzeye Trabzon üzerine yönelirken Uzun Hasan da ordusu ile Gürcistan üzerine yönelmişti.

Uzun Hasan'ın annesini yanında alıkoyan Fatih, Bayburt'un batısından geçerek Doğu Karadeniz dağlarına çıkmıştı. Karla kaplı olan sarp dağları aşmak için ordunun ağırlıklarını geride bırakan Fatih ordusunu iki kola ayırarak Vezir-i azam Mahmut Paşa komutasındaki bir kolu Trabzon'u batı yanından kuşatmak üzere önden yollamış kendisi de kazmacı ve baltacıların güçlkle açtığı yollardan, bazen atından inip elleriyle tutunup tırmanarak ilerlemiş ve şehrin doğu tarafından Trabzon'a ulaşmıştı. Bu zor yolculuk esnasında Uzun Hasan'ın annesi Sara Hatun Fatih'i Trabzon'u almaktan yaz geçirmeye çalışmışsa da bunda muvaffak olamamıştı.

Fatih Trabzon'a geldiği zaman donanma da Trabzon önlerine gelmiş 28 gündür şehri kuşatma altına almıştı. Trabzon Kralı David Fatih'in önünün Uzun Hasan tarafından kesileceğine inandığı için karaya asker çıkartıp şehre saldıran donanmaya karşı direniyordu. Fakat Fatih'in birdenbire Trabzon'a gelmesi üzerine şaşkınlığa düşmüştü. İlk önce direnmek istemişse de başka çaresi kalmadığını anlayarak teslim olmayı kabul eder. Böylece Trabzon 15 Ağustos 1461 tarihinde Fatih tarafından fethedilir.

Şehrin Fetih tarihi ile ilgili bir anlaşmazlık söz konusudur. Bazı araştırmacılar Trabzon'un Fatih tarafından 26 Ekim 1461'de fethedildiğini ileri sürerler. Nitekim Trabzon Belediyesi de bu tarihi kabul edip fetih şenliklerini bu tarihte yapmaktadır. Bunun en önemli nedenlerinden biri Fatih'in bu seferini anlatan Osmanlı kaynaklarının fethin tarihini bildirmemesidir. Hatta bunlar seferin yapıldığı yıl konusunda bile hemfikir değillerdir.

Şehri teslim eden David Komnenos ailesi ile birlikte şehirden çıkarak padişahın otağına gelir ve Fatih tarafından iyi karşılanır. Aile efradını ve değerli eşyalarını yanına almasına müsaade edilerek verilen Serez Sancağına gitmek üzere gemilere bindirilerek İstanbul'a gönderilir. Daha sonra şehri gezen Fatih, Kral ve ailesi ile birlikte, krala bağlı beylerin ve şehrin nüfuzlu ailelerinin de taşınabilir eşyalarını yanlarına alarak gemilere bindirilmesini ve İstanbul'a gönderilmelerini emreder.

Trabzon'da birkaç gün kalan Fatih, Gelibolu Sancak Beyi Kazım Bey'i Trabzon valiliğine atamış, şehrin içindeki ahaliden 1500 kadarını gemilerle İstanbul'a göndererek Fener ve Balat civarında yerleştirmişti. Böylece boşaltılan şehre Niksar, Sonusa, Ladik, Amasya, Bafra, Osmançık, İskilip, Çorum, Gümüş, Merzifon, Tokat, Samsun, Turhal, Zile, Gölcanik, Satılmışcanik, Kağala ve Vezirköprü'den toplam 258 Türk ailesi gönderilmiş ve şehrin içi tamamen müslümanlardan oluşan nüfusla iskan edilmişti. Bu ailelerden bir kısmı bizzat Fatih'in emri ile ve Trabzon'u şenlendirmek amacıyla bulundukları yerlerin kadılarına yazılan emirle Trabzon'a sürgün edilmiş bazıları da kendi istekleri ile gelerek şehre yerleşmişlerdir.

Fethin tanığı olan Tursun Bey, Fatih'in tarihini yazdığı "Tarih-i Fbû'l-Feth" adlı eserinde Trabzon'un fethini ve fetihden sonra yapılan işleri anlatmaktadır.

Fatih'in Trabzon'dan ayrılmasından sonra şehre yönetici olarak bıraktığı Kasım Bey şehir ve civarındaki toprakları tahnir ettirip Osmanlı tımar sistemine göre organize etmişti. Bu tahrirlere ait kayıtlardan elde ettiğimiz bilgilere göre Kasım Bey de Trabzon bölgesinden Rumeli'ne bazı sürgünler yapmıştı.

Trabzon sancağına ait eldeki en eski Tapu Tahnir defteri olan ve Başbakanlık Osmanlı Arşivinde Maliyeden Müdevver 828 numarada kayıtlı 1486 tarihli defterde yer alan bilgileri değerlendirdiğimiz zaman, Trabzon'un fethini müteakip ilk yirmi beş sene içinde Trabzon'dan dışarıya, özellikle İstanbul ve Rumeli taraflarına Fatih ve Kasım Bey'den başka Vilayet-i Rum'u tahnirle görevlendirilmiş bulunan Umur Bey'in de sürgünler yaptığını ve bu dönem içinde toplam altı büyük sürgün yapıldığını söyleyebiliriz.

Fatih'in Trabzon'un fethini müteakip şehre yerleştirdiği Türk ailelerden başka Balkanlardan çok sayıda Arnavut, Boşnak aile Trabzon bölgesine göndirilip yerleştirilmişti. Bunlardan bazılarına ve Kosova, Üsküp, Kalkandelen, Morno, Belgrad, Manastır, Niğbolu, Sofya, Filibe, Avlonya gibi Balkan şehirlerinden gönderilen Rumeli sipahilerine Trabzon'a bağlı yerlerden tımarlar verilmiştir.

Fatih'in Trabzon üzerine yürüdüğü seferde Harşit Vadisi'nin iki yakasındaki toprakları elinde tutan ve merkezi Kürtün olan Çepni Beyliği de Osmanlı topraklarına ilhak edilmişti. Beylik toprakları "Çepni Nahiyesi ve Vilayet-i Çepni" olarak Trabzon Sancağına bağlanırken Çepni beğleni ile Çepni beğliğinin hizmetinde bulunan beğlere birçok

imtiyazlar tanınmış bazılarına da tımar verilmişti.Trabzon'un batı yanındaki dağlarda yaşayan Çepnilerin bir kısmı 15.yy sonlarından itibaren doğuya kaydırılarak bu bölgelerin de Türkleştirilmesi temin edilmişti.

Trabzon'un doğusunda kalan topraklarda Balkanlardan gönderilenler ve Trabzon'un batısından sevk edilen Çepnilerden başka Yavuz Sultan Selim'in Trabzon valiliği esnasında Doğu Anadolu bölgesinden Safevi katliamından kaçarak Trabzon'a sığınmış çok sayıda Akkoyunlu ve Akkoyunlulara tabii sünni gruplar iskan edilmişti.

Akçaabat, Maçka, Torul, Yomra, Sürmene, Of, Rize, Pazar (Atine), Laz nahiyelerinden ve Trabzon, Rize, Of, Görele, Tirebolu, Giresun kalelerinden müteşekkil olan Trabzon Sancağına bağlı topraklar bir müddet eyalet teşkilatına bağlanmamış ve Kasım Bey'den sonra Sinop Hakimi Hızır Bey, Hayrettin Paşa, Zağnos Paşa, Ali Bey ve Mehmet Paşa vali olarak atanarak müstakil sancak olarak yönetilmiştir.

Fatih'in seferi esnasında bölgede fethedilemeyen Akçaabat yakınlarındaki Akçakale, Torul gibi yerlerin fethi tamamlandıktan ve Uzun Hasan'ın kayınbiraderi olan Trabzon'un eski Kralı David'le temasa geçerek Trabzon bölgesinde çıkardığı kargaşalıklar ve Uzun Hasan meselesi halledildikten sonra bölge II.Bayezid'in vali olarak bulunduğu Amasya'ya (Vilayet-i Rum'a) bağlanmış ve bir şehzade sancağı olarak organize edilip II.Bayezid'in büyük oğlu Şehzade Abdullah tahminen 1470'de buraya sancakbeyi olarak atanmıştı.

1483 yılında Saruhan valisi iken ölen Şehzade Abdullah'tan sonra Tacettin Sinan Bey'in vali olduğu Trabzon 1487'de Şehzade Selim'e verildi. Annesi Abdüssamed kızı Gülbahar Hatun'la Trabzon'a gönderilen Yavuz Sultan Selim Trabzon'da ölen annesi için Hatuniye Camii'ni yaptırmış (1515) ve vakıflar tesis etmiştir. Yavuz Sultan Selim'in oğlu Kanuni Sultan Süleyman 1494'de Trabzon'da doğmuş, 1503'de iki kızı Trabzon'da ölmüş ve burada defnedilmiştir.

1510'a kadar 23 yıl Trabzon'da valilik yapan Yavuz Sultan Selim, bu sürede Pazar ve Arhavi bölgelerine saldırılarda bulunup yağma yapan Abhaz, Gürcü ve Ermenilere karşı seferler yapmış, doğu sınırının ve bu bölgedeki mamur köylerin yağmacılara karşı muhafazasını martalosluk görevi ile Lazlara vermişti.

Yavuz'un Trabzon'dan ayrılmasından sonra valiliğe Yavuz'un Trabzon'da kaldığı dönemde Trabzon'un Miralay'ı olan İskender Paşa atanmıştı. Yavuz'un Çaldıran Savaşı'nda ordunun ikmalinin sağlandığı bir üs görevini yapan Trabzon,bu seferlerde Bayburt'u fethederek yararlılıklar gösteren ve Erzincan Beylerbeyi olarak Doğu seraskerliğine atanan Bıyıklı Mehmet Paşa'ya verilmişti. Daha sonra Kastamonu Sancak Beyi Mustafa oğlu İskender Paşaya verilen Trabzon sancağı, Kanuni Sultan Süleyman'ın

saltanatı esnasında Batum ile birleştirilerek yeni bir eyalet haline getirildi.

Trabzon'a atanan valiler 18 ve 19.yy'da daha çok Karadeniz sahillerine inen Ruslarla yapılan savaşlarda hudut kaleleri muhafızlığı ve seraskerlik görevi yapmışlardı. Bu görev sırasında çevre vilayetler de kendilerine bağlandığı için nüfuz ve göçü artan Trabzon valileri görevde bulundukları sırada bölgedeki ayan ve derebeylerden de yardım istemiş, bunların da nüfuzunun artarak birçoğunun hanedan haline gelmesine yol açılmıştı.

1809'da Ruslar Trabzon'u bir baskınla ele geçirmeye teşebbüs etmiş, fakat çıkan fırtına nedeni ile karaya çıkamayınca, Akçabat'ın batısında Sargana burnunda karaya çıkmışlardı. Bölgede bulunan kuvvetlerin ve çevreden toplanan köylülerin yardımı ile geri püskürtülen Rusların Trabzon'u ele geçirme hayalleri yüzyılı aşkın bir süre daha devam etmiş ve Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Anadolu'dan ilerleyen Rus kuvvetlerinin bir kolu da Karadeniz'deki Rus Donanması'nın desteğinde Doğu Karadeniz sahillerinden Trabzon'a doğru ilerlemişti.

29 Ekim 1914'de Osmanlı Donanması'nın Karadeniz'in kuzey sahillerindeki Rus limanlarını bombalamasından sonra, 1 Kasım'da Rus ordusu Doğu Anadolu'ya girmiş ve Osmanlı Rus savaşlarının sonuncusu başlamıştı. Trabzon'u Doğu Anadolu'daki 3.Ordunun ikmal üssü olarak kullanmayı planlayan Osmanlı erkani, donanmanın Karadeniz'deki üstünlüğünü Rus donanmasına kaptırdıktan sonra Trabzon, Rus donanmasının saldırılarına açık ve Doğu Anadolu'daki ordumuz ise ikmal yolundan mahrum kalmıştı.

22 Aralık 1914'te başlayan Sarıkamış hareketindeki bozgunun sona ermesi, derme çatma kuvvetlerden oluşan sahil müfrezemize yüklenen Ruslar 27 Mart 1915'te Artvin'e girmiş ve sahildeki kuvvetlerimizi donanmalarının da desteği ile Kemal Paşa'dan Hopa'ya oradan da Arhavi'ye doğru sürmeye başlamışlardı. Rusların Avrupa cephelerinde uğradığı bozgun nedeni ile Arhavi deresi boyunca yaklaşık bir yıl durdurulan Rus ilerleyişi 5 Şubat 1916'da tekrar başlamış ve 19 Şubat'ta Pazar'ın doğusundaki Furtuna Deresi boyunca tekrar durdurulabilmişti.

4 Mart'ta Pazar'a çıkartma yapan Ruslar donanmalarını ağır bombardımanı ile hal-laç pamuğu gibi attıkları Furtuna Deresindeki savunma hattını yanmış ve 8 Mart'ta Rize'ye girmişlerdi. Çevre köy ve kazalardan gelen gönüllülerle Of'un doğusunda Baltacı Deresi boyunca durdurulmaya çalışan Ruslar, 28 Martta buradaki savunma hattını yanarak Of'a girmiş ve 2 Nisan'da Karadere önlerine ulaşmıştı. 7 Nisan'-da Rize'ye ve 8 Nisan sabahı Sürmene'ye çıkardıkları 2 tugaydan oluşan 10.000 kişilik takviye kuvvetleri ile Karadere'deki Türk savunma hatlarına yüklenen Ruslar, 13 Nisan'da Karadere'yi geçmiş ve 18 Nisan 1916'da Trabzon'u işgal etmişlerdi.

Ruslar Karadeniz sahillerinde ilenlerken bölgedeki Türkler de Rus işgali altında

yaşamamak için büyük bir göç başlatmışlar, perişan bir halde batıya doğru ilerleyen muhacın kabileleri Rusların hızlı ilerleyişi karşısında geri çekilmek zorunda kalan asker müfrezeleri ile karışmıştı.

Bayburt bölgesindeki kuvvetlerimiz tarafından Trabzon'u geri almak üzere bir karşı taarruz planlanmış, taarruzun ilk ayağı olan Sürmene'nin güneyindeki Madun ve Polut zirvelerinin ele geçirilmesini Çanakkale'den 3.Ordu'yu takviye için bölgeye gönderilen birlikler tarafından başarı ile gerçekleştirilmişti. 22 Haziran 1916 gecesi başlayan taarruzla Ruslara önemli bir darbe vurulmuş fakat Rusların tüm cephede başlattıkları genel taarruz ve Bayburt'un güneyinden cephenin yanılması nedeni ile Trabzon üzerine gidilememişti.

Sahilden ilerleyerek 21 Nisan'da Akçaabat'a, 21 Temmuz'da Vakfikebir'e, 2 Ağustos'ta da Göreleye giren Ruslar 21 Ekim'de Harşit çayına ulaşmışlardı. Uzatan savaş nedeni ile Rusya'da karışıklıklar çıkmış ve 9 Mart 1917'de ihtilal olmuş, yeni kurulan Kenenskiy hükümetinden sonra Bolşevikler 7 Kasım 1917'de iktidarı ele geçirmişti. Yeni hükümetin 17 Aralık 1917'de Almanlarla imzaladığı Bnest-Litovsk anlaşmasından sonra 18 Aralıkta Erzincan'da Ruslarla bin mütareke yapılmıştı.

Cephe gerisindeki Ermeni kuvvetlerinin katliamlara girişmesi üzerine 12 Şubat 1918'de harekete geçen Türk kuvvetleri sahilden süratle ilerlemiş ve 24 Şubat'ta Trabzon'u boşaltmaya hazırlanan Rusların elinden şehri almıştı.

Mehmet Bilgin

Meryem Ana (Sumela) Manastırı

Trabzon'un güneyinde, Ziganalar'ın bir tepesinin yamacına yapışmış bir manastır harabesi vardır. Eteklerinde, ormanlar ile kaplı bir vadinin dibinde, Trabzon'a kadar uzanan Değirmen Deresi'nin kollarından biri akar. Halk buraya kısaca Meryem Ana der. Eski adı ise Sumela Manastırı'dır. Genellikle bu dini tesisin kuruluşunu eski tarihlere çıkarmak isterler. Bu hayalinin evvelce Rum ahalisi arasında yaygın ve Trabzon hakkındaki Rumca kitaplarda tekrarlanan kuruluş efsanesine göre manastırın esası güya Theodosius devrinde kurulmuş ve altıncı yüzyılda imparator Iustinianos devrinde kumandan Belisarios tarafından yeniden yapılmış idi. Fakat bu rivayeti kabul ettirecek hiçbir ilmi dayanağın bulunmadığı, burasını inceleyen yabancı mütehassıslar tarafından kesin olarak bildirilmiştir. Buranın başlıca gelir kaynağı olan bir Meryem Ana resminin eskiliğine ve mucizeler yarattığı-na halkı inandırmak böylece onun değerini büyütmek için uydurulduğu kolayca sezilen bir efsaneye göre güya bu resim, İsa'nın Havarilerinden Lukas tarafından yapılmış, Lukas'ın terekesinden Atina'ya geçmiş fakat Theodosius devrinde, dördüncü yüzyılda resim kendiliğinden buradan ayrılmak istemiş, bir gün melekler tarafından gökte uçurularak Trabzon dağlarındaki bu kovuğa getirilip bir taşın üzerine bırakılmıştır. Tam bu

sıralarda Atina'dan Trabzon'a gelen Barnabas ve Sophronios adlarında iki keşiş de bu üçra dağın ıssız yamacında bu resmi bulmuşlardır. Bu çeşit rivayet ve efsanelerin basit bir Hristiyanlık gayreti ile yaratıldığı ve mütemadiyen tekrarlanarak adeta zorla kabul ettirildiği bilinir. Böylece hakkında benzeri rivayetler çıkarılan tesisler de güya çok eski bir tarihe inmektedir. Sumela münferit bir örnek olmayıp, eş durumdaki birçok misalden sadece biridir

Meryem (Panaghia) adına kurulan bu manastırın, Grekçe Sumela adının esasını, kara, siyah, karanlık anlamlarına gelen Melas kelimesinden aldığı söylenir. Bu, acaba bu tesisin kurulduğu vadinin ve dağın koyu renginden dolayı mı verilmiştir? Bu fikirde olanlar vardır. Fakat kanaatimize göre Sumela kelimesi, buradaki Meryem ikonasının (tasviri) bir sıfatı da olabilir. Onun, ünlü tarihçi J.P. Fallmerayer'in de (1790-1861) 1840 yılında buraya geldiğinde dikkatini çektiği gibi renginin koyu, hatta teşhis edilemeyecek derecede siyah oluşu bu adın esasını teşkil etmiş olması mümkündür. Gürcü resim sanatında, XII. yüzyılda sanat Aleminde Siyah Madon-na ismi altında tanınan birtakım Meryem ikonalarının yapıldığı ve yayıldığı bilinir. Esrarlı ifadesini daha da arttırmak gayesiyle, Meryem Ana resimlerinde yüz, siyah ile boyanıyordu. Gürcistan'a bu usulün eski Hind sanatından gelmiş olabileceği de ayrıca ileri sürülmüştür. Sumela Manastırının Kafkasya'ya yakınlığı düşünülecek olursa, burada saygı gören Meryem tasvirinin, böyle bir siyah Meryem olduğuna ve manastırın, Sumela adını bundan aldığına ihtimal vermek de mümkündür. Böylece dağın da adı, manastırdan dolayı Oros Mela= Kara Dağ olmuştur.

Sumela Manastırı'na ait siyah Meryem resminin hangi döneme ait nasıl bir şey olduğunu daha fazla araştırmaya imkan yoktur. İkonanın eskiden çekilmiş oldukça iyi bir fotoğrafından anlaşıldığına göre bu üzerinde herhangi bir çizgi, boya daha doğrusu resme benzeyen bir unsur teşhis edilemeyen simsiyah, çatlak ayrıca da ortadan ayrılmış bir tahtadan ibaret idi. İkonanın çevresini belirten gümüş çerçeve ise motiflerinden ve yazılarından anlaşıldığına göre 1700 tarihine ait olup alade bir işçilik gösteriyordu. Bu fotoğraftan edindiğimiz intibaya göre Sumela'daki Meryem ikonasının, gerçek bir Siyah (= Kara) Meryem bile olması çok şüphelidir.

Siyah Meryem'ler bilhassa Avrupa doğusuna doğru çok sayıdadır, bilhassa ziyaret yerlerinde bulunmakta ve dağlarda, yüksek yerlerde, orman içlerinde kurulan ibadet yerlerinde muhafaza edilmektedir; ayrıca bu yerlerde şifalı bir de su bulunmaktadır, nihayet Fransadaki bu tasvirlerin bulundukları yerlere mucizeyi şekilde geldiklerine inanılmaktadır. Bütün bu hususiyetler çok değişik ve uzak çevrelerde dini inanışların tamamen aynı karakteri göstermesi bakımından çok ilgi çekicidir.

Kısacası Trabzon'un Sumela Manastırı, bu adı ile tarihte ancak Trabzon Komnenos'ları döneminde ortaya çıkmaktadır. Her köşesinde irili ufaklı böyle dini binalar olan bu bölgenin, peyzaj itibarıyla en harikulade bir yerinde Sumela Manastırı kurulmuş ve

Osmanlı devri Türk idaresi sırasında devamlı gelişmeler ile tam manası ile muazzam bir tesis halini almıştır. Hemen hemen 1200 m. rakımlı bir noktada ve vadinin dibinde akan suyun 300 metre kadar yükseğinde, dimdik denilebilecek kadar sarp bir yamacın ortalarında oldukça geniş ve yüksek bir mağara, daha doğrusu bir kovuk bu tesisin çekirdeğini teşkil etmiştir. Bu, erişilmesi zor ve yorucu kovuk önündeki dar çıkıntı, zamanla burada büyüyen, genişleyen ve zenginleşen manastıra zemin olmuştur. Sumela, Trabzon ve çevresinde sayıları hayli çok olan eski manastırların en ünlüsüdür.

Dağlara, yüksekliklere ve mağaralara bir kült yeri olarak çok eskiden beri daima özel bir değer verildiği bilinir. Belki bu mağaranın içinde de evvelce böylece bir sunak yapılmıştı. Hristiyanlık yayıldıktan sonra burasının bilinmeyen bir tarihte ufak bir keşiş inzivagahı haline getirildiği de düşünülebilir. Tabiatıyla bu tahminler, benzeri eserlerde müşahade edilen hususlardan çıkarılmaktadır. Ancak mağara kısmında yapılacak etraflı ilmi araştırma ve sondajlar bu tahminlerin doğruluk derecesini belki aydınlatabilir. Yoksa şimdiki halde müspet hiçbir dayanak yoktur.

Atina'dan gelen iki keşişin, Barnabas ve Sophronios'un Theodosios döneminde IV.V. yüzyıllarda burasını kurmuş ve Iustinianos'un kumandanı Belisarios'un da tamir ettirmiş olduğu yolundaki kuruluş efsanesinin sağlam bir esasa dayanmadığı açıkça belli olmasına rağmen bu hurafenin hala yaşatılması hayret verir. Bu efsane bir tarafa bırakılacak olursa, manastırın şimdiki halde hiç değilse onüçüncü yüz-yıldan itibaren, tarihini takip mümkündür. Bu sırada artık Bizans İmparatorluğu'ndan apayrı bir devlet halinde doğarak, başlıbaşına gelişmeye başlamış olan Trabzon Komnenos'ları Prensligi, başkenti Trabzon şehri olmak üzere bu çevrede hakim durumda bulunuyordu. Kendilerini Bizans imparatorluğu'nun gerçek mirasçısı olarak gören ve kendilerini imparator olarak tanıtan Trabzon prenslerinin bu ünvanını, 1261'de yeniden İstanbul'a sahip olarak eski Bizans devletini ihya eden hakiki Bizans imparatorluğu kabul etmemiştir.

Bilhassa komşu Türk beylikleri ile çok yakın ve girift temasları bulunan Trabzon Komnenosları'ndan III Alexios (1349-1390) bu manastırın esas kurucusu sayılabilir. İki kızkardeşi Türk beyleri ile evli olan, kendi dört kızını da komşu Türk beylerine veren III. Alexios'un Sumela'ya özel bir ilgi gösterdiği kaynak ve belgelerden anlaşılmaktadır. Buradaki keşiş hücrelerine, onun büyük dede, dede ve babasının da bazı bağışlarda bulunmuş oldukları bu vesile ile öğrenildiğine göre, Alexios'un büyük dedesi II. Ioannes (1280-1285) zamanından beri burada dini bir merkezin varlığına ihtimal verilir. Yine başka bir efsaneye göre, büyük bir kasırga sırasında Meryem'in yardımı ile canını kurtaran III. Alexios burasını yeni bir tesis halinde inşa ettirmiş, zengin vakıflar bağışlamış bir Khrysobullos yeni bir ferman ile de bu vakıflarını sağlam esaslara bağlamıştır. Manastırın 1650'ye kadar dış kapısı üzerinde görülebilen 1360 tarihli, beş mısralık bir manzum kitabede III. Alexios, bu tesisin kurucusu (ktetor), "Doğu ve Batı (=Iberia)'nın h-kimi İmparator" olarak gösterilmişti. Alexios 1361 yılındaki bir güneş tutulmasını burada karşılamıştır. Hatta, bu prensin sikkelerinde güneş resmi bu olayla ilgili kabul edilmektedir.

Osmanlı devri Türk idaresi sırasında devamlı gelişmeler ile tam manası ile muazzam bir tesis halini almıştır. Hemen hemen 1200 m. rakımlı bir noktada ve vadinin dibinde akan suyun 300 metre kadar yükseğinde, dimdik denilebilecek kadar sarp bir yamacın ortalarında oldukça geniş ve yüksek bir mağara, daha doğrusu bir kovuk bu tesisin çekirdeğini teşkil etmiştir. Bu, erişilmesi zor ve yorucu kovuk önündeki dar çıkıntı, zamanla burada büyüyen, genişleyen ve zenginleşen manastıra zemin olmuştur. Sumela, Trabzon ve çevresinde sayıları hayli çok olan eski manastırların en ünlüsüdür.

Dağlara, yüksekliklere ve mağaralara bir kült yeri olarak çok eskiden beri daima özel bir değer yerildiği bilinir. Belki bu mağaranın içinde de evvelce höylece bir sunak yapılmıştı. Hristiyanlık yayıldıktan sonra burasının bilinmeyen bir tarihte ufak bir keşiş inzivagahı haline getirildiği de düşünülebilir. Tabiatıyla bu tahminler, benzeri eserlerde müşahade edilen hususlardan çıkarılmaktadır. Ancak mağara kısmında yapılacak etraflı ilmi araştırma ve sondajlar bu tahminlerin doğruluk derecesini belki aydınlatabilir. Yoksa şimdiki halde müspet hiçbir dayanak yoktur.

Atina'dan gelen iki keşişin, Barnabas ve Sophronios'un Theodosios döneminde IV.V. yüzyıllarda burasını kurmuş ve Iustinianos'un kumandanı Belisarios'un da tamir ettirmiş olduğu yolundaki kuruluş efsanesinin sağlam bir esasa dayanmadığı açıkça belli olmasına rağmen bu hurafenin hala yaşatılması hayret verir. Bu efsane bir tarafa bırakılacak olursa, manastırın şimdiki halde hiç değilse onüçüncü yüz-yıldan itibaren, tarihini takip mümkündür. Bu sırada artık Bizans İmparatorluğu'ndan apayrı bir devlet halinde doğarak, başlıbaşına gelişmeye başlamış olan Trabzon Komnenos'ları Prensliği, başkenti Trabzon şehri olmak üzere bu çevrede hakim durumda bulunuyordu. Kendilerini Bizans imparatorluğu'nun gerçek mirasçısı olarak gören ve kendilerini imparator olarak tanıtan Trabzon prenslerinin bu ünvanını, 1261'de yeniden İstanbul'a sahip olarak eski Bizans devletini ihya eden hakiki Bizans imparatorluğu kabul etmemiştir.

Bilhassa komşu Türk beylikleri ile çok yakın ve girift temasları bulunan Trabzon Komnenosları'ndan III Alexios (1349-1390) bu manastırın esas kurucusu sayılabilir. İki kızkardeşi Türk beyleri ile evli olan, kendi dört kızını da komşu Türk beylerine veren III. Alexios'un Sumela'ya özel bir ilgi gösterdiği kaynak ve belgelerden anlaşılmaktadır. Buradaki keşiş hücrelerine, onun büyük dede, dede ve babasının da bazı bağışlarda bulunmuş oldukları bu vesile ile öğrenildiğine göre, Alexios'un büyük dedesi II. Ioannes (1280-1285) zamanından beri burada dini bir merkezin varlığına ihtimal verilir. Yine başka bir efsaneye göre, büyük bir kasırga sırasında Meryem'in yardımı ile canını kurtaran III. Alexios burasını yeni bir tesis halinde inşa ettirmiş, zengin vakıflar bağışlamış bir Khrysobullos yeni bir ferman ile de bu vakıflarını sağlam esaslara bağlamıştır. Manastırın 1650'ye kadar dış kapısı üzerinde görülebilen 1360 tarihli, beş mısralık bir manzum kitabede III. Alexios, bu tesisin kurucusu (ktetor), "Doğu ve Batı (=Iberia)'nın h-kimi İmparator" olarak gösterilmişti. Alexios 1361 yılındaki bir güneş tutulmasını burada karşılamıştır. Hatta, bu prensin sikkelerinde güneş resmi bu olayla ilgili kabul edilmektedir.

1365 tarihli "vakfiyesi" ile de manastırın bütün idari şartlarını, arazisini, gelirlerini düzene koyduktan başka, Trabzon'a gelecek bir tehlikeyi, bir Türk akınını önlemek üzere, buradaki keşişlerin daima uyanık bulunmalarını da bildirir. Alexios'un oğlu III. Manuel (1390-1417) babası gibi dini tesislere bağlılığı olan bir şahıs idi. Tahta çıktığı yıl, saray hazinesinde bulunan değerli bir stavroteği (içinde İsa'nın çarmıhının bir parçası bulunduğu iddia edilen müzeyyen bir haç) Sumela'ya hediye etmişti. Son Trabzon Komnenos'ları da Sumela Manastırı'nı yeni [ermanlar ile zenginleştirmişler veya vakıflarını tasdik etmişlerdir. Trabzon ve havalisi Türk idaresine geçtikten sonra Osmanlı Sultanları, Aynaroz'da, Sina'da ve daha birçok manastırda da olduğu gibi Sumela'nın eski hak ve hukukunu dikkatle korumuşlar, hatta buraya imtiyazlar vermişler, bazı hediyeler de yollamışlardı. Nitekim Sumela'da bulunan iki şamdan, Yavuz I. Selim (1512-1520)'in bir hediyesi olarak biliniyordu. Burada ayrıca Trabzon fatihi II. Mehmed'in de manastırın haklarını tanıdığını bildiren bir fermanı muhafaza ediliyordu. Daha başka fermanların saklandığı, burası hakkındaki yayınlardan öğrenilmektedir. Burada Sultan II.

Bayezid, I. Selim, II. Selim, III. Murad, İbrahim, IV. Mehmed, II. Süleyman, Mustafa ve III. Ahmed tarafından verilmiş fermanlar bulunduğu bildirilmektedir. On-sekizinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren manastır ile Eflak Voyvodalarının ilgilendikleri ve devamlı yardımlar ve yazılar gönderdikleri tespit olunmuştur. Ghikas (1755), Stephan (1764), Hysilantes'in (1775) böylece ilgilendikleri bilinir. Tabiatıyla manastırın arşivinde, İstanbul patriklerinin bütün Osmanlı devri boyunca yolladıkları yazılar da muhafaza ediliyordu. Sumela bilhassa onsekizinci yüzyılda Voyvodaların himayesinde gelişmiş ve birçok kısımları yeniden yapılmış, Ignatios adında bir başpiskopos 1749'da duvarların bütün satırlarını yeniden fresko resimler ile süsletmiştir. Sumela, Anadolu'da bütün Rum-Ortodoks topluluklarının görülmemiş bir zenginlik ve heyecan içinde teşkilatlandıkları, kilise ve manastırlarını her taraftan akan paralar ile yeniden inşa ettikleri, muhteşem şekilde süsledikleri ondokuzuncu yüzyılda, en parlak çağını yaşamıştır.

Fallmerayer'in 1840'ta yazdığına göre Sumela'nın gezgin keşişleri bütün Anadolu, Kafkasya, Balkanlar ve hatta Rusya'yı dolaşarak Meryem ikonasının kötü bir kopyasını satmak suretiyle para topluyorlar, bu paraları müesseselerine getiriyorlardı. Nitekim bunlardan bir tanesi, üzerinde kırk bin kuruşluk bir servet ile dolaşırken Kayseri'de öldürülmüştür. Osmanlı devleti katilleri yakalatmış, idam ettirmiş ve çalınan paraları da manastıra teslim etmişti. Geçen yüzyıl içerilerinde iyice zenginleşerek 1860'a doğru büyük binalar inşası suretiyle muazzam bir tesis halini alan Sumela Manastırı, XIX. yüzyılın içinde yabancı seyyahları tarafından ziyaret edilerek kısa anlatımı yapılmıştır.

Manastırdan en etraflı surette bahsedenlerden biri, G. Palgrave (1826-1888), 1871 Şubatı'nda yayımlanan makalesinde oldukça ilgi çekici bilgiler verir. Sultan Murad'ın buradan geçerken manastırı göya topa tutturduğu yolundaki efsanenin yalan olduğuna işaret ile Murad'ın buradan geçmiş olmasına imkan olmadığını belirtir. Palgrave buraya

geldiğinde o sırada “yeni bina” denilen kışlavari büyük yapı henüz yapılmış ve biteli üç sene kadar oluyordu. Bu İngiliz yazarının müşahadesine göre bu binanın uçurumdaki kemerler dahil yedi katı vardı ve esas mesken kısmı dört sıra pencereye sahip olup ayrıca üstte de bir galeri uzanıyor idi. Boydan boya içinde tek sıra halinde her katta sekizer oda vardı ve genel olarak çok sağlam bir bina olduğu anlaşıyordu. Palgrave, Murad ve I. Selim’in hediyelerini de anarak 111. Alexios’un minyatürlü fermanını da gördüğünü bildirir. Manastırda II. Selim’in bir fermanını gören Palgrave, keşişlerin Sultan II. Selim aleyhine atıp tutmalarını pek hoş karşılamadığını da açıkça ifade eder.

Trabzon’un 18 Nisan 1916’dan, 24 Şubat 1918’e kadar süren Rus işgali, burada bir Hristiyan Pontus devletinin tekrar kurulacağı ümitlerini doğurmuştu. Kurtuluş Savaşı sonunda, bu ümit kapılarını kapamak üzere 1923’te bütün Rumların Yunanistan’a gönderilmeleri ile Sumela Manastırı boşaltılmıştır. Hicret eden Rumlar, eski hatıralarına bağlılıklarının bir belirtisi olarak Makedonya’da Verria (Türk devrinde: Kara Ferye) yakınında Kastania’da aynı adla yeni bir manastır kurarak buraya modern bir Meryem Ana resmi yerleştirmek suretiyle, eski geleneği yaşatmaya başlamışlardır.

Sahipsiz ve kontrolsüz kalan bu koca tesis, hızla harap olmaya başlamış, 1930’da bir yangın, ahşap kısımları silip süpürmüş, bu arada gizli defineleri aramak bahanesi ile lüzumsuz bazı büyük tahripler de yapılmış, kagir kısımlar yıkılmıştır. Burada ilk bakışta dikkati çeken husus darmadağın bir harabe görünüşü ve duvarlardaki freskoların, ustalıkla bir şekilde muntazam kareler halinde kesilerek yerlerinden sökülüp götürülmüş olmasıdır. Son derecede zor olan bu işin başarılı şekilde yapılması, bunu oralıların değil, bu çeşit hatıralara meraklı ve gerekli bilgiye sahip “bilgili” yabancı ziyaretçiler tarafından yapıldığını gösterir.

Sumela Manastırı’na, ormanın içinde bir patikadan tırmanılır. Manastırın girişi çok sıkı emniyete alınmış ve dar uzun bir merdivenle, son kısma erişilmesi mümkün kılınmıştır. Bu merdivenin yanında yamaca yaslanmış büyük bir su kemerinin, tesise evvelce su getirdiği anlaşılmaktadır. Eski fotoğraflarda geniş kavisli on kadar gözü ile mükemmel bir halde fark edilen bu kemer, şimdi yıkık durumdadır. Kapıdan girildiğinde, kapıcı hücreleri vs geçildikten sonra bir merdivenden küçük iç avluya inilir. Burada merkez, solda bulunan kilise haline getirilmiş olan tabii kovuktur. Kovuğun karşısında muayyen bir düzene sahip olmaksızın inşa edilen çeşitli manastır binaları görülür. Bu avlunun sol tarafında şimdi kısmen yıkılmış ve içine moloz dolmuş bir halde, yukarıdan kayadan süzülen ve damlayan kutsal suyun toplandığı çok yeni tarihlere ait, bir şadırvan vardır. Yine sol tarafta mağaranın içine, manastırın en eski kısmı olan kilise yerleştirilmiştir. Avluya doğru çıkıntı teşkil eden ayrıca bir şapel bitişik bulunan bu kilisenin gerek iç duvarları, gerek avludan görülen dış duvarı tamamen fresko resimler ile kaplıdır. Ancak yakından dikkatli incelendiğinde bu resimlerin birçoğunun geç bir tarihe ait oldukları ve altlarındaki başka tabakalarda daha eski ve çok daha değerli duvar resimlerinin bulunduğu fark edilir. Zaten bu husus bazı

yazılar ile de belirtilmiştir. Avlunun sağ tarafında ise 1860 yılına doğru inşa edildikleri bilinen birtakım misafir odaları ve kütüphane olarak kullanılmış olan mekan bulunmaktadır. Avlunun etrafında daha birçok küçük şapeller vardır. Manastır şimdiki duruma girmeden çekilen eski fotoğraflarda, bütün bu binaların avluya bakan yüzleri önlerinde birbirinin üzerine binen ahşap balkonlar, sundurmalar bulunduğu görülmektedir. Talbot-Rice'in bildirdiğine göre bunlarda ahşaptan yontulmuş güzel parçalar da mevcuttu. Bugün çok harap bir halde bulunan buradaki küçük şapellerden bir tanesinde on dört veya on beşinci yüzyıllara ait oldukları tahmin olunan resimler tespit edilmiştir. Avlunun ilerisinde dar bir koridor, kayalığın önündeki ensiz bir çıkıntı üzerinde uzanmaktadır. Burada doğrudan doğruya yamaca yaslanmış gösterişli bir bina uzanır. Sumela Manastırı'nın uzaktan görünüşünde daima ön plana geçen bu kısım, burada yaşayan keşişlerin barındıkları esas manastır yapısıdır. Üç esas kattan başka, ayrıca altta birkaç sıra mahzeni ve üstte bir de çekme katı olduğu anlaşılan bu yapının saçak dibinde sıralanan kemerli galerileri ile heybetli, bir görünüşü vardır. Adeta kitlesi ile dağın kayalarında uzaklardan beyaz bir leke halinde taşan bu kışla biçimli yapı, manastırın 1860'taki büyük tamir ve genişletilmesinde inşa olunmuştur. Büyüklüğü ile konumundan başka, kayda değer hiçbir sanat ve mimari özelliği olmayan bir binadır. Evvelce geniş saçaklı olan ahşap çatısı, içinin bölmeleri, ahşap katları yok olduğundan bugün dört duvardan ibaret bir harabedir. Bu duvarların arasında içi, derine doğru inen büyük bir boşluk halindedir. Dışarı bir çıkıntı teşkil eden ortadaki kulesinden aşağı bakıldığında, bu binanın yapıldığı yerin baş döndürücü yüksekliği iyice anlaşılır.

Hiçbir sanat ve tarihi değeri olmadığı halde, son yıllarda Sumela'nın başlıca alameti olan bu büyük yapıya karşılık, bu tesisin en önemli kısmı, iç avlunun bir kenarında bulunan kilisedir. Bu kilise, kutsal mağara veya kovuğun iç sathlarının düzeltilmesi ve ağzının düz bir duvarla kapatılması suretiyle elde edilmiştir. Bu duvara bitişik, bir çıkıntı teşkil eden küçük bir şapel vardır. Burada iç ve dış sathlar, 18. yüzyıldan bu yana birkaç tabaka halinde üst üste fresko resimler ile süslenmiştir. Bazı yerlerde üç tabaka açıkça fark edilmektedir. En alt tabaka renkleri ve kalitesi bakımından, üsttekilerden çok farklı ve daha iyidir. Her tabakada konuların da değiştiği dikkati çekiyor. Buradaki freskoların 1710, 1732 yıllarında yapıldıklarını bildiren yazılar tespit olunmuştur. Halbuki mağara- kilisesinin içinde, avluya komşu duvarda III. Alexios devrine ait freskolar da tespit edilmiştir. Burada III. Alexios, iki yanında oğulları III. Manuel ve Andronikos ile tasvir edilmiş idi. Bugün bu portrelerden hiçbir iz kalmamıştır. Dışarıda, kaya sathına işlenmiş ve bugün yalnız üst seritleri kalabilmiş olan büyük bir mahşer sahnesinin dökülen sıvalarının altından başka sahnelerin gün ışığına çıktığı görülmektedir. Üzerinde bir ejder ile süvari iki aziz (Georgios ve Demetrios) tasvir edilmiş bulunan küçük bir şapelin duvarında biz, bu tabakanın altında iki tabaka daha resim bulunduğunu tespit ettik. Nitekim bir yerde en alt tabakada imparator kıyafetinde diademli bir figürün üstünde diademli başka bir figür, bunun üstünde de Metamorphosis, yani Tabor Dağı'nda İsa'nın görünüşünün değişmesi (suretinin değişmesi) sahnesi işlenmiş bulunmaktadır. Bu durum karşısında, Sumela Manastırı'nın eski ve o nis-

pette de değerli duvar resimleri, sıvaların tamamen dökülmediği yerlerde alt tabakalarda durmaktadır denilebilir. Şüphesiz bu ayrı bir araştırma konusudur.

Avlunun etrafındaki binalarda yer yer, Türk sanatı tesirleri de kendilerini belli ederler. Nitekim odalarda dolaplar, hücreler ve ocaklar bu küçük mekanlara bir Türk enteryörü havası vermektedir. Kutsal suyu toplayan şadırvan da, sivri kemerleri ile Türk mimari karakterindedir. Fakat en dikkat çekici nokta, bazı duvarlarda koyu kırmızı boya ile yapılmış duvar süsleridir ki bunlar 18. yüzyıl Türk binalarındaki tuğla derz süslemelerinin boya ile yapılmış taklitleridir. Sumela'nın yüz metre kadar kuzeyinde, yine dağ yamacına oyulmuş, erişilmez durumda ve içinde fresko resimler olan bir mağara şapellerinin de varlığı söylenir.

Manastırın kütüphanesinde evvelce katalogu yapılan ve çoğunluğu XVII-XVIII. yüzyıllara ait çeşitli elyazmalardan 66 tanesi Ankara Müzesi'nde, içinde minyatürler olan ve Bizans eseri bin tanesi (Dört İncil=Tetraevangelium) İstanbul'da Ayasofya Müzesi'ndedir. Ayrıca 150 kadar da baskı kitap vardır. Kilise hazinesindeki değerli eşyadan, Trabzon Prensi III. Manuel'in hediye ettiği gümüş salip (stavrotek) ile elyazma bir eser ve çok sayıda belge Atina'da Bizans Eserleri Müzesi'ne, manastıra ait "Gül'lü Meryem" olarak adlandırılan ikona, İrlanda'da Dublin'de National Gallery'ye gitmiştir. Sultan Selim'in hediye ettiği gümüş şamdanlar 1877'de çalınmıştır. Manastıra ait başka bir Meryem ikonası da Oxford'da bir özel koleksiyondadır. Buradan çıkarılmış, üzerinde "Hristiyan üçlemesi" tasvir edilmiş gümüş madalyon ile 1438 tarihli işlemli gümüş madalyon ile 1438 tarihli işlemli bir örtü de (epitaphios) Atina'da Benaki Müzesi'ndedir.

Yakın tarihlerde Sumela Manastırı'nın restorasyonu için girişimlerde bulunarak raporlar hazırlanmış, bu arada manastırın sekiz pafta halinde plan rölöveleri de çizilmiştir.

Prof. Dr. Semavi Eyice

Dünden Bugüne Trabzonda Kültür

20.yy'ın ilk çeyreğine değin Müslüman ve Hristiyan halkın yan yana yaşadığı, ezan ve çan seslerinin iç içe geçtiği Trabzon'u, en güzel anlatanların seyyahlar olduğu bir gerçektir. Osmanlı dönemi öncesindeki kültür yaşamı üzerine çok ayrıntılı bilgimiz yok. Ancak Batılılaşma hareketlerinin başladığı Tanzimat dönemi ve onu izleyen yıllarda Trabzon bir dünya kenti özelliklerini taşır. Vilayet Salnamelerinde çeşitli eğitim kurumlarından söz edilir. Bu kurumların arasında "Mekatip-i Ecnebiye"ler de vardır. Bu dönemde kentte iptidaliyeler, rüştiyeler ard arda açılır. Dönemin ünlü okulu, 'Mektebi İdadî'(Sultani, Trabzon Lisesi) adını taşır 1884 yılında temeli atılan bu bina, bir yerde Vali Sırrı Paşa'nın emeğiyle gerçekleşir. Bunu Trabzon Muallim Mektebi (Öğretmen Okulu) izler. Trabzon Lisesi bugün kentte yaşayan en eski okul olma özelliğini taşır. Affan

Kitapçıoğlu Lisesi, Fatih Lisesi, Kanuni Anadolu Lisesi, Yunus Emre Anadolu Lisesi, Yomra Fen Lisesi, Kız Meslek Lisesi, Ticaret Lisesi, Anadolu Ticaret Lisesi, Anadolu Teknik Lisesi, Endüstri Meslek Lisesi, İmam Hatip Lisesi, Anadolu İmam Hatip Lisesi, Özel Ata Lisesi kentteki liselerden önemli bir kesit oluşturur.

1940 yılında ülkemizin en saygın eğitim kurumlarından biri olan ve dünya eğitim tarihine bir model oluşturan köy enstitülerinden biri de burada, Beşikdüzü'ne açılır. Zaman içinde estirilen soğuk rüzgarlar, bu güzelim kurumu da tarihin tozlarına katar.

Trabzon'daki eğitim kurumlarına önemli bir örnek Karadeniz Teknik Üniversitesi gösterilebilir. Yasası 20 Mayıs 1955 tarihinde kabul edilen KTU, başlangıçta, 2 Aralık 1963 tarihinde, Trabzon'un Maşatlık semtinde bir ilkokulda öğrenim hizmeti verir. Ardından bugünkü yerine taşınır. Mühendislik eğitiminin yanı sıra zaman içinde bünyesinde yeni fakülteler eklenir. Eğitim Fakültesi, İktisat Fakültesi, Sürmene Su ürünleri ve Deniz Bilimleri Fakültesi, Mimarlık Fakültesinin yanı sıra Tıp Fakültesi ile pek çok birimdeki yüksek okulu bünyesine alır. Üniversitenin ilk öğrencilerinden çoğu, lise öğrenimini değişik illerde gören gençler olurlar. Bunlar dönemin verdiği coşkun etkisiyle, öğrenimlerini görürken, tiyatroyu da birer oyuncu olarak köylere götürürler.

Aynı tarihte Trabzon'da Fatih Eğitim Enstitüsü öğrenime başlar. Zaman içinde enstitü, fakülteye dönüşüp KTÜ'ye bağlanır. Bu süreç, binlerce genci öğretmen olarak eğitim alanına kazandırır.

Trabzon'da 1866 yılında kurulan vilayet matbaasında Trabzon adlı ilk Türk gazetesi 1869 yılında okura ulaşır. Zaman içinde Trabzon'da Meşveret, İkbâl, Envar-ı Vüddâ, Haber Anası, Tarık, Hekim, Temkin, İstikbâl, Güzel Trabzon, Zafer, Kahkaha, Devekusa, Zafer gibi gazeteler yayın yaşamına atılır. Bu gazetelere; Genç Anadolu, Kaygu, Özdele, Yeni Mektep gibi dergiler eklenir.

19.yy'ın son çeyreğinde Rumların, İkinci Meşrutiyetle birlikte Ermenilerin çeşitli yayın organları Trabzon basınındaki varlığını 1. Dünya savaşı yıllarına değin sürdürürler.

Cumhuriyetle yaşıt bir gazete olan Yeni Yolun Giresun sonrasında Trabzon'da kişisi, Atatürk'ün Trabzon'a ilk gelişlerine rastlatılır. Aynı yıllarda İlköğretim Müfettişi, eğitimci, şair Hüseyin Avni Bey, çıkardığı ilk Adım (1924) ve Yeni Ay (1926) dergileri Trabzon basınına yeni bir renk getirir.

1932'de Halkevleri kurulur. Bu kültür odağının gözetiminde, 1937-1949 yılları arasında İnan adlı dergi 64 sayı yayımlanır.

1932-33'te Trabzon kültür ve sanat yaşamında önemli yer tutan Akın dergisini

rürüz. Aynı yıl Trabzon Lisesi adlı dergi, çıktığı okulun tek sayılık yayın organı olur. 1946'da Liseyi Boztepe dergisi temsil eder. 1949 yılında, 9 sayılık bir ömre sahip olmasına karşın büyük yankılar uyandıran Değirmen doğar. Dergi tek başına edebiyat öğretmeni Halit Tanyeli'nin emek ürünü olur. 1956 yılının 24 şubat günü, Trabzon, Hakimiyet adlı gazeteye kavuşur. Şair gazeteci Ömer Turan Eyüboğlu'nun 33 yıllık ömrüne bir ses olur Hakimiyet.

Zaman içinde Halk, İleri, Doğu, Trabzon, Yenigün, Son Haber, Karadeniz, Kuzey Haber... gazeteleriyle tanışır kent halkı. Bugün biri haftalık (ekspres) diğerleri (Karadeniz, Karadeniz Olay ve Türk Sesi) günlük çıkan dört gazeteyle temsil edilen Trabzon basınında, Gazeteciler Cemiyetinin Bayram ve Manşet adını taşıyan gazeteleri, bu kervanın bir süreği olurlar. Trabzon Gazeteciler Cemiyeti'nin Ömer Güner' in başkanlığındaki dönem, kentin yetiştirdiği değerlere saygıyı, onların emeklerine sahip çıkmayı görev bilerek özgün programlar gerçekleştirir.

Cemal Rıza Osmanpaşaoğlu, Bekir Süküti Kulaksızoğlu, Faik Ahmet Barutçu, Ali Kemal Hatipoğlu, Ali Becil, Muzaffer Konu, Şevket Çulha, Ömer Güner, Ziyad Nemli, Özgün Baran, Atilla Aşut, Hikmet Aksoy... basına emek veren adlar olarak gösterilebilir. Şair Ceyhun Atuf Kansu, 1960 yılında yayımladığı "Yurdumdan" adlı yapıtında Trabzon için şu dizelere yer verir "Kalkmış güzelim sabaha açmış penceresini / Dalga köpüğü Trabzon evlerinden biri / Silkelemiş düşlerini pencereden / Bakmış evinin ayak ucunda / İnce bir örtü mavi deniz"

1961 Yılında Kıyı doğar. 1961'de 11; 1969'da 19; 1981'de 21 ve 1986 Nisan'ından, Kasım 1996'ya değin çıkan 128 sayı, bu kentin kültür sanat yaşamına bayraktarlık yapar.

Zaman içinde bu kentte Kemeçe, Çıkın, Ezgi, Horon, Yakın Kültür, Trabzon, Uzun Sokak, Birlik gibi dergiler yayımlanır. Bu güne değin 20 sayısını okura ulaştıran bir başka dergi de müzik içerikli Mavi Nota olur.

Cumhuriyetin ilk döneminde İstanbul'dan Trabzon'a gelip oyunlar sergileyen Darülbeydi bu kentin insanına sanat aşkını aşılamaya çalışır. Bu etkinlikleri Halkevinin gerçekleştirdiği programlar izler. Halkevleri zaman içinde Akın, Kahraman, İstiklal, Şeriye Mahkemesi, İnkılap, Himmetin oğlu, Hedef, Mete... oyunlarını sergiler. Halkevlerinin bu etkinliğini, futbol kulüplerinin etkinlikleri izler 20 Ocak 1921'de kurulan idmanocağı, oluşturduğu temsil kolunda ; Sultan Osman'ın Mezarında, Şeriye Mahkemesi, Gömdüğüm O Cihan, İnsan Sarrafı ... oyunlarını sahneler.

4 Temmuz 1923 tarihinde kurulan Gençler Birliği'nde ise Gazete Düşmanı oyunu sahnelenir. Kentin bir başka kulübü 14 Mart 1923 tarihinde kurulan Necmiati olur. Bu

kulübün sergilediği temsiller arasında; Kanun adamı, Tavsiye Mektupları, Bir Damla Yaş, Köroğlu... başlıcaları sayılabilir. 1925 tarihli İdmangücü'nde Baykuş, Hasbahçe, İstiklal, 0 kadın..., oyunları sahnelenir. Bu kulüplerin yanında Birlikspor'un Doğan Gençlik'in sahnelediği oyunlarla, kent halkına tiyatro beğenisi kazandırır.

1962 yılında Haluk Ongan'ın öncülüğünde Amatör Tiyatro kurulur. Bu tiyatronun etkinlikleri 12 Eylül 1980'e değin sürer. Duvarların Ötesi, Zafer Madalyası, Fatih, Tuzak, On İki Adam, Bir Tavsiye Mektubu, Linç, Şili'de Av sergilenen oyunlara örnek gösterilebilir.

Bu sanat yoğunluğu 1987 yılında bir başka kurumun alt yapısını oluşturur. Trabzon Devlet Tiyatrosu yerleşik olarak Trabzon toprağına kök salar. 9. yılını doldurarak 10. yıla başlayan Trabzon Devlet Tiyatrosu, sahnelediği pek çok oyunla, Trabzon halkının tiyatro beğenisi üst düzeylere çıkarır.

Dünden bugüne Trabzon, pek çok sanatçı yetiştirdi. Hamsi üzerine kitap yazan Hamamizade İhsan Bey, yergi şiirinin bir ustası Halil Nihat Boztepe, ünlü şair ve romancı Hasan İzzettin Dinamo, düşünce dünyamızın ünlü adı Sabahattin Eyüboğlu, resmin ve şiirin has sanatçısı Bedri Rahmi, bu toprakların renklerini taşıdılar yaşamları boyunca. Düşünce dünyamızın saygın adı, inceleme, araştırma alanında pek çok yapıta imza atan İsmet Zeki Eyüboğlu, mani-türkü ritmindeki özgün şiirlerin Trabzonlu Kemeçe'nin şairi Ömer Kayaoğlu, Dünyanın Tadını şiire katan, Zaman Boyutunun şairi Subutay Hikmet, Memleket şairi Nabi Üçüncüoğlu, Karayelin Sürülerinin ardından bir koşu giden Gündoğdu Sanımer, Trabzon'u hep yüreğinde taşıyan bir şair Hüseyin Atabaş. 30. yılını 1996'da 10 kitapla kutlayan Ahmet Özer, şiirle ve çeviriyle sanatını kuran Kenan Sarılioğlu, iki şiir kitabına imza atmış Hasan Hüsnü Durgun, sinema ve şiirle yoğrulan Hüseyin Alemdar, Sevginin Aktığı Yeri bilen Raif Özben, Kalepark şairi Öner Ciravoğlu, Trabzon'lu Delikanlı Yaşar Miraç, Afidem'in sevdalısı Hüseyin Haydar, "Çağdaş Yangınlar"la aydınlanan Ali Mustafa, Hep şair kalmış Özer Ciravoğlu, bir şiir tutkunu Sunay Akın, şiirimizde bir duyarlık rüzgarı Çiğdem Sezer, şair olmanın güzelliğini hep yaşamış Neriman Calap, şiirsiz edemeyen İhsan Bektaş ve resimle şiiri atbaşı yürüten Yaşar Bedri Özdemir, Trabzon'un sanat dünyasına zaman içinde ürünleriyle katıldılar. Zekeriya Saka ile Dilber Saka'nın öyküdeki emeği, Saldıran Özmen, Melahat Aydın ve Orhan İlyas'ın heykel alanındaki çalışmaları kent kültürüne yeni ufuklar açar. Resim alanında Trabzon'u kent dışında tanıtan Yusuf Katipoğlu, Muzaffer Akyol, Adil Salih ve Veysel Günay, Süleyman Saim Tekcan, Mustafa Ayaz'ın çabaları bir yana, kent merkezinde bu alanda emekleri bulunan sanatçıların, açılan sergilerden yansıyan yapıtlarına tanık oluruz.

Zaman içinde bir Cumhuriyet Odabaşıoğlu'nun, bir Ömer Akbulut'un kitaplarla yoğrulan emekleri, Türk Dili'nin ustlarından Rasim Şimşek'in sanata verdiği çaba Ahmet Can Bali'nin Aliye Aşırbalı'nın tarihle iç içe geçen kimlikleri, Ahmet Selim Teymur'un Türk

Musikisi'ne ve Kıyıya çok yönlü omuz veriş, Mahmut Goloğlu'nun Trabzon sevdası bu emeklerin bir başka boyutunu oluşturur.

Bugün Trabzon'da varlığını sürdüren çeşitli sanat kuruluşlarına rastlarız. Bunların başında, Trabzon'u fotoğraf alanında temsil eden Foto Forum gelmektedir. Foto Forum, zaman içinde pek çok etkinliğe imza atarak, sergiler düzenler. Karikatür Sanatçıları Derneği de bu sanatı, büyük kentlerin dışında sevdirmeye bir kapı aralar. Karadeniz Yazarlar Birliği ise seçkin bir tavır geliştirmeden üye sayısını artırıp çeşitli etkinlikler gerçekleştirir.

İstanbul ve Ankara'da çıkan Trabzon adlı yıllıklar, bu kentin sevdasına bir sevinç yalımı olur. Bu kuruluşlara Trabzon Liselerinden Yetişenler Derneğini, çeşitli müzik topluluklarının kurdukları dernekleri katabiliriz. İl dışındaki halk türkülerini okuyan sanatçılar, kentin damarlarına bir yerlerden bağlanmadan edemezler. Müzisyen Volkan Konak'ın müziği ise bu toprağa bir nakış olur.

Kitap adına, bir kültür odağı olan İl halk kitaplığı, 70 yıllık bir geçmişi koynunda gezdirir. Belediyenin denetimindeki kültür merkezleri de zaman içinde birçok sanatsal etkinliğe ortam oluşturur. Trabzon'da yöresel düzlemde pek çok el hünerlerinden söz edebiliriz. Bunlardan en önemlilerini, bakırcılık ve kuyumculuk oluşturur. Dövme bakırların, bileklere oturtulan burma bileziklerin nakış nakış ışıdığı çarşılar sahiptir Trabzon. Yorganın, yorgancılığın kaynağı, ülkenin dört bir yanına çıkış kapısı Trabzon olur.

Trabzon'un dününde doğa bir başka güzeldi. Ganita'sı bir aşkı tazelerdi durmadan. Denizi pırıl pırıldı. Portakal, nar ve incir ağaçlarını taşırdı bahçeleri. Meydan Parkı'nda çalınan klasik müzik Hafız Burhan'ın sesi üzerine bir başka dünya kurardı.

Şimdi pek çok değer tarihe karıştığını görüyoruz. Ünlü Sümer Sineması fotoğraflarda kaldı, Suluhan, Şems Oteli, pek çok sinema gibi, yıkılan, yok olan değerler, bir özlemi de beraberinde sürükler şimdi.

Halkın varlığını bütünleyen horonun ritmi ise hiç eksilmedi. Bugünün kültür odağı, dünün coşkusunun ardında kalsa da basın ve yayın durmadan kendini yeniliyor. Düzenli yayımlanan tek sanat dergisi Kıyı'yla Trabzon adı, sanat ve kültür dünyasında yankılanıyor. Kentin gündemindeki varlığını 30 yıldır kesintisiz sürdüren Trabzonspor olgusu, yöre insanını, bir sevdıyla yönlendirmede dinamo görevi taşıyor.

Yarın ne olur? 2000 yılına doğru, barış içinde bir yaşamdan yana, öz kaynakları

harekete geçirerek ; festivaller, kitap fuarları, ülkeler arası ortak programlar gerçekleştirilebilir. Kentin otantik kültür dokusu dünya kaynakları da taranarak korunabilir. En önemlisi de bir açık hava müzesi kurulabilir. Üç uygarlığa kaynak olan yapıtlar üzerindeki tartışmalar sona erdirilebilir. Trabzon'un tarihi dokusu, turistik kaynakları kayda geçirilebilir. Bir basın ansiklopedisi düşüncesi gündeme alınabilir.

Bu alanda yapılacak çalışmalar, Trabzon'un binlerce yıllık tarihine bir ivme kazandıracak, insanının yüreğindeki sevdâyı, gelecek kuşaklara bir miras olarak taşıyacaktır.

Ahmet Özer

Trabzon İl Merkezi ve İlçelerindeki Önemli Tarihi Yapılar

Trabzon, Karadeniz'in kıyısında kurulmuş güzel bir şehir Tarih boyunca burayı ziyaret eden tüccarlar, seyyahlar ve bilim adamları onu değişik özellikleriyle tanımlamışlardır. Belki de bunların en anlamlısı; "Karadeniz'in kıyısındaki şehirler bir gerdanlığa dizilmiş inciler gibidir. Trabzon ise bunlar arasında bir pırlantadır". Doğu Karadeniz Bölgesi güneydeki dağ dizileri ile kuşatılmış kapalı bir kıyı şeridi haline gelmiştir. Trabzon bu bölgenin ortasında zengin doğal kaynakları, limanı, Ziganaları aşan ipek yolu ile her dönem önemli bir kent merkezi olmuştur.

Son yıllarda yapılan yüzey araştırmaları ve kazılar Trabzon ve çevresinin Tunç çağı'nda da yerleşmelere sahne olduğunu göstermiştir. Daha sonra devirler birbirini izlemiş, kültür ve uygarlıklar üst üste kurulmuştur. Göğü her zaman bulutlu, yamaçları yeşil, verimli toprağında yediveren güller açmış; ekonomi, bilim, tarih, kültür ve sanat şehri olmuştur.

Trabzon'daki tarihi yapıları ilgili araştırmalar daha çok Bizans-Konnenoz dönemi ve Osmanlı idaresi zamanında inşa edilen Hristiyan yapıları hakkındadır. J.P. Fallmerayer'in 19. yüzyılın sonlarında başlattığı bu çalışmaları kent merkezindeki kiliseler, manastırlar ve diğer yapıları konu etmiş, daha sonraları köylerdeki 19. yüzyıl yapılarına kadar yaygınlaştırmıştır. Batılı araştırmacılar her zaman Trabzon'un doğal güzelliklerine, tarihine ve tarihi yapılarına yakın ilgi duydular. Bu ilginin arkasında romantik duygulara sahip olanlar çoğunluktadır.

1. Bizans Devri Yapıları

A- Surlar ve su kemerleri

Büyük bir bölümü ayakta kalan surlar, şehrin eski yapılarını oluştururlar. Bugünkü surların en eski bölümü Roma Devrine M.S. I. yüzyıla tarihlenmektedir. Surların daha eski

safhaları hakkında tarihi kaynaklar bilgi verirler. M.O. 5.yüzyılda şehri gören Ksenefon surların varlığından söz etmektedir.

Trabzon surları, Yukarı Hisar (İç Kale), Orta Hisar ve Aşağı Hisar olmak üzere üçbölüme ayrılmaktadır. Yukarı Hisar ile Orta Hisarı, Kuzgundere ile İmaret (İskele-boz) deresi arasındaki yüksek kaya kitlesi üzerine kurulmuştur. Bu bölüm kalenin en eski bölümünü meydana getirmekte ve kaba olarak bir yamuğa benzemektedir. Şehrin adı bu Trapez-Trapezus yamuk şeklinden gelmektedir.

1- Yukarı Hisar (İç Kale) Şehrin en yüksek kısmında yer alır. İç Kale güneyden çift surla çevrilmişti ve surların önünde bir hendek bulunuyordu. Bu surların Justinyen'in şehri onarımı sırasında elden geçtiği muhakkaktır (527-565). Buradaki sarnıç kalıntısı 13. yüzyıl öncesine, diğer yapı kalıntıları ise 13. yüzyıl ve daha sonraya tarihlenmektedir. İç Kale'nin güneye açılan Kule Kapısı yıkılmıştır. Kuzeyden Orta Hisar'a iki kapı açılmaktadır. Bunlardan birisi kapalı olup, bugünkü caddenin batısında kalmaktadır. Diğerisi ise kuzey doğu köşesinde yer alır.

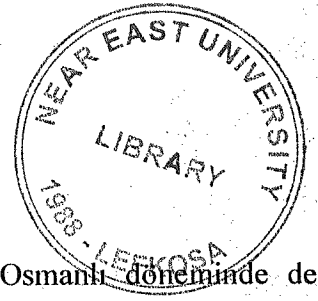
2- Orta Hisar Bütünüyle dikdörtgen planlıdır ve geniş bir alanı kaplamaktadır. İç Kale ye açılan kapılarından başka Aşağı Hisar ve batıya açılan Zindan Kapısı bulunmaktadır. Doğuda orta kesimde Tabakhane Kapısı ile güneydoğu köşesinde Yeni Cuma Kapısı yer almaktadır.

3- Aşağı Hisar Eski Trabzon'un en büyük bölümünü oluşturmaktadır. Surlar Zağnos Köprüsü'nden başlamakta, Zağnos Burcundan kuzeye uzanarak denize varmaktadır. Buradan surlar Hadrian dönemine tarihlenen liman boyunca uzanarak güneye döner ve Orta Hisar ile binleşirler. Bu surların geniş ölçüde Alexios II (1297-1330) zamanında yapıldığı ve daha sonra tamamlandığı bilinmektedir.

Aşağı Hisar'ın da birçok kapısı bulunmaktadır. Bu kapıların Osmanlı döneminde kullanılanları şunlardır: Zağnos burcu ile köprü arasında Zağnos veya İmaret Kapısı yer alır. Batıya iki Sotka (süt) kapısı açılmakta, Lynch haritasında bu surlar önünde bir hendek göstermektedir. Kuzeyde ise limana açılan Moloz Kapı bulunmaktadır. Aşağı Hisar surları doğudan liman kulesi yakınındaki Mumhane Kapısı ile daha güneydeki Pazar Kapısı'na sahiptir.

Trabzon'da önemli kolonileri bulunan Cenova ve Venedikliler şehrin doğusunda, surların dışında bugünkü limana hakim bir noktada küçük bir kale yaptırmışlardır. Kale Parkta kalıntıları görülen bu kalenin kaynaklarda adı Leonkastron-Güzel hisar olarak geçmektedir.

Trabzon şehrinin çevresini savunmak için yapılan kalelerden birisi de Akçaabat'ın

batısındaki Akçakale'dir. 13. yüzyılda yapılmış, daha sonra Osmanlı döneminde de kullanılmıştır.

Su kemerleri

İmaret Su Kemeri Trabzon kalesine batıdan su getiren beş gözlü bir su kemeridir. Bazı kaynaklar su kemerini Justinyen zamanına tarihlendirirlerse de büyük bir ihtimalle 13. yüzyılda yapılmıştır.

Kuzgundere Su Kemeri Yeni Cuma Mahallesi ile Kale arasındaki Kuzgundere üzerinde yer alır. İki gözlü bir su kemeridir. St. Eugenios'a atfedilmekte ve Justinyen zamanına, 6. yüzyıla tarihlendirilmektedir.

B- Kiliseler

1- Küçük Ayvasıl (St. Anna) Şehrin en eski kiliselerinden birisidir. Üç nefli bir bazilikadır. Narteksi yoktur. Nefler içten ve dıştan yuvarlak planlıdır. Zeminde kriptası bulunur. Naosta 'T' şekilli iki ayak ile iki iyon başlıklı sütun bulunur. Giriş kapısında bir Bizans kabartması ile 884-885 tarihinde 1. Basil zamanına ait onarım kitabesi bulunmaktadır. İçerisinde daha geç dönemlere ait fresk kalıntıları bulunmaktadır.

2- Yeni Cuma Camisi (St. Eugenios) Trabzon'un kurtarıcı ve koruyucu azizi Eugenios'a izafe edilmiştir. İlk kilisenin ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Araştırmacılar ilk yapının bazilika olduğunu belirtmektedirler. Ayrıca 1291 yılına ait bir kitabe bulunmuştur. Bugünkü yapının 14. yüzyılda haç planlı olarak inşa edildiği muhtemeldir.

Yapının bugün narteksi yoktur. Üç nefli ve üç apsislidir. Orta apsis içten yuvarlak dıştan beş köşelidir. Diğerleri içten at nalı, dıştan yuvarlaktır. Merkezi kubbe doğuda haç biçimli iki ayağa, batıda yuvarlak iki dorik sütuna pandantifler yardımıyla oturur. Yan neflerin üzeri tonozlarla örtülmüştür.

Bu yapıda da fresk izleri ve zemin mozayiklerinin kalıntıları bulunmaktadır. Ayrıca orta apsisin dışında kartal ve güvercin kabartmalarına yer verilmiştir.

Trabzon'un fethinden sonra camiye çevrilen yapıya kuzey giriş kısmı ile minare ilave edilmiştir. Büyük apsisten bir giriş daha açılmıştır. Taştan yapılan mihrap barok karakterlidir. Minberi ahşaptan yapılmış olup sade bırakılmıştır. Mahfilde iyi bir ahşap işçilik görülür. Bu ilavelerden başka caminin içinde çok değerli kalem işi süslemeler vardır. Pandantiflerin yazıları ünlü hattat Hafız Hasan Rıfat'ın eseridir. Kullanılan diğer kısımlardaki yazı ve nakışlar yenilenmiştir.

3- Orta Hisar Camisi (Panaghia Chrysokephalos) Yapı altınbaşı Meryem Kilisesi Chrysokephalos olarak adlandırılmıştır. Kuruluşu 914 yılına kadar inmektedir. Bu yapının manastır içerisinde bazilikal planlı olarak yapıldığı sanılmaktadır. Bugünkü planın esası 12. yüzyılda gerçekleştirilmiş olmalıdır. Araştırmacılar yapının esas onarım devri geçirdiğini belirtmişlerdir. Ana plan Yunan haçı şeklindedir. Üç nefli olan yapının apsisi içten yuvarlak dıştan çokgendir. Bir iç ve bir de dış narteksi vardır. Kuzey girişi 14. yüzyılda inşa edilmiştir. Merkezi kubbe pandantillere oturur ve 12 köşeli yüksek bir kasnaga sahiptir. Zamanında şehrin baş kilisesi, katedrali olduğu için yapının süslemesine önem verilmiştir. Freskler bugün sıvanmıştır. Berna duvarlarında ve zeminde opus sectile tarzında mozaik süsleme yer almaktadır.

Fetihten sonra camiye çevrilmiş ve belki de Fatih, ilk cuma namazını burada kılmıştır. Fatih Medresesi de yapıya bitişik olarak kurulmuştur. Türk devrinde cami-nin esas girişi kuzeye alınmış, güney duvarının ortasına bir mihrap yerleştirilmiş, minber konulmuş ve minare yapılmıştır.

Mihrap taştan yapılmış olup, süsleme bakımından zengindir. Mihrabı çevreleyen geometrik geçmeli bordürler, mukarnaslı niş ve alınlığındaki rozetler, Selçuklu örneklerini hatırlatmaktadır. Ceviz ağacından yapılmış minber değerli bir sanat eseridir.

Orta Hisar Camisi'ne değişik zamanlarda nakışla süslemeler yapılmış ve kitabeler konulmuştur. Mihrabın doğusundaki oda 1842 yılında kütüphane haline getirilmiş ve kapısı üzerine bir kitabe yerleştirilmiştir.

4- Ayasofya Camisi (St. Sophia) Trabzon Ayasofyası, bölgenin son Bizans devri yapıların en önemlilerindendir. Yüzyıllar boyu şehri ziyarete gelen seyyah ve araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Şehrin batı yönünde ve 2 km dışarıda bir manastır kompleksi içinde yapılmış bir kilisedir. Trabzon'daki Komnenos Devleti krallarından I. Manuel zamanında 1250-1260 yıllarında yapıldığı kabul edilmektedir. Kilisenin yerinde daha eski bir yapının var olduğu sanılmaktadır. Kuzeydeki sütunlu ve üç apsisli şapel yapıdan daha eskidir. Yapının 25 metre batısındaki çan kulesi 1427 yılında yapılmıştır.

Şehir fethedildikten sonra ancak 1573 yılında camiye çevrilmiştir. 1864 yılında harap olan cami, Bursalı Rıza Efendi'nin teşvikiyle onarılmıştır. I.Dünya Savaşı yıllarında depo ve askeri hastane olmuş daha sonra tekrar cami olarak kullanılmıştır. 1958-1962 yılları arasında Edinburg Üniversitesi ile Vakıflar Genel Müdürlüğü işbirliği sonucu restore edilerek 1964 yılında müze olarak ziyarete açılmıştır.

Çok iyi bir taş işçiliğinin görüldüğü yapı doğu-batı yönünde uzanır. Dört sütunla Yunan haçı planında yapılmıştır. Batısında, güneyinde ve kuzeyinde portikler vardır. Nartekse sahip olan kilisenin naosu üç neflidir. Her nef doğu yönünde bir apsise sahiptir.

Orta apsis içten yuvarlak dıştan beş köşeli diğerleri ise yuvarlaktır. Narteksin üzerinde bir şapel vardır. Yüksek kubbe kasnağı 12 köşelidir. Kilise ana kubbenin etrafında değişik tonozlarla örtülmüş çatıya farklı yükseltiler verilmiştir.

Yapı taş süsleme ve fresk bakımından çok zengindir. Güney portığının alınlığında bir friz halinde Adem ile Havva'nın cennetten kovulmaları anlatılmıştır. Kemerin kilit taşı üzerinde Komnenosların sembolü tek başlı kartal motifi bulunmaktadır. Bu cephede ve diğer cephelerde benzer kuş figürlerine, hayali yaratıklara, geometrik ve bitkisel süslemelere yer verilmiştir.

Restorasyon sırasında özellikle narteks bölümünün freskleri iyi durumda ortaya çıkarılmıştır. Apsisin yarım kubbesinde Tahtta oturmuş Meryem, berna üzerinde Hz. İsa'nın göğe çıkışı tasvir edilmiştir. Ana kubbede pantokrator İsa, pandantifler üzerinde Hz. İsa'nın doğumu, haç üzerinde ölümü, cehenneme inşi, vaftiz sahneleri

bulunur. Ana mekânın batısındaki tonozun güneyinde son akşam yemeği sahnesi görülür. Nartekste Hz. İsa'nın mucizeleri, İncil yazarlarının sembolleri gibi fresklere yer verilmiştir. Naos'un zemininde yer alan androloklu opus sectile tarzındaki mozaik kiliseden daha sonra yapılmış olmalıdır.

5- Kudrettin Camisi (St. Philip) Çömlekçi Mahallesi'ndedir. Tek nefli ve kubbeli bir yapıdır. Apsis içten yuvarlak, dıştan beşgen planlıdır. Sonradan batı kısmına beşik tonozlu bir kısım ilave edilmiştir. Bu sırada yüksek kasnaklı kubbe yapılmış olduğu sanılmaktadır. Araştırmacılar, ilk yapıyı 14. yüzyılın başlarına tarihlemektedirler. 1461 yılında katedral olmuş, 1665 yılında ise camiye çevrilmiştir.

6- Nahip Camisi (St. Andrew) Pazarkapı Mahallesi'nde, bazilikal planlı küçük bir yapıdır. Nefleri dört sütun ayırır, örtü beşik tonozdur. At nalı planlı apsilerin ortadaki dışarıdan beş köşelidir. Kuzeydeki kısım sonradan ilave edilmiştir. 14. yüzyıla tarihlenen yapı fetihden sonra camiye çevrilmiştir.

7- Akçaabat St. Michael Tek nefli ve kubbeli bir kilisedir. Plan bakımından St. Philip Kilisesi'ne benzemektedir. Bu yapı iki safha geçirmiştir. Kubbe çok yüksek tutulmuştur. İçerisindeki opus sectile tarzındaki mozaikler ile taş işçiliği özellikle apsisinin hareketli dış yüzü dikkat çekicidir. 14. yüzyıla tarihlenmektedir.

C-Manastırlar

1- Kızlar Manastırı (Theokephastos) Boztepe'nin eteklerinde şehre hakim bir mevkide kurulmuştur. İki teras üzerine inşa edilen manastır kompleksi, yüksek bir koruma duvarı ile çevrilmiştir.

Manastır 111. Alexios zamanında (1349-1390) kurulmuş, birkaç defa onarılmış, son şeklini 19. yüzyılda almıştır. İlk olarak güneyde içinde kutsal su bulunan Kaya Kilisesi ve onun girişindeki şapel ve birkaç hücreden ibarettir. Kaya Kilisesi'nin içerisinde kitabeler ve Alexios 111, karısı Theodora ve annesi Firene'nin portreleri yer almaktadır.

2- Kaymaklı Manastırı Trabzon'un 3 km güneydoğusunda Boztepe'nin Değirmendere vadisine bakan yakasında kurulmuştur. Ermeni cemaati tarafından Alexios IV zamanında 1424 yılında inşa edilmiştir. Yapılar topluluğu dikdörtgen bir alan içerisinde, ortada tek apsisli kilise, kuzeybatıda çan kulesi, güneydoğuda ise küçük bir şapel ve manastır hücrelerinden oluşmaktadır. Manastır yapıları birçok defa onarım görmüştür. En eski kısım kilisenin beşgen apsis bölümüdür. Kilise içindeki freskler, 18. yüzyıla tarihlenmektedir.

3- Sumela Manastırı Maçka ilçesinin Altındere Köyü sınırları içinde Karadağ üzerinde tabii bir kaya mağarası içinde kurulmuştur. Tarihi kaynaklar Komnenosler devrinde kurulduğunu belirtiyorlar. Özellikle 111. Alexios zamanında (1349-1390) gelişmiştir. Osmanlı döneminde manastıra armağanlar verilmiş, vakıflar ve haklarının korunması için fermanlar çıkarılmıştır.

Ayazmanın yanındaki mağaranın önüne bir apsis yapılarak Kaya Kilisesi meydana getirilmiştir. En eski kısım burasıdır. Apsisin dışında kat kat freskler vardır. Bu gün görülen freskler, 18. yüzyıla tarihleniyor. Manastır esas gelişmesini 19. yüzyılın ortalarında sağlamıştır. Bu binalarda Türk sivil mimarisinin etkileri görülür.

4- Vazelon Manastırı Maçka ilçesinin Kiremitli Köyü'nün 7 km batısında çam ormanları içerisinde bulunur. Bu manastırda da bir mağara ve ayazma vardır. İlk manastır mağaranın önünde kurulmuştur. Bugün ayakta kalan mağaranın önündeki kilise ve keşiş odaları, 19. yüzyıla aittir. Kompleksin 9 km kuzeyindeki şapel 15. yüzyıla tarihlenmekte ve içerisinde değerli freskler bulunmaktadır.

Benzer bir manastır Maçka'nın Şimşirli Köyü yakınlarındaki Kuşul (Peristera) Manastırı'dır. Bu manastır 8. yüzyılın ortalarında kurulmuş ve daha sonra gelişmiştir. Günümüze ancak manastırın temel izleri gelebilmiştir.

II. Türk Devri Yapıları

Trabzon şehri, yeşil bitki örtüsü ile Karadeniz'in mavi sularının birleştiği bir kıyı şeridi üzerinde kurulmuş önemli bir tarih, kültür ve sanat merkezidir. Osmanlı fethinden

li iki gözü olan bir köprüdür. Tarihi kaynaklar bunun yerinde iner kalkar ahşap bir köprünün varlığından söz ederler. Bununla birlikte köprü ayaklarında Roma ve Bizans devri işçiliği görülmektedir. Araştırmacılar köprüde dört yapı evresi tespit etmişlerdir. 15. yüzyılda Zağnos Paşa'nın onarımından sonra da köprü elden geçirilmiştir.

Değirmendere Köprüsü 1891 tarihinde Nemlizadeler tarafından yaptırılmış dört gözlü bir köprüdür. Ayrıca batı tarafında bir de tahliye kemeri bulunur.

Cephanelik Trabzon yapıları içinde en çok dikkati çeken ve tartışılan bir yapıdır. Yapının Yıldız Sarayı albümlerindeki resminin altında H. 1305 yılında yaptırıldığı yazılıdır. Kapısı üzerindeki II. Abdülhamit tuğrası ve kitabede bunu doğrular. Cephaneliğin 1887 tarihinde yaptırıldığı kesin olarak anlaşılmaktadır.

Yaklaşık 25 ve 40 m çapında iç içe dairevi iki bölümden oluşmaktadır. İç bölüm dört, dış bölüm ise üç katlıydı; iç ve dış yapılarda oval kemerli on üçer adet pencere bulunmaktadır. Yüksek bir koruma duvarı içine alınmış olup batı yakınında ise karakol hanesi vardı. 1916-1918 Rus işgali sırasında mühimmat deposu olarak kullanılmış ve 9 Temmuz 1919'da bir patlama ile örtüsü yıkılmıştır.

B- Camiler

1- Büyük İmaret (Hatuniye) Camisi Yavuz Sultan Selim'in annesi Gülbahar Hatun'un hatırası için Orta Hisar'ın batısında, Zağnos Köprüsü'nün yakınında bir külliye içerisinde yapılmıştır. Külliye'den cami ile türbe günümüze gelebilmiş; imaret, medrese, hamam ve mektep yıkılmıştır. Mektebin yerine 1899 tarihinde bugünkü Gülbahar Hatun İlkokulu yapılmıştır. Kaynaklar Gülbahar Hatun'un ölümünden sonra 1514 yılında yaptırıldığını göstermektedir. Caminin inşa kitabesi yoktur. Cami erken devir Osmanlı mimarisinde ayrı bir plan tipi oluşturan Zaviyeli Camiler grubuna girmektedir. Duvar işçiliği özenlidir. Pencereleler, son cemaat mahalli, kemerleri ve minarede koyu gri ve sarımsı beyaz taş kullanılmıştır. Caminin örtüsü kurşun kaplıdır.

Mihrap mermerden yapılmıştır. Kenar bordürleri sade, tepeliği bitkisel süslemelidir. Beşgen niş mukarnaslı bir kavsara ile son bulur. Köşeliklerinde ikişer kabara (gülbezek) motifi yer alır. Minberde mermer olup sade bırakılmıştır.

Caminin klasik dönem süslemeleri bozulmuştur. Bugünkü süslemeler son onarımlarda yapılmıştır. Avlusundaki şadırvan eskiden kubbe ile örtülüydü. Bu örtü son onarımlarla konik külaha dönüştürülmüştür.

2- İskender Paşa Camisi Avlusunda yer alan medresesi yıkılmış, batı tarafındaki mezarlık kaldırılmıştır. Burada sadece İskender Paşa'nın mezarı bırakılmıştır. Camiye

değişik zamanlarda ilaveler yapılmış ve onarımlarla orijinalitesi bozulmuştur. Çok iyi bir taş işçiliğine sahiptir. Minare, tuğla ve renkli taşlarla alması tarzda yapılmıştır.

Yapının esas planı İznik'teki Yeşil Cami'ye benzemektedir. Muhtemelen öndeki üçbölümlü olan son cemaat yeri son onarımlarla değiştirilmiş ve kırma çatı ile örtülmüştür. Son cemaat mahallinden ara bölüme girilir. Burası, yan duvarlara ve güneyden iki sütuna oturan ortada bir kubbe, doğu ve batısındaki tonoz parçaları ile örtülmüştür. Harim kısmı pandantiflere oturan bir kubbeye sahiptir.

Mihrap ve minber mermerden yapılmış, 19. yüzyıl barok süslemelerine sahiptirler. Üzerlerinde iri yapraklı kıvrım dalı bordürler, kartuşlar bulunmaktadır. Caminin içerisinde kalem işi süslemeler de bulunmaktadır.

Caminin H.936, M. 1529 tarihli inşa kitabesi cephedeki giriş kapısı üzerindedir. Ayrıca burada yapının bugünkü haline kavuştuğu 1882 yılı onarımına ait kitabe de bulunmaktadır.

3- Erdoğan Bey Camisi H.985 M. 1577 yılında Trabzon Valisi Erdoğan Bey tarafından yaptırılmıştır. Cami birçok onarım geçirmiş ve geniş ölçüde özelliklerini yitirmiştir.

Son cemaat mahalli ile harimin girişindeki ahşap mahfiller üstten irtibatlıdır. Mihrap nişinin mukarnaslı bir kavsarası vardır. Köşeliklerde birer gülbezek ile üst kısımda yazı kuşağı yer alır. Burada bulunan H. 1317, M. 1899 tarihi caminin son onarımına aittir. Minber ahşap olup sade bırakılmıştır.

4- Musa Paşa Camisi Orta Hisar'da kendi adıyla anılan sokak üzerinde yer alır. Osmanlı mimarisinde yaygın olan tek kubbeli camilerin güzel örneklerinden birisidir. Giriş kapısı üzerindeki kitabesinden H.1079, M.1668 yılında Musa Paşa tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

5- Konak Camisi Trabzon'un kırma çatılı camilerinden birisidir. Cephede muntazam, yarlarda kaba yonu taş duvarlara sahiptir. Plan, bir son cemaat yeri ve harim kısmından meydana gelmektedir.

Harim kısmına yüksek tutulmuş barok tezyinatlı bir kapı ile girilir. Giriş kısmında ahşap mahfil bulunur. Aydınlatma iki yandaki ve kuzeydeki pencerelerle sağlanmıştır. Mihrap taştan yapılmıştır. Yan bordürleri, sütunceler ve tepelik kısmı barok karakterli kıvrım dal ve çiçeklerle süslenmiştir.

Caminin kesin yapım tarihi bilinmemektedir. H.1258, M. 1842 tarihli vakıf defterinde kayıtlıdır. Bugünkü yapı kapısındaki onarım kitabesine göre H.1301, M. 1883

tarihinde yapılmıştır.

6- Semerciler Camisi Şehrin ticari merkezinde, bedesten ve Çarşı Camisi yakınında inşa edilmiştir. H.1173, M.1759 tarihli vakfiyesi bulunmaktadır. Değişiklik ve onarımlarla günümüze gelmiş, kırma çatılı bir camidir. Giriş kısmının üzerinde H.1236, M.1820 tarihli onarım kitabesi bulunmaktadır.

7. Çarşı Camisi Cami, uzun yıllar Trabzon'da valilik yapmış Hazine Darzade Osman Paşa tarafından H.1225, M.1839 yılında yaptırılmıştır. Caminin kurulduğu saha eğimli olduğu için kuzey cephesinde son cemaat mahallinin altına dükkanlar yerleştirilmiştir. Şehrin en büyük camisidir. Yapıda muntazam bir taş işçiliği göze çarpar. Örtüsü bütünüyle kurşunla kaplanmıştır. Kapı ve pencere silmelerinde barok süslemeli bordürler görülür.

Cami, son cemaat mahalli ve harim kısmından meydana gelmekte ve altı istinatlı olarak planlanmış bulunmaktadır. Son cemaat mahalli üç bölümlü, kubbeli dört sütunun arasına yerleştirilen ince perde duyarlı ampir bir revaktan meydana gelmektedir.

Minare, batı köşesinde yer almaktadır. Son cemaat yerinden yuvarlak kemerli bir kapı ile harime girilir. Caminin inşa kitabesi bu kapı üzerinde bulunur. Harimde giriş bölümünün üzerinde mahfil yer almaktadır. Bu mahfile kapının iki yanında duvara gömülü merdivenlerle çıkılır. Harimin ayrıca doğu ve batıya açılan iki kapısı daha bulunmaktadır. Batıya açılan kapı süslemeli ve tuğralıdır.

Mermer mihrap bütünüyle barok (ampir) süslemelidir. Nişi yivli olup kavsarası mukarnas sıraları ile doldurulmuştur. Yan bordürler ve alınlık üzerinde kıvrım dallar ve rozetler tam bir plastik ifade taşırlar. Alınlıkta kitabe, köşeliklerde iki rozet bulunur. Üstte dış bordürde askılara yer verilmiş, taş kısmının ortasında "Allah" yazısı üzerinde vazoda karanfiller bulunmaktadır. Minber de mermerdir. Aynalıkları ve korkulukları üzerinde barok kıvrım dallar, rozetler ve askılara yer verilmiştir. Kubbe, pendentifler ve yan duvarlarda mevcut olan nakışlar yenilenmiştir.

8- Tavanlı Camisi Trabzon'un tipik çatılı camilerinden birisidir. 1874 yılında Nemlîzadeler tarafından yapılmıştır. Geniş bir haziresi vardır. Dikdörtgen planlı olan yapı son cemaat mahalli ve harim kısmından meydana gelmektedir. Kalın taş duvarlar özenli bir işçilik gösterir.

Harimin giriş kısmı üzerinde ahşap mahfil yer almaktadır. Caminin aydınlatılması bütün cephelerdeki pencerelerle sağlanır. Taş mihrap bordürleri vazodan çıkan ağaçlar ve kıvrım dallarla kabartma olarak süslenmiştir. Minber sade tutulmuştur. Harimin ahşap

tavanı da ortada göbeklidir.

9- İç Kale Camisi (Şirin Hatun Mescidi) Sultan II. Beyazıt'ın eşi Şirin Hatun adına oğlu Şehzade Abdullah tarafından H.875, M. 1470 yılında yaptırılmış, bugünkü şeklini 1891 yılında almıştır.

Son cemaat mahalli ve harim kısmından oluşan kırma çatılı bir camidir. Son cemaat yerinin batısındaki minare son yıllarda yapılmıştır. Harimin giriş kısmı üzerinde ahşap mahfili bulunmaktadır. Caminin inşa kitabesi girişte sağdaki yeni çeşme üzerindedir.

C- Medrese ve Muvakkithaneler

Trabzon'da Osmanlı döneminde önemli medreseler yapılmıştır. Bunlar: Fatih, imaret (Hatuniye), Iskender Paşa, Hamza Paşa (Küçük İmaret) Zeytinlik, Çarşı Camisi, Müftü Camisi, Pazarkapı Camisi ve Saraçzade medreseleridir. Bu medreselerden sadece Orta Hisar'da Fatih Medresesi'nin kuzeyindeki Saraçzade Medresesi'nin bir bölümü günümüze gelebilmiştir.

Orta Hisar Muvakkithanesi Orta Hisar'da Fatih Camisi'nin kuzeyinde yer alır. Bugün imam odası olarak kullanılmaktadır. Sokak cepheleri köşelerle hareketlendirilmiş ve her yüze bir pencere yerleştirilmiştir. Kitabesi olmayan yapıyı 19. yüzyıla tarihleyebiliriz.

D- Türbeler

1- Gülbahar Hatun Türbesi Büyük İmaret (Hatuniye) Camisi'nin doğusunda yer alır. Yavuz Sultan Selim'in annesi Gülbahar Hatun için 1506 yılında yaptırılmıştır.

Türbe iyi bir taş işçiliği gösterir. Sarımsı renkli kesme taşlardan inşa edilmiştir. Pencerelerinin tahfif (sağır) kemerlerinde olduğu gibi gri taşlar dekoratif olarak kullanılmıştır. Sekizgen planlı türbe gövde üzerinde yine sekizgen bir kasnağa sahiptir. Kubbe sekiz köşeli olup kurşunla kaplanmıştır.

2- Emir Mehmet Türbesi Eski Kabak Meydam'nda Trabzon Lisesi'nin güneyinde yer alır. Kitabesinden 1523 yılında Emir Mehmet için yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Ancak yakınındaki Kadiri Tekkesi (Hatuncuk Camisi) Şeyhi Osman Baba da 1877 yılında bu türbeye defnedilmiştir.

Sekizgen planlı türbe kesme taştan yapılmıştır. Girişi kuzeydoğudandır. Mevcut iki pencere doğu ve batıya açılmaktadır. Kapı ve pencereler sağır sivri kemerlere sahiptir. Kurşun kaplı kubbe sekizgen bir kasnak üzerine oturur.

3- Açık Türbe (Hamza Paşa Türbesi) Küçük İmaret Mezarlı'ğında, Hamza Paşa Camisi'nin doğusunda yer alır. 18. yüzyıla tarihlenen altı köşeli baldaken bir türbedir. içerisinde üç mezar bulunmaktadır. Bunlardan H. 1148, M. 1735 tarihli olan Hamza Bey'e aittir.

E- Bedesten ve Hanlar

1- Bedesten Trabzon çarşısının merkezinde yer alan şehrin en eski ticaret yapısıdır. Örtüsü yıkılmış, harap vaziyettedir. Dıştan 20. 60 x 22.60 m. boyutları ile kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Türk bedestenleri içerisinde tek kubbeli olan tek örnektir.

Duvarlar cepheyi ikiye bölecek şekilde inşa edilmiştir. Alt bölüm düzgün taşlarla inşa edilmiştir. Duvarlar üstte daha içeriye çekilip köşeler pahlanarak inşa edilmiş, üstte kirpi saçakla son bulmaktadırlar. Alt bölümde kapılar, üst bölümde ise pencereler taş sögeli tuğla teğet kemerlidir.

Bedestenin iki katlı olduğu ileri sürülmektedir. Bu kabul edilirse fevkani katın ahşap olarak gerçekleştirildiğini söyleyebiliriz. Zemin katta ortada bir su kuyusu olduğu bilinmektedir.

Tarihlendirilmesi konusunda kesin bir sonuca varılmamıştır. Bazı araştırmacılar yapının Trabzon Komnenosları zamanında yapılmış olabileceğini ileri sürerler. Var olduğu söylenen Osmanlı dönemi kitabesi bulunamamıştır.

Duvar işçiliğinde farklı safhalar görülüyor. Özellikle sivri kemerler, iç ayaklardaki almaşık duvarlar, tromplar Türk mimarisinin özellikleridir. Ayrıca yapı Gülbahar Hatun Vakıfları arasında gösterilmiştir. Bunun için yapının fetihten sonra 15. yüzyıl sonlarında yapıldığını söyleyebiliriz.

2- Taşhan Osmanlı dönemi avlulu, iki katlı şehir hanlarının güzel bir örneğidir. Kaynaklara göre 1531-33 yılları arasında Trabzon Valisi Iskender Paşa tarafından yaptırılmıştır. Muhtelif zamanda yapılan onarımlarla günümüze gelmiştir. Kuzey cephesine geç devir dükkanları eklenmiştir. Duvarlar düzgün yonu taştan yapılmıştır. Revak kemerleri ve tonoz örtü tuğladır. Önceleri alaturka kiremit kaplı olan çatısı 1980 yılındaki onarımda beton mozayik olarak değiştirilmiştir.

3- Vakıf Han (Gön Han, Attar Han) Bedesteni kuzey batısında yer alır. Üç katlı avlulu bir handır. Birlikte inşa edildiği güneydoğu kısmındaki caminin şadırvanı üzerindeki kitabeye göre H. 1196, M. 1781 yılında Hacı Yahya adında bir hayırsever tarafından yaptırılmıştır.

Zemin katın esas girişi doğudandır. Açık avluyu revak ve arkasındaki odalar çevirir. 1. katın girişi güneydedir. Bu katta cephede dört dükkan, şadırvan ve caminin giriş kapısı bulunmaktadır. Avlu etrafında sıralanan odalar farklı büyüklüktedir.

Kuzeyde orta kısımda bir eyvan yer alır. 2. katta revaklı avlu odaları ve cami bulunmaktadır. Bu caminin güneydoğu köşesindeki minaresi yıkılmıştır.

4- Alaca Han Bakırcılar semtinde avlulu üç katlı bir handır. Kesin yapılış tarihi bilinmemektedir. Yakınındaki Alaca Hamam ile birlikte 18. yüzyıla tarihlenmektedir.

Bütünüyle dikdörtgen planlı han iyi bir taş işçiliği gösterir. Örtüsü alaturka kiremittir. Bütün cepheleri yapılarla kapatılmıştır. Ana giriş kapısı batı tarafta cephe-nin ortasındadır. Revaklı avlunun çevresinde odalar sıralanmıştır. Zemin katta depolar 1-2. katlarda odalar yer almaktadır.

F- Hamamlar

Trabzon, hamam yapıları bakımından çok zengindir. Fetih öncesinden kalan birkaç hamam onarılmış veya yenilenerek kullanılmıştır. Osmanlı döneminde çok sayıda hamam inşa edilmiştir. Bunların bir kısmı yıkılmış veya harap durumdadır, bazıları ise halen kullanılmaktadır. Bunların en önemli örnekleri şunlardır.

1- Tophane Hamamı Pazar Kapı Camisi'nin kuzeyinde yer alan hamam, büyük değişikliklere uğramıştır. Araştırmalar H. 900, M. 1494 yılında Kasım adlı bir mimar tarafından yapıldığını ortaya koymuştur.

Bugün kullanılan hamam, doğu-batı yönünde uzanmaktadır. Yapıya batıdaki yenilenmiş soyunmalıktan girilir. Soğukluğun güney bölümü kapatılmış, kuzeyinde helalar bulunmaktadır. Sıcaklık kısmı haçvari dört eyvanlı bir plana sahiptir. Ancak güneybatıdaki halvete de girilememektedir.

2- İskender Paşa Hamamı Çarşı camisinin güneyinde yer alan bir çifte hamamdır. İskender Paşa'nın vakıfları arasında adı geçmektedir. 1521-1533 yılları arasında yapılmış olmalıdır. Erkekler kısmı batı tarafındadır. Bu kısım soyunmalık, soğukluk ve dikdörtgen planlı sıcaklıktan meydana gelir. Kadınlar kısmı da soyunmalık, soğukluk ve iki hücreden ibaret sıcaklıktan oluşmaktadır.

3- Sekiz Direkli Hamam Pazar Kapı Mahallesi'nde yer alır. Trabzon Belediyesi'nce onarılmış kuzeyindeki soyunmalık kısmı yeniden yapılmıştır. Soyunmalığın güney köşesinden soğukluğa girilir. Sıcaklık bölümü kare planlıdır. Köşelere yerleştirilmiş duvar yükseklikleri 2.5 metre olan dört halveti vardır. Ortada sekizgen göbektaşı ve

etrafında yuvarlak kemerlerle birbirine bağlanan sekiz sütun, sekizgen planlı kubbemsi bir tonozu taşır. Bu tonozla yan duvarlar arasındaki boşluk çepeçevre beşik tonozla örtülmüştür.

Hamamın tarihlendirilmesi tartışmalıdır. Bazı kaynaklarca Selçuklu hamamı olarak adlandırılır. Yapının mimari özelliklerinden dolayı 18. yüzyıla tarihlendirilmesi gerekir düşüncesindeyiz.

4- Hacı Arif Hamamı Pazarkapı Camisi'nin güneyinde yer alır. Doğu batı yönünde kurulmuştur. Soyunmalık kısmı yıkılmış olup bakımsız ve haraptır. Soğukluk bölümünden sonra haçvari dört eyvanlı ve köşe hücreli planlı sıcaklık bölümüne girilir.

Elipitik kubbeler, kemerler, kurna süslemeleri Türk ampir üslubunu göstermektedir. Bu bakımdan yapıyı 19. yüzyılın ilk yarısına tarihleyebiliriz.

5- Meydan Hamamı 19. yüzyılın sonlarında Kazazedeler tarafından yaptırılmış bir çifte hamamdır. Erkekler bölümü doğudadır. Soyunmalık kısmı orijinalliğini korur. Soğukluktan sonra ılıklikliğe girilir. Sıcaklık kısmında dört eyvanlı köşe hücreli plan uygulanmıştır. Yalnız doğudaki halvetlerin duvarları yapılmamıştır. Kadınlar bölümü, kuzey-güney doğrultusunda uzanır. Soyunmalık, soğukluk ve sıcaklık kısımlarından meydana gelir. Sıcaklık, haçvari dört eyvanlı köşe hücreli plana sahiptir.

G- Çeşmeler

Trabzon, suları ve çeşmeleri bakımından da zengindir. Şehirde Osmanlı döneminde kaynak sularından beslenen 100'e yakın çeşme yapılmıştır. Ne yazık ki bu yapıların en güzel örnekleri ya yıkılmış veyahut da kötü onarımlarla tanınmayacak hale sokulmuştur.

1- İskender Paşa Çeşmesi İskender Paşa Camisi'nin doğusunda yer alır. Çeşmenin orijinal cephesi eyvan şeklinde ova¹ bir kemere sahiptir. Kemerinin içinde kitabesi bulunuyordu. Bu çeşme yıktırılarak yerine bugünkü iki cepheli mermer kaplamalı yeni çeşme inşa edilmiştir. Eski çeşmeden sadece kuzeydeki 1520 tarihli kitabe kalmıştır.

2- Seyyit Mehmet Çeşmesi Atapark'ın kuzey duvarına taşınmıştır. Aynı cadde üzerinde jandarma binasının karşısında yer alıyordu. Sivri kemerli tipik bir Osmanlı çeşmesiydi. Kitabesine göre 1500 tarihinde yaptırılmıştır. Taşınırken yakılarak bugünkü tanınmaz hale sokulmuştur.

3- Abdullah Paşa Çeşmesi Zağnos Paşa Kulesi'nin doğu girişinde yer alır. Çeşme zamanında bugünkü Taksim Meydanı'ndaki su makseminin önünde inşa edilmişti. Caddeler genişletilirken sökülüp atılmış sonradan bugünkü yerine yerleştirilmiştir. Çeşme,

Trabzon Valisi Haznedanade Abdullah Paşa tarafından 1844 yılında mermerden yaptırılmıştır. Dikdörtgen formu cephe, düz sütuncelerle sınırlandırılmış birkaç kademeli saçak ve süslemeli taç kısmından meydana gelmektedir. Aynalık kısmının üzerinde dokuz satır halinde 18 beyitten oluşan Farsça kitabesi bulunmaktadır. Ampir üsluptaki çeşmelerin güzel örneklerinden birisidir.

4- Kabak Meydanı Şadırvanı Şehrin batısındaki eski cirit meydanında inşa edilmiştir. 16. yüzyıla tarihlenmektedir. Altıgen altyapı üzerine altı taş sütunun taşıdığı bir kubbe ile örtülüdür. Eskiden ongen gövdeli ve kubbe ile örtülü su haznesi son onarımında değiştirilmiştir. Alaturka kiremit kaplı olan kubbe örtüsü de bakıra dönüştürülmüştür.

H- Evler

Kaynaklardan, Trabzon'da çok güzel Türkevi örneklerinin mevcut olduğunu öğreniyoruz. Günümüze bu evlerin çok azı gelebilmiştir. Trabzon evlerinin oluşumunu büyük ölçüde iklim ve yapı malzemesi etkilemiştir.

Ana yapı malzemesi taş ve ahşaptır. Temeller taş, üst katlar dolma (karkas) ve bağdadi duvarlar kullanılmıştır. Örtü kırma çatı olup alaturka kiremit kaplıdır.

Evler genellikle iki katlıdır. Trabzon evlerinin ağaç ve çiçeklerle süslü bahçesi, avlusu vardır. Zemin katta taşlık, kiler, mutfak gibi yardımcı mekanlar bulunur. Esas yaşama katı, 1.kattır. Burada sofa etrafında odalar yer almaktadır.

Trabzon'un en eski tarihli evleri dış sofalı plana sahiptir. Bu evlerin çok azı günümüze gelebilmiştir. 19. yüzyıla ve sonrasına tarihlenen evler çoğunlukla iç sofalı planda yapılmıştır.

1- Yarımbyıkoğlu Evi Pazarkapı Mahallesi'nde Kundupoğlu sokaktadır. İki katlı dış sofalı planlı bir evdir. Kötü onarımlarla süsleme özelliklerini yitirmiştir. 1706 yılında yapıldığını kitabesinden öğreniyoruz.

2- Kundupoğlu Evi Yarımbyıkoğlu evinin güneyinde yer alır. Sadece bir kısmı ayakta kalmıştır. Zamanında dış sofalı planlıydı. Bugün onarılan fevkani, üst oda alçı, ahşap oyma ve kalem işi süslemelere sahiptir. 18. yüzyıla tarihlenmektedir.

3- Murathanoğulları Evi Ortahisar mahallesinde, Camii sokakta yer alan üç katlı, iç sofalı bir evdir. Çatısında köşk odalara yer verilmiştir. 19. yüzyıla tarihlenmektedir.

4- Atatürk Köşkü ve Müzesi Şehrin güneyinde çam ormanları ile çevrili Soğuksu'da yer alır. 1890 yılında Rus tebasından ve Rum zenginlerinden Konstantin

Kabayanidis tarafından yaptırılmıştır. Bu yazlık köşk daha sonra Hazineye kalmıştır. Atatürk, Trabzon'u ziyaretlerinde yapıyı gezmiş ve çok beğenmiştir. Bunun üzerine vilayetçe satın alınarak kendisine armağan edilmiştir. Ulu Önder, Trabzon'u üçüncü ziyaretlerinde, burada ikamet etmiştir. Daha sonra Trabzon Belediyesi'nce Atatürk Müzesi olarak düzenlenmiştir. Dört katlı kagir bir yapıdır. Cephe özellikleri ve mekan düzeni döneminin Avrupa mimarisinin özelliklerini taşır. Giriş katında Atatürk'ün dinlenme odası, yemek odası ve misafir odası bulunur. 1. katta ise yatak odası, yaver ve muhafız odası, 2. katta bir salona açılan iki küçük oda yer alır.

5- Trabzon Müze Binası (Kostaki Konağı) 20.yüzyıl başlarında Rum zenginlerinden Kostaki tarafından ikametgah olarak yaptırılmıştır. Dört katlı kagir bir yapıdır. Devrin Avrupa mimari özelliklerini yansıtır. Uzun yıllar resmi daire ve okul olarak kullanılmıştır. Yapının kuzey batısında sekizgen geniş bir oda, güneydoğusunda ise kule gibi dışa taşan poligon bir oda yerleştirilmiştir. Bu mekanların dışında ortadaki geniş salona değişik boyutta odalar açılmaktadır.

6- Nemlizade Konağı: Gazi Paşa Mahallesi'nde, Nemlizade Hacı Ahmet Efendi tarafından yapımına başlanılmış, 1892 yılında tamamlanmıştır. Haremlik, selamlık bölümlerden oluşan dört katlı dönemin Avrupai üsluplarını yansıtan bir yapıdır. Haremlik bölümünün zemin kat salon ve odalarında Kütahya çinileriyle oluşturulmuş panolar bulunmaktadır.

Trabzon 1960'lı yıllara kadar diğer tarihi şehirlerimiz gibi tarihi çevresini ve kimliğini koruyan bir kentti. Ne yazık ki çarpık kentleşme, çok katlı binaların yapımı sonucu şehrin yeşil dokusu ve silueti yok edilmiştir. Önemli örneklerini tanıtmaya çalıştığımız bu tarihi yapılar beton yığınları arasında sıkışıp kalmıştır.

Kent yöneticilerine ve hemşerilerine günümüze ulaşan bu tarihi mirasın korunması için büyük görevler düşmektedir. Hiç kimsenin bu güzel şehrin tarihi ve doğal kültür varlıklarını yok etmeye hakkı yoktur.

Prof. Dr.Haşim Karpuz

Trabzonda Yayla Kültürü ve Yayla Evleri

Dağlarla çevrili bölge, dört mevsim ılıman ve çok yağışlı bir iklime sahiptir. Yalalar bu yüksek dağ dizilerinin eteklerinde kurulmuşlardır. Dağlar üzerinde, değişik çiçekler, ağaçlarla süslü ormanlar arasında obalar, yaylalar mevcuttur. Bu yaylalar arasında Erikbeli, Derinoba, Karadağ, Sultan Murat yaylaları ünlüdür.

Bölgedeki köyler, dağlardan denize doğru inen akarsuların vadileri üzerinde kurulmuşlardır. Köylerde bulundukları coğrafi mevkiye göre çay, fındık, mısır tarımı ve hayvancılık yapılır. Kış ayları, köylerde dinlenilerek mevsimlik işler ve el sanatları yaparak geçirilir. İlkbahar gelince mart ve nisan aylarında tarlalar bellenir, mayısta ekinler ekilir. Mezrası olan aileler buradaki evlerine göç ederek bir ay kadar otururlar. Özellikle sürüler mezraya götürülür. Haziran başından eylül sonlarına kadar yaylaya göç edilir. Yayla dönüşü 1- 2 ay yine mezrada (güzlekte) oturulur. Kar yağıp havalar iyice soğuyunca köye inilir.

Yaylalar kışın tamamen ıssızdır. İlkbaharda karlar erimeye başlayınca erkekler yaylaya gidip evlerini kontrol ederler. Evlerin kardan, rüzgardan bozulan, kırılan yerlerini tamir ederler, çayırların çaplamalarını (çitlerini) düzeltirler. Köylerde de yayla hazırlıklarına başlanır. Yaylaya götürülecek eşyalar satın alınır. İneklerin çınakları (çanları) elden geçirilir, puruncaları (ineklere takılan püsküllü boncuklu başlık) dikilip boyatılır. Göç günü, köylülerce ortaklaşa belirlenir. Çünkü yaylanın taze otları birlikte otlatılacaktır. Genellikle ekinler ekilmişse ve havalar uygunsa, haziranın ilk haftasında yaylaya göç edilir.

Evden önce besimele ile evin büyüğü veya ananın ilki olan erkek çocuk çıkar. Yükler katır ve eşeklere yüklenir, büyükler de sırtlarına denkler ve sepetlerle bazı eşyaları alırlar. Bütün göçler köyün çıkışında birleşerek yola girilir.

*Yaylaya gideceğim
Yollara kona kona
Gelir bulursun beni
Evimi sora sora*

Göç sırasında çalgıcılar yaylacılara eşlik eder. Dinlenmeler sırasında kemençe, davul, zurna, eşliğinde horon tepilir, türküler söylenir; yaylası uzak köyler belirli obalarda veya mezralarda konaklar. Bu sırada geceleri yine eğlenceler düzenlenir. Trabzon - Şalpazarı'nda hala birçok köy, yaylalara böyle topluca, büyük şenliklerle göçmektedir.

Yaylalar yemyeşil, türlü çiçeklerle bezeli, kelebeklerin uçtuğu çayırara, cana can katan soğuk sulara, türlü ağaçlar, meşeler, çamlarla donanmış ormanlara sahiptir. Ormanlarda otlaklarda kuş sesleri, çan sesleri, koyun kuzu meleyişleri insanı gerçekten etkiler. Günün her saati yayla bir başka tarif edilmez güzelliğindedir. Bölge halkı yüzlerce türkü ile bu güzellikleri ifadeye çalışmıştır.

Yayla; ormanı, otlığı ve yerleşim alanı (obayı) içine alan bir bütündür. Yayla hayatı belli işleri yapmayı gerektirir. Kadınlar ev işlerini, hayvanlara ot temini ve ineklerin bakımını yaparlar. Erkekler, kışlık odun ve orman işlerinde çalışırlar. Çocuklar yaşlarına

göre çoğunlukla otlayan inekleri beklerler. Yaylada arpa, çavdar ekimi, patates dikimi, bazı sebzelerin (lahana, soğan) tarımı da yapılır. İneklerden sağılan sütlerden peynir, yağ, çökelek elde edilir. Bazı aileler arı kovanlarını, tavuklarını da yaylaya getirirler. Elde edilen ürünlerin bir kısmı satılır, bir kısmı tüketilir, bir kısmı da kışa saklanır. Bu tür ekonomik faaliyetlerin yanı sıra kış için ot ve yakacak odun da hazırlanır.

Bölgenin engebeli yüzey şekilleri, yağışlı iklimi yayla hayatını olumsuz yönde etkiler. 1905 tarihli Trabzon Vilayeti Salnamesi'nin yayla bölümünde bu husus şöyle anlatılıyor:

“Yaz mevsiminde sahil ahalisinin göçtükleri yaylalar birbiri ardına sıralanır.. İnsan herhangi bir tarafa gözünü gezdirmiş olsa böyle arızalı yerler görür ve bu yerde yaşayan halkın ne kadar çevik ve atik adamlar olmak lazım geleceğini anlar... Bazı defa kesif duman yığınlarından bir dakika önce gözünüzün önünde bulunan tabiat güzelliklerinden bir şey göremez olursunuz...”

Coğrafyanın bu şartlarına rağmen yayla; serin havası, soğuk suları, yeşil çimenleri ile her zaman sevilmiştir.

Trabzon'da yayla evleri küçük ebatlı olup birkaç ana mekandan teşekkül ettirilmiştir. Köy evlerinin küçük bir modeli şeklinde tasarlanmışlardır. Yapı malzemesi ahşap ve taştır. Örtüde, iç kısımlarda kalan ve ormanı az olan yaylalarda toprak, diğer kısımlarda ahşap (hartama-bedevra) kullanılır. Son yıllarda orman varlığının tükenmesi sonucu ahşap malzeme yerini biriket, tuğla ve saça bırakmıştır.

Yayla evleri, köy evleri gibi iki katlıdır. Zemin katın yarısına ahır yerleştirilmiştir ve duvarları taştır. 1. kat tamamen yaşama alanı olarak değerlendirilmiştir. Trabzon'un doğusunda ve batısındaki yayla evlerinin bölmelerinde farklılık görülür.

Akçaabat, Vakfikebir ve Tonya yaylalarında evin aşhanasına iki yandan iki kapı açılır. Bu kısmın zemini toprak olup ortasında ocak bulunur. Ocak yanında ihtiyarların yatmasına yarayan sedir - peyke yer alır. Aşhanada yemek pişirilir, iş yapılır ve oturulur. Aşhananın bir köşesinde kap kacak koyulan bir dolap, raf ve suluk bulunur. Aşhanadan bir kapı kapak ile ahıra inilir. Aşhana ile kiler arasında ahşap bir seki olan tahta üstü bulunur. Kilerde gençler, gelinler kalır, süt, peynir burada saklanır.

Trabzon'un doğusundaki yayla evlerinde, evlerin girişinde otana olarak adlandırılan bir bölme bulunmaktadır. Buradan aşhana veya göçevine girilmektedir. Aşhana veya göçevinden doğrudan kilere, odaya geçilmektedir. Aşhananın bir kısmı tahta döşeli, bir kısmı topraktır. Yine ocak ve suluk bulunmakta, aşhanaya açılan bölme sayısı bazen ikiye çıkmaktadır. Bu odalara süt ve peynir koyulmaktadır.

Her yayla evinin belirli, çevrili bir çayın vardır. Bu çayın eve yakın olan bir yerinde küçük bir bahçe yapılır. Burada lahana, soğan gibi sebzeler üretilir. Koyun sürüsü olan evlerin ağılı da evin yakınlarında kurulur. İnekler ve koyunlar obanın dışında yaylımlarda otlarlar.

Yaylalarda halkın ihtiyaçlarını karşılayabileceği birkaç dükkan kahvehane, fırın, han, cami gibi yapılar bulunur. Büyük obalarda cuma günleri pazarlar kurulur. Çevre obalardan gelen halk burada alış veriş yaparlar, buna yayla haftası denir.

Yaylada birlikte yapılan işlerin başında ot biçimi gelir. Köydeki tarla işleri bitince, bütün yetişkinler, gençler-gelinler yaylaya çayırları kesmeye çıkarlar, Güzel hava olunca hemen otları kesip kaldırmak gerekir. Ot biçimi sırasında obaların nüfusu artar. Gündüzleri ot biçen gençler geceleri sabaha kadar eğlenir.

Yaylalarda büyük şenlikler, toplantılar "dernekler", hala, sürdürülmektedir. Bu derneklerin ilk kuruluş tarihleri yüzyıllarca eskiye gitmekte ve efsaneleşmiş bulunmaktadır. Günümüzde daha çok eğlence şeklinde yaşatılan bu yayla derneklerinden bazılarını kısaca değinmek istiyorum.

1- Kadirga-Otçular Haftası: Akçaabat-Tonya-Maçka-Torul ilçelerinin sınırında Kadirga denilen eğimli mevkide düzenlenir. Derneğin kurulduğu çarşı, 'dükkanların' yakınında büyük bir namazgah bulunur. Mayıs ayından itibaren Kadirga'nın dükkanları açılır.

Kadirga'da büyük şenlik ve eğlence temmuzun üçüncü cumasında düzenlenir. Her köyden ve obadan eğlenceye katılmak üzere büyük gruplar yola çıkar. Geleneksel kıyafetleri içerisinde kemeçe, davul, zurna eşliğinde horon teperek, türkü söyleyerek gidilir. Bu gruplarda önde erkekler, arkada kadınlar yer alır. Yürüyüş ve oyunları atlı veya yaya yöneticiler idare eder. Kadirga düzlüğüne topluluklar horon oynaya oynaya girenler ve belirli alanlarda oyunlarına devam ederler. Böylece çok sayıda horon halkaları oluşur. Daha sonra yemekler yenilir, içilir. Akşamüstü alışveriş yapılır, yine çala söyleye obalara ve köylere dönülür.

2- Hıdırnebi-Karadağ Derneği: Akçaabat'ın Hıdırnebi Dağı'nda yapılır. Eski takvimle her yıl orak ayının yedisinde (20 Temmuz'da) kutlanır. Akçaabat, Tonya ve Vakfikebir'in civar obaları tarafından kurulur. Hıdır - Hızırnebi eski bir yadır olmalıdır. Buradaki demekte de tıpkı Kadirga gibi topluca eğlenilmekte, yiyecek, içilmektedir.

3- Sis Dağı Derneği: Vakfikebir'in, Şalpazan köylenince Sis obasında her yıl temmuz sonu ağustos başlarında kurulur. Sis Dağı şenliklerine Beşikdüzü, Şalpaazarı, Eyne-

sil, Görele ve Tonya obalarından çok sayıda ziyaretçi katılır.

*Ah Sis Dağı Sis Dağı
Eritemedin karı
Bu yıl da böyle gitsin
Yüreğimin efkarı*

4- Yayla Ortası Derneği: Çaykara'nın Sultanmurat Yaylasında 20 Temmuz'da yapılır. Şenliklere Of ve Sürmeneliler de katılır. Günümüzde bu derneklerden başka Honefter, Karaptal, İzmiş (Sivri Tepesi) gibi derneklerde yapılmaktadır.

Çaykara'da Sultanmurat yaylasında her yıl 23 Haziran'da 1. Dünya Savaşı şehitleri halkın da katıldığı bir törenle anılmaktadır.

Prof. Dr. Haşim Karpuz

Trabzon'un Geleneksel El Sanatlarından Bazıları

Trabzon şehrinin bir özelliği de önemli el sanatları merkezi oluşudur. Başta Evliya Çelebi olmak üzere birçok şeyyah ve araştırmacı, kentin geleneksel el sanatlarından övgüyle bahseder. Eskiden hepsinin ayrı sokağı, çarşısı olan bu el sanatlarından günümüze birkaçı gelebilmiştir. Üretildikleri hammaddelere göre kent merkezi ve köylerde yaşayan ve yok olmuş el sanatlarını şöyle özetleyebiliriz:

Taş işçiliği ürünleri: Taşçılar mimari süslemenin yanı sıra özel ocaklardan değirmen taşları, el değirmenleri ve pileki taşları üretilirdi. El değirmenleri ayaklı ve ayaksız olurdu. Genellikle serandenin önünde bulunurlar, buğday ve mısın yarması öğütmek için kullanırlardı. Pileki evde ekmek pişirmek için kullanılan yuvarlak şekilli taş bir teknedir.

Maden işçiliği ürünleri: Kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre 19. yüzyılın sonuna doğru şehirde kuyumculuk, bıçakçılık, demircilik, bakımcılık gibi el sanatları içerisinde önemli yem tutuyordu.

Günümüzde, hazır bilezik yapımı, telkani işçiliği yaşamaktadır. Ayrıca Sürmene'de geleneksel Sürmene bıçaklarının yerine mutfak bıçakları ve çay makasları üretilmektedir. Son yıllara kadar Sürmene'de yaşayan savat işleri (hamayıl ve tabaka) yapımı artık terk edilmiştir. Trabzon'un en soylu el sanatı bakırcılık da yaşayan el sanatlarındandır. Bilindiği gibi Trabzon, Osmanlı döneminin en önemli bakır üretim merkezlerinden birisidir. Kendine özgü kazan, ibrik., tas ve karpuz bakraç gibi kaplarıyla tanınmaktadır.

Ahşap işçiliği ürünleri: Ahşap malzeme bakımından zengin olan bölgede halk kendi ihtiyacı olan yapı malzemelerini, mobilyalarını ve ev eşyalarını ahşaptan üretmiştir. Bu sebeple küçük el sanatı ürünü birçok eşya, ahşaptan yapılmıştır. Sepetler, iskemleler, kaşık, kepçe, değişik tekneler, süt ürünlerinin koyulduğu külekler, yayıklar, su kapları ve değişik mutfak eşyaları ilk akla gelen kap türleridir.

Ahşap kap yapımı da artık bırakılmıştır. Önemli yapım özellikleri olan bu kaplar; atılıp, yok edilmektedirler.

Dokuma işçiliği ürünleri: Bölgenin en eski ve orijinal el sanatı dokumacılıktır. Şehir ve kasabalarda dokunan ipekli ve pamuklu futa peştemallar, makaslı keşanlar, Trabzon bezleri aranan kumaşlar arasındaydı.

Yün, keten ve şal tezgahlarında değişik kumaşlar üretiliyordu. Ketenden iç çamaşırları, yünden ise zıpka, peştemal, beşik örtüsü, çul, heybe ve çantalar yapılıyordu. İp, kaytan, beşik bağı gibi kolonlar basit yer veya seyyar tezgahlarda dokunuyordu. Eskiden renkli yün ipliklerle örülen nakışlı 'alaca' kadın çorapları artık orlondan örülmektedir.

Günümüzde, yorucu işlemler sonucu elde edilen geleneksel köylü dokumaları tamamen terk edilmiştir.

Trabzon'da Ekonomi ve Ticaret

Trabzon'un geçmişte ve bugünkü ekonomik ve ticari önemini anlamak için onun konumuna bakmak yeterlidir.

Karadeniz'in bu en önemli liman kenti doğu-batı, kuzey-güney ekseninde ana ticaret yolları üzerindedir. Tarihsel süreçte jeopolitik ve eko stratejik açıdan bu önemini koruyagelen Trabzon, tarihi İpek Yolu'nun da vazgeçilmez uğrak yerlerinden birini oluşturmuştur.

Trabzon gerek stratejik kaygılar ve gerekse ticaret yolları içindeki öneminden dolayı sürekli göz kamaştırmış ve bölgede etkin olmak isteyen güçler tarafından sahip olunmak istenmiştir.

Trabzon'un özellikle ticari kimliği çok önemlidir. Bunu somut olarak anlamak için 18. ve 19'uncu yüzyıllara bakmak gerekecektir. Osmanlı İmparatorluğu'nun İstanbul'dan sonra İzmir'le birlikte en büyük gelir getiren ve dünya ticareti açısından en önemli limanlarından biri olan Trabzon'da, 20nin üzerinde yabancı ülke temsilciliği bulunmaktaydı.

Trabzon, Birinci Dünya Savaşı öncesine kadar Rusya, Kafkaslar, Ortaasya ve İran'a giden yol üzerinde batı ile doğu arasında ticari ilişki sağlayan bir özelliğe sahipti. Bu nedenle Trabzon'un kontrol edilmesi için Osmanlı idaresinde bulunmasına rağmen, İngilizler, Almanlar, Fransızlar ve Ruslar arasında ciddi mücadeleler olmuştur.

Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği yeni politik ve ekonomik biçimlenmeler Türkiye'nin doğu kapılarının kısa bir süre için kapanmasına yol açtı. 1930'lu yıllarla birlikte hızlanan ve İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından kesin bir kamplaşmaya yol açan yeni süreç, Trabzon orjinli Doğu Karadeniz Bölgesi'ni çıkmaz bir sokağa hapsetti. Binlerce yıllık muhteşem geçmişin birikimi yeni politik biçimlenmeyle, 70 yıl içinde ekonomik bakımından neredeyse bitme noktasına geldi.

Karanlık Dönemin Sonu

1980'li yılların sonuna gelindiğinde dünya politik ve ekonomik açıdan yeni yapılanmalara girmeğe başladı. Birinci Dünya Savaşı ile Doğu Karadeniz ve Trabzon için başlayan "karanlık dönem" yerini büyük umutlara, yeni ufuklara bıraktı.

1988'de Sovyetler Birliği ile tek kara sınır kapısı olan Sarp Sınır Kapısının açılması, ardından Sovyetler Birliği'nin tarih sahnesinden çekilmesi ve yeni devletlerin ortaya çıkması uluslararası alanda olduğu kadar Trabzon için de yeni büyük hedefler anlamına geliyordu.

Orta Avrupa-Ortaasya ve Ortadoğu üçgeninde büyük stratejik öneme sahip olan Trabzon'un, büyük bir tüketim piyasasına komşu olması nedeniyle yıldızı parlamaya başladı.

Ayrıca uzun bir geçmişe dayanan denizcilik nedeniyle büyük balıkçı tekneleri ve küçük gemilerin yapılabildiği tersaneler var. Ancak uluslararası alanda yeni oluşan olanaklar nedeniyle Trabzon, imalat sanayiinde büyük potansiyele sahip.

Tarımsal Yapı ve Hayvancılık

Trabzon ve metropolü olduğu Doğu Karadeniz Bölgesi iki temel tarımsal ürüne bağımlıdır. Fındık ve çay üretimin yaklaşık yüzde 20'si Trabzon'da yapılmaktadır. 1995 itibarıyla 70 bin ton fındık, 123 bin ton da çay üretilmiştir. Bu iki ürünün yanısıra yine 1995 rakamlarına göre 2 bin 500 ton tütün, 145 bin ton patates, 78 bin ton mısır üretilmiştir.

Birçok meyve sebzenin yetiştirilebildiği Trabzon'da, coğrafi yapıdan dolayı ta-

rımsal alanlar sadece yüzde 24 oranında. Bu yüzden belirli ürünler dışındaki maddelerin üretim rakamları büyük değil. Daha çok aileler kendi ihtiyaçlarına göre üretim yapıyorlar.

Orman alanlarının yüzde 38'lere ulaştığı Trabzon'da, orman ürünleri üretimi konusunda istenilen üretim düzeyine ulaşamamış durumda. 1995 verilerine göre 25 bin m³lük tomruk, 3 bin 400 m³lük maden direk, bin 800 m³lük kağıtlık odun ve 25 bin ster yakacak odun üretimi var.

Genelde aile işletmeciliği biçiminde yapılan hayvancılık da yıllar itibarıyla birbirine paralel olarak seyrediyor. Trabzon'da son istatistiklere göre 200 bin civarında sığır ve manda, 175 bin civarında koyun, 10 bin civarında keçi ve 300 bine yakın kanatlı hayvan mevcut.

Trabzon'da 170 bin ton süt, 4 bin ton et, bin tona yakın bal ve 30 milyonun üzerinde yumurta üretiliyor.

Trabzon'un Türkiye balıkçılık sektörü içinde çok özel bir önemi var. Türkiye balık üretiminin yüzde 75mm gerçekleştirildiği Karadeniz'de balıkçılık halkın ana geçim kaynaklarından birisidir. Trabzon, Türkiye'nin toplam balık üretiminin %20sini karşılıyor, Trabzon'da çok sayıda büyük balıkçı motoru ve yüzlerce küçük balıkçı teknesi bulunuyor.

Son yıllarda kültür balıkçılığı konusunda adımlar atan Trabzon'da, gerek tatlı sularda alabalık ve gerekse denizde somon yetiştirme çalışmaları sürdürülüyor.

Sanayi

Coğrafi koşullar, hammadde ve dağıtım noktalarına uzaklık nedeniyle sanayinin pek gelişme gösteremediği, devlet ve özel sektör yatırımlarından yeterince pay alamayan Trabzon'da daha çok tarımsal yapıya bağımlı bir imalat sanayi görülüyor. Çok sayıda çay ve fındık işleme tesislerinin yer aldığı Trabzon'da, çimento, inşaat malzemesi, tıbbi malzeme, metal ve cam sanayi üretimi, bakır, altın ve gümüş işlemeciliği yapıyor. Ayrıca, balık unu üreten, balık konserve fabrikaları da vardır.

Birleşik Devletler Topluluğu piyasalarına en yakın yer konumundaki kentte, bu piyasaların ihtiyaçlarına yönelik üretim yapılması yolunda adımlar atılıyor. Kuruluşu tamamlanan Trabzon Organize Sanayi Bölgesi yanında, yeni sanayi bölgelerinin kurulması yolunda büyük talepler bulunuyor. Hem yerli ve hem de yabancı şirketler yer istiyorlar.

Turizm

Ekonomik etkinlikler içinde turizmin ağırlıklı bir yeri bulunuyor. Daha önce çeşitli tarihsel mekanları ve Doğu Anadolu'ya geçiş noktası olması nedeniyle Batılı turistleri ağırlayan Trabzon, kapıların açılması ve BDT' nin oluşmasıyla yepyeni bir turizm hareketi "bavul turizmi" ya da "ticaret turizmi" ile karşı karşıya kaldı.

Bölgede sermaye ve insan gücü çok büyük ölçüde bu turizm hareketine göre biçimlenmeye başladı. Kısa sürede yüzlerce yeni iş alanı kuruldu. Binlerce insan iş sahibi oldu.

Bölgedeki küçük sermaye sahipleri dünyanın kaygıyla baktığı ve yatırım yapmada oldukça çekingen davrandığı BDT piyasalarına ilk giren öncüler oldular. Özellikle Rusya ve Gürcistan' da çok sayıda Trabzonlu girişimci iş yapmaya ortaklıklar kurmaya başladı.

Son istatistiki verilere göre ticaret turizmi ile bölgeye bir milyar dolar üzerinde bir giriş olduğu belirtiliyor. Ayrıca normal turizm gelirlerinin yine BDT' liler ağırlıklı olmak üzere 60 milyon dolar civarında olduğu hesaplanıyor.

Ticaret turizmi yanında Trabzon, doğal güzellikleri, yeşil potansiyeli ile dünyada gelişmekte olan "soft turizm" açısından ülkenin en önemli potansiyellerinden biri olarak pilot bölge seçildi. Gerekli altyapı yatırımlarının tamamlanmasıyla Trabzon un orta vadede Türkiye'nin en önemli yayla turizmi merkezi olacağı belirtiliyor. Ayrıca yat turizmi açısından yine ciddi potansiyelleri bulunuyor.

Dış Ticaret

1990'lı yılların başına kadar bölgede üretilen tarımsal ürünlerin satımı amacıyla gerçekleştirilen dış ticaret uluslararası alandaki yeni dönemle birlikte başka alanlara kayd.

Dış dünyayla iletişim sağlayan ve 4 milyon ton kapasiteli Trabzon Limanı aracılığıyla, 1990'lı yıllardan itibaren özellikle BDT ülkelerine yönelik çok çeşitli tüketim maddeleri ihraç edilmeye, daha çok hammadde ithal edilmeye başlandı.

Trabzon Serbest Bölgesi, kurulduğu günden beri sürekli ticaret hacmini arttıran bir bölge. Giderek hem yerli hem de yabancı iş çevrelerinin yer talepleri ile karşılaşan serbest bölgenin genişletilmesine yönelik çabalar sürdürülüyor. BDT' de istikrarın sağlanması ile bu serbest bölgenin büyük roller oynayacağı belirtiliyor.

Trabzon'da 1990'ların başında 3-4 dış ticaret şirketi bulunurken bu rakam 1995'te 500 civarına ulaştı. Küçük sermayeli şirketler büyümenin yollarını arıyorlar. Trabzon'daki dış ticaret açısından transit nakliyatın da büyük önemi var. 1980'li yıllar itibarıyla 1 milyon ton civarında gerçekleşen İran nakliyatı, 1990'larda oldukça düşük düzeylere indi. Ancak önümüzdeki dönem bu nakliyatta yine büyük artışlar bekleniyor.

Yeni Ufuklar

Kendine "uluslararası ticaret merkezi" olmayı hedef seçen ve tarihsel misyonunu daha ileri noktalara taşımak isteyen Trabzon'da ciddi altyapı sorunları yaşanıyor. Kafkaslar'ı aşacak "Trans Kafkasya Koridoru", Ortadoğu'yla birleşecek yeni ulaşım sistemlerinin kurulmasıyla Trabzon bu tarihi misyonu yakalamış olacak.

Kafkaslar ve Ortaasya ile Batı arasında köprü görevi görecek olan Trabzon'un ayrıca Ortadoğu ile BDT arasındaki ticarete de önemli işlevleri olacak.

Trabzon, gerek uluslararası transit taşımacılık, gerek bu geniş coğrafyadaki ticari dağıtım merkezi konumu ve gerekse yine bu uluslararası piyasalara yönelik imalatteki tasarımları ile dünyanın en önemli ticaret merkezlerinden biri olmaya aday.

Modern limanı, uluslararası havaalanı, büyük potansiyelleri bulunan serbest bölge, tarihsel konumu, stratejik önemi, yetişmiş insan gücü, girişimci yapısı, turizmdeki potansiyelleri, uzun soluklu bakışıyla Trabzon geleceğe damgasını vurmaya hazırlanıyor.

Ahmet Şefik Mollamehmetoğlu

Eski Bir Başkent

Trabzon kentinin MO 2000 yılında kurulduğu sanılmakta ise de kuruluş tarihi hakkında kesin bir bilgi edinilememektedir. Tarihçi P. Minas Bıjışkyan: "Diyodosios ve diğer müelliflere nazaran bu şehir, 2536 sene evvel, Kral Ezekya zamanında, önce Sinop'tan gelen bir koloni tarafından kurulmuştur. Trabzon'a uğramış olan Ksenafon da aynı şeyi söylerse de Euzobios, şehrin kuruluşunu otuz yıl daha evvel, yani Roma'nın kuruluşundan beş yıl önce, Kral Yoatam'ın zamanında gösterir" derken, Prof. Dr. Haşim KARPUZ da "Yapılan araştırmalarda en eski bulguların en eski Tunç devrine ait olduğu tespit edilmiştir. Şehir ve çevresinin Grek'lerden önce de iskan edildiği muhakkaktır" demektedir. Aslında, kuruluşundan serbest kent oluşuna kadar geçen devre, karanlık dönem özelliği taşımaktadır.

İki vadi arasında kurulan antik kent için yine, tarihçi Bıjışkyan, şu benzetmeyi yapmaktadır. "Trabzon kalesinin umumi şekli bir tavus kuşuna benzer. En geniş olan

Aşağıhisar, kuşun açılmış kuyruğu gibi Ortahisar'a kadar yayılmıştır. Batı tarafta, biraz içeriye çekilmiş olan Ortahisar, kuşun gövdesini; İçkale, boynunu, eğri vaziyette son kısmı olan kulede, başını teşkil eder”.

Trabzon; ilk şehirlerin tümünde görülen, ortak şekillenmeyi yansıtan, savunma ve topografik şartlara göre kurulan önemli bir örnektir. İki derin vadinin arasındaki, tepeye oturtulan surlarıyla savunma sorunu çözülen kent, bütün sur içi kentler gibi; İçkale, Ortahisar ve Aşağıhisar’ dan oluşmaktadır. Kuruluşundan itibaren yaşadığı serbest kent devrini takiben, Roma Bizans, Komminus devirlerinden sonra 1461’ de Osmanlı dönemine ulaşır. Trabzon’u tarih boyunca nice komutanlar, kendi toprağına katmak istemişlerdi. Ancak İstanbul’un fethi ile bir çağı değiştiren II. Mehmet, bu önemli kenti de alarak, çağlar boyu gerçekleşemeyen bir düşü hayata geçirmişti. Bu dönem de 1923’ de Cumhuriyet’e ulaşarak halen süregitmekte.

Bunca medeniyetlerin elinden geçen kent, bu süreç içerisinde yönetsel ve ekonomik açıdan olduğu kadar, sosyal ve kültürel açıdan da metropol kent olma özelliğini sürdürülmüştür. Bu nedenle kendisine hep, “Karadeniz’in Başkenti” denilmiştir. Nice umurlar yaşamış kentte, kentlilerin kültürel gelişimine pota oluşturan mekanların da gelişmesi kaçınılmaz idi. Kentin tarihsel oluşumu, kentlilerin kültürel kimliği birbirleriyle ilgilidir. Bunca medeniyetin elinden geçen Trabzon kentinde ve kentlilerin yaşama kültürlerinde, bu medeniyetlerin ortak kalıtı sentezler gözlenir. Asırlar içerisinde oluşan, bu kültürel birikimlerin, en önemli parçası mekanlardır. Trabzon mekanlarının birkaçına, çeşitli müelliflerden de alıntılar yaparak, göz atalım:

Kentin, Ksenofon’dan çok evvel yapılan, bir mil uzunluğunda, elliden fazla gemi barındırılabilen, Antik limanı vardır. Bıjşkyan, bu limandan eski yazarların muazzam bir eser olarak bahsettiklerini yazarken, “Eski Trabzon sikkelerinin bir yüzünde Apollon başı, diğer yüzünde de TPANEZOYNTIN yazısı ile bir gemi burnu ve çapa vardır. Bundan, o zaman da Trabzon’luların başlıca putunun Apollon, şehrin de işlek bir liman olduğu anlaşılır” der.

Dr. Perunak Feruhan Bey, Seyahatnamesinde; Bol tarihi eserlerden geniş ve güzel bahçelerden, ağaçlıklardan, meyve ağaçları ve çiçeklerle dolu bahçelerden, bu bahçeler içindeki evlerden bahseder. Yine müellife göre, o yıllarda, daha evvelce hipodrom olarak kullanılan Gavur Meydanı ve Kabak Meydanı adlarını taşıyan iki büyük meydan vardır. Bayram günlerinde bu meydanlar eğlenen halkla dolar. Bunlardan başka, ahalinin gezi yerleri olarak, batı ve doğu varoşlarda, Ayasofya, Kabak Meydanı ve Tökürçayır, Kuleboyu, Yenicuma ve Boztepe mahallesinde ağaçlı bahçeler vardır.”

Trabzon tarihi yazarı Şakir Şevket Bey, 1877 yılında Gavur Meydanı’ nda, güzel ve büyük gazinolardan, Kayak Meydanı’nda spor alanlarından, Ayasofya, Tekfurçayırı,

Değirmendere mahallelerinde eski eserlerden söz eder.

Trabzon sur içinde, sur dışında sayısız mimari mirası ile (kiliseler, camiler, hanlar, hamamlar, okullar, sokaklar, meydanlar vb) doğal değerleri ile yaşayanlar için bir sevgili olmuş, kucaklamış, sarmış, büyüttmüş, beslemiş, algısal, duygusal hazlarını tatmin ederken şekillenmelerine, kişiliklerinin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur.

Şehir topografyası, asırlardan kalan mülkiyet deseni, boş alanları, meydanları, meydancıkları, bunların insana yakın boyutları, doğal şartlardan yararlanmaktaki uyumlulukları, geometriye bağlı olmayan hatları ile insana daha yakındır. Kaybolan bu mekanların birçoğunu, fotoğraflardan tanıyıp, ardından üzüntü duyarken halen var olanlar, bize sundukları ile sevimli ve mutlu mekanı tariflerler.

Geçmişten aktardıkları ile bize ulaşan bu mekanlar, yaşama kültürünü etkiler, geliştirir.

İnsani faaliyetlere en yararlı ortamları sunan, onların birlikte yaşadıkları mekanlarında ruhsal tatminlerini sağlayan, geçmişle bağlarını belirleyen, estetiği güçlü mekanların oluşturduğu kentler, şahsiyetli bir kent diye tariflenir. Kentin şahsiyeti ile kentlilerin şahsiyeti birbirine sayısız bağla bağlıdır.

Şahsiyetli kentlere baktığımızda; o kentlerin yetiştirdiği, çok sayıda sanatçı, devlet adamı göze çarparken, kent yaşayanlarında da asil tavır ve davranışlar gözlenir. Trabzon'un geçmişte (daha yoğun) ve günümüzde yetiştirdiği; müzisyenler, ressamalar, yazarlar, şairler, sporcular devlet adamları ve daha nice sanatkarlar göğüs kabartacak niteliktedir.

Ya zenaatkarlar? Loncanın yönetiminde, denetiminde, sevimli mekanlarda, sevimli arastalarda yaşıyor, çalışıyorlardı, Kentte nalbantlar, kuyumcular, terziler, şekerciler, lokmacılar, arabacılar, kavurmacılar, kunduracılar, çizmeciler, bakırcılar ve diğerleri, arastalarında birlikte lonca geleneğini sürdürüyorlardı.

Diğer zenaatkarların bugün halen bakırcılar, kunduracılar, semerciler, terziler, sarraflar, aşçılar kuyumcular ile hatırlayamadığımız isimleri ile arasta sokakları mevcuttur. 19. yüzyılın başlarında kentte: Rus, Yunan, İran, Avusturya, İngiliz, Fransız İtalyan, Belçika ve Prusyalılar konsolos bulundurmaktaydılar.

Trabzon'da kentlilerin iletişim kurmasında, bilgi alışverişlerinde, dostluklarında kıraathanelerin de önemli bir yeri vardır. Bu mekanlar bir demli çayla bir köpüklü kahveyle, sundukları diğer değerlerle yaşandığında, Trabzon insanına çok şeyler vermiştir. Bazen Tabakhane köprü başındaki kıraathaneden çiçek bahçesini, vadiyi, bazen Zağnos köprü başındaki kıraathaneden diğer vadiyi, yemyeşil mandalina bahçesini izlemek, bahçeli

kahvede yaz sıcaklığında, iğdelerin altında söyleşmek, yarenlik etmek zevkli olsa gerektir. Bu örnekler gibi; limanı seyreden İstanbul kıraathanesi, Gavur Meydanı'na bakan Selamet Kıraathanesi, Sabah, Erzurum, Yeşilyurt Şafak Bakoğlu, Suluhan ve daha bir çok sevimli dostluk dolu kırathane mekanları.

Kent sokakları bahçe duvarlarından sarkan doğal objeleriyle sokağa taşan cum-balarıyla, arnavut kaldırımlarıyla antik kentin vadilerinden ulaşımını sağlayan, doğuda Tabakhane, batıda Zağnos köprüleri üst üste gelen katmanlarıyla kentin geçirdiği devirleri de yansıtır. Trabzon'da ikisi fetihten önce, diğerleri fetihten sonra yapılan birçok hamam varken günümüze yalnızca 12 tanesi ulaşmıştır. Bunların da birçoğu, değişik amaçlarla kullanılmaktadır. Kentin dokusundaki boşluklar; meydanlar, meydancıklar bazen bir ağacı, çeşmeyi odak almışlardır. Daha nice kent mekanları; güvercinli cami avluları, zengin florası ile, parklar, bahçeler yaşamlarıyla, çarşı mekanları halen mutlu mekanlara örnek oluşturlar.

Yaşantımızın önemli bir bölümüne beşiklik eden evler:

Trabzon'da evler, ulaştıkları düzenleriyle ruhsal ve fiziksel birçok ihtiyaca çok olumlu yanıtlar vermektedirler. Bu evlerin yerine, gün geçtikçe daha az bizden olan sunduğu mutlulukları çok daha eksik mekanlar oluşturmakta. Kentte; Kostaki, Nemlizade, Kabayani Hacı Rüştü evi gibi, zengin konaklarını ayrı tutarsak ki; varsıllar her türlü değişime ayak uydurup, özenti ile eklektik olanı inşa ederken halk kendi yapı sanatını, geleneksel olanı geliştirmektedir. Orta hallilerin evleri, Trabzon'da da Türk evinin ortak geleneksel özelliklerini taşırlar. Bunlar çoğunlukla iç sofalı (karnıyarık), bazen dış sofalı, bazen de yan sofalıdır.

Trabzon evleri; deniz, rüzgar, güneş şartlarına göre yönelmiş, çoğu kez iki kat, bazen üç kat zemini taş, üst katları bağdadi, ahşap çatılı, alaturka kiremitli, yüksek duvarlarla sokaktan ayrılmış, bahçe içerisindeki zengin florasıyla komşuluk eden mutluluk yuvalarıdır. Bu bahçelerde kırmızı balıklı havuzlar ile hemen her tür ağaç ve çiçekten, örnekler bulmak olasıdır. Bahçe duvarlarından aşan hanımeli, morsalkım, yasemin, asma gülü vb arnavut kaldırımlı dar sokaklara dökülür.

Tabakhane ve Zağnos köprülerinin kurulduğu vadilerde; iki temiz dere, su, serinlik, hayat, etrafı yemyeşil meyve bahçeleri... Kentin sahilleri, denizi alabildiğine temiz, Ganita, Tombulkaya, Beştaş, Kemer kaya, Uzunkum, doğal plajlar bütünü. Yamaçlarda: Kisarna, Soğuksu, Kireçhane, Boztepe, Zefanos. Her biri ayrı güzel. Bu sayfelerde yazlık köşkler, Ayasofya-Arafıl boyu arasındaki antik kent dahil, Trabzon şehri. Bir de kesintisiz kumsalı ile kent sahili vardı. Genelde kısaca özetleyebildiğimiz, yakın geçmişe kadar ulaşan Trabzon böyle.

“Aşağıhisar eski Trabzon’un en büyük bölümünü oluşturmaktadır. Surlar Zağnos köprüsünden başlamakta Zağnos Burcu’ndan kuzeye uzanarak denize varmaktadır. Buradan surlar Hadrian dönemine tarihlenen liman boyunca uzanarak güneye döner ve Ortahisar ile birleşirler. Bu surların geniş ölçüde Alexios II zamanında yapıldığı (1297-1330) ve daha sonra tamamlandığı bilinmektedir.

Aşağıhisar’ın da birçok kapısı bulunmaktadır. Bu kapıların Osmanlı döneminde kullanılanları şunlardır: Zağnos burcu ile köprü arasında Zağnos veya imaret kapısı yer alır. Batıya iki Sotha (süt) kapısı açılmakta Lyuch, haritasında bu surlar önünde bir hendek göstermektedir. Kuzeyde ise limana açılan Moloz kapı bulunmaktadır. Aşağı hisar surları doğrudan liman kulesi yakınındaki Mumhane kapısı ile daha güneydeki Pazar kapısına sahiptir. “

Aşağıhisar için Sayın Prof. Dr. Haşim KARPUZ’un yazdıkları böyle.

Aşağıhisar’da St. Andrew kilisesi (Nahip Camii), Pazarkapı Camii (1563 yılında yaptırılan cami yıkılarak 1988 yılında yerine yeni bir cami yaptırılmıştır.) Hoca Halil Camii. Hamamlar: Sekiz Direkli Hamam, Tophane Hamamı, çeşmeler bulunur, Trabzon evleri çokçadır. Bunlardan: Kundupoğlu evi, Yarımbıyık evi, Kitapçı ailesinin evi ünlü olup, Mehmet Avni Sokak’ta, Kundupoğlu Sokak’ta, Ziver Sokak’ta, Kenanoğlu Sokak’ta, Goloğlu ve Çulha Sokak’ta da çok önemli örnekler vardır.

Aşağıhisar, surların altı adet kapısıyla, halen çağları aşıp gelen kimliğini korumaktadır.

Aşağıhisar’da, dün gibi günlerde, birlikte dolaşım; Ortahisar’ı çifte hamamlar kuzeyindeki eski kalekapısından çıkarak terk ettiğimizde kapının doğu kenarında asırlardır bir yatır vardır. Halkımız dileklerine yanıt almış olsalar gerek, Tezveren Dede diye anılır. Yatırın güneyinde, Ortahisar surlarının en kuzey noktasında, Subaşı ailesinin görkemli taş evleri bulunur. İçkale ve Ortahisar’dan kuzey güney istikametinde boydan boya geçen cadde İçkale Caddesi. Ortahisar’ın kuzey surları eteğinde Maraş Caddesi’ni keser. Maraş Caddesi’nden sonra, İslahane Sokağı ismini alır. Maraş Caddesi ile sokağın kesiştiği köşede; Tarihçi Mahmut GOLOÇLU’na göre 1891’de kimsesiz çocuklara sanat öğreten bir okul (islahane olarak) açılmış, sonradan ilave edilen çocuk yuvası ve diğer binalarla halen bu alanda, kimsesiz çocuklara kucak açmaktadır. İslahane Sokak sona erdiği yerde kendisini dik kesen sokakla buluşur, bu sokak kavşaktan itibaren batı istikametine doğru Sotha kapısı sokak, doğu istikametine doğru ise Sandıkçılar Sokak ismiyle bilinir.

Loncanın kalıntısı Sandıkçılar Sokak’ta halen bu işi yapan zenaatkarlar bulunur.

Evlilik çağına gelen bir genç kızın çeyizi hazırlanırken ilkin çeyizine sandık ısmarlanırdı. Bu sandıklar eksen çevizağacı üzeri cilalı olurdu. Evlilik yaşamı boyunca içerisinde giysisini, çeyizini saklayan ninelerimiz, analarımızın bu sandıklarında bir tutam lavanta çiçeği ile ölümlük tabir ettikleri öbür dünyaya giderken giyecekleri giysileri bulunurdu.

Yeni bir hayata adım atılırken Sandıkçılar Sokak'ına muhakkak uğranırdı. Bu zanaatkarlar hemen hepsi, verilen ölçüye göre, tabut da yaparlardı, bu da öteye giderken kullanılan araç değil midir? Sandık olsun, tabut olsun, yaşamla öte dünya, mutlulukla ölüm sandıkçılarda bu sokakta kardeş gibidir, el ele. Tarihten beri, Trabzon'un erzak deposu Aşağı Hisar'dır. Antik limandan kalan bir işlev olsa gerek. Buna bağlı olarak Aşağı Hisar'ın içindeki mahalle de Pazarkapı Mahallesi adını taşır. Kentin sebzesi, meyvesi, çeşitli gıda maddeleri halen bu civardan dağılır. Aşağı Hisar'dan güneye çıkan yollarda, tarihten beri sabah saatlerinde, fileli, zembilli Trabzonlu hanımlar, beyler kumanya taşırlar. Aşağı Hisar'ın doğusundaki Mumhane kapısından çıktığımızda, antik kentin ticaretinin yoğunluğunu taşıyan Çarşı Mahallesi'ndeyiz.

Bu mahallede; Ardıhan, Paraşkova (Sabırhan), Vakıfhan, Alacahan, Yalıhan, Fatih bedesteni bulunur. Bunlardan Fatih Bedesteni ve Vakıf İşhanı, birinci derecede anıtsal eser olarak tescillidir.

Bin dokuz yüz ellili yıllar, sahillere asfalt serilmeden, Aşağıhisar'ın Moloz kapısı karşısında iki katlı o mükemmel gazino binası bulunurdu. Binanın bodrum katında, denize bakan kabinleri vardı. Akşam üzerleri güneş döndükten sonra gazinonun sahili Trabzonlu kadınlarla, çocuklarla dolar, gün batımına kadar denizle buluşanlar o serinlikle evlerine dönerlerdi. Plajın hemen doğu yanındaki iskele, plajla alış verişin yoğun olduğu kumsalı ayırırdı.

Kumsalda çok sayıda ırgat hatırlıyorum. Taşımacılık karayoluna bu denli yıkılmadan önce, çoğu gıda maddesi getiren takalar, motorlar, bu ırgatlarla kumsala çekilir ve birinci elden satışa başlanırdı. Kavun, karpuz, eğrisap armudu , portakal, mandalina ve hamsi. Kavunu, karpuzu şöyle bir kontrol eden motordaki kişi, aşağıdaki arkadaşına savurur, bir kaleci kıvraklığı ile malını yakalayan ikinci kişi, tahsilatını yapar ve tüketiciye verirdi. Armut çoğu kez kot hesabı ile satılırdı. Kot: Ölçü birimidir. Fındık kotu 6, mısır kotu 8 kilodur.

Rize'den gelen, portakal, mandalina tane işi el mahareti ile beşer beşer sayılır, öyle pazarlanırdı. Tüketici motora yaklaşır, malını alırdı. O bolluk günlerinde bu meyveler sepet işi taşıyırdı evlere.

Hamsi motorları moloz kumsalına çıktığında, kumsal, bir bayram yerine dönerdi. Motordan hamsi çalmaya çalışan martıların çığlıkları bu bayramın musikisi idi. Bayram

yeri benzetmesini yaptığım kumsalda bazı iş bilirler, açık hava lokantaları kurarlardı. Hemen hemen her takanın önünde bir seyyar lokanta, ters çevrilmiş bir iki sandık bir iki üzüm üzeri gazete bir gaz veya kasası, kağıdı döşeli, pompalı ocağı, bir tava, fırın kurusu mısırı unu ile zeytinyağında pişirilmiş, hamsi tava, bir baş soğan veya turp ve ekmek, köyden ürün getirenin, işçinin, garibin öğle yemeği olurdu.

Zaten hamsi tavanın kokusuna imrenmemek mümkün müdür?

Martılar, satıcılar, kentliler, işçiler, garibanlar bu güzel sahnenin oyuncularları idiler. Sahil yolu, yapılaşma, değişen ticaret koşulları ve diğer bazı etkenlere karşın; Aşağıhisar molozuyla, Muhaneönü ile hal ve alış veriş, mekanlarıyla, arasta sokaklarıyla, halen Trabzon ticaretinin, kalbinin attığı yer, tüm bunların yanında bulundurduğu mimarlık mirası eserleriyle de korunası mekanlar bütünü.

Antik kenti de dolaşarak yakın geçmişteki sevimli, mutlu bazı mekanlarını, sunduklarını mutluluklarını, özetle anmak istedim. Kültürel gelişmelere katkıları yadsınamayacak bu mekanların halen var olanları, bugünde sevimli mutlu mekan-ları tarifler. Büyüyen kentin sorunlarının, şehrin tarihine, kültürüne, doğasına uygun çözülmesi gerekir. Aksi takdirde kentin kimlik kaybı söz konusu olacaktır.

Trabzon için gelecek; Ya da özlem:

Yirmibirinci yüzyılda, çağdaşlaşmanın ölçütü yerel kimliğin güçlenmesi ile ilişkili olacaktır.

Antik kent ve eski şehir korunmalı, sağlıklılaştırılmalı bu arada yenileme yapılırken, bu mekanların müze şehri olmamasına otantizmini kültürünü saklayan, yaşayanlarıyla canlı, dinamik bir birliktelik sunan yapıda olmasına özen gösterilmelidir. Kentin gereksinimi olan yeni yerleşim alanları, kurulacak ulaşım sistemleri bu sistemler toplu taşımacılığa olanak sağlayacak, çoğunlukla raylı sistem olarak düşünülmelidir.

Kente ilave olacak yeni üniteler, kentin kendine özgün mimarisini de çağdaş çizgilerle üretecektir. Büyüyen kentte, ulaşım sisteminin hedefi zamanı küçültmek olmalıdır. Geleceğin kentinde tek tek yapılaşma yerine birlikte yapılaşma amaçlanmalı, üniteler-kentçikler çevresi ile yeşili bir bütün olarak ele alınmalı, ekolojik denge göz ardı edilmemelidir. Kentin yaşamsal gereksinimleri için arazi sınıflandırması yapılmalı, arazilerden verimli yararlanma hedef olmalıdır. Kent bütününde; sorunlar çözüldükçe, merkezdeki rantın düşüşü izlenecektir. O zaman kent, oluşan ikincil merkezleri ile tek merkezli şehir olmaktan dolayısıyla kaostan kurtulacaktır. Sahiller, akarsu vadileri kent yaşayanlarının dinlencesi ve mutlulukları için düzenlenmelidir.

Yıllara dayanan, kültürel kimliğini yansıtan, yenilenmiş, yaşayan Trabzon, topografyasının ve coğrafyasının olumsuz yanlarına çözüm getirmiş, ılımlı iklimi ile mekanlarında mutlu yaşayan, gelecekleri planlanmış, gelecekteki yaşamsal gereksinimlerine, sorunlarına bugünden çözümler üretilmiş, doğasıyla barışık bir kent. Bu tariflenen kentin yaşayanlarını, yetişecek nesillerini bugünden hayal etmek kehanet olmasa gerek.

Mevcut mevzuatla ve yapıyla olası mı?

Politikalar gözden geçirilmeli, yetkiler kesin çizgileri ile uygulamaya en verimli olacak şekilde yeniden belirlenmelidir. Kurulacak planlama bürosu (ki bu büro, çok çeşitli meslek disiplinlerinden uzmanlar bulundurmalıdır.) Çalışmalarıyla kentin ana sorunlarına ayrıntılı kararlar üretmelidirler. Kentin para politikası tüm çalışmaları gerçekleştirecek şekilde düzenlenmelidir. Yapılacak propagandalarla kentlilerin, kentin kararlarına katılımları sağlanmalıdır. O zaman alınan kararlara sahip çıkacakları, koruyacakları ve takipçisi olacakları görülecektir.

Çağdaş olan da kentli, planıcı, politikacı üçlüsünün, kent geleceği açısından, karar erkine eşit katılımları değil midir? Trabzon'un, bu yaşlı kentin rahatsızlıkları tedaviye cevap verecek türdendir.

Bekir Gerçek